ادب خزینے

حصّہ اوّل

(پنجابی اختیاری)

بارھویں جماعت لئی

پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور

حصّہ اوّل

(پنجابی اختیاری)

یارھویں جماعت لئی

پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور

سالِ اشاعت	ایڈیشن	بار	تعدادِ اشاعت
اپریل ۲۰۰۰ء	اوّل	دہم	۱۵۰۰۰

ب

تیار کردہ :۔ پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور۔

منظور کردہ :۔ قومی ریویو کمیٹی، وفاقی وزارتِ تعلیم حکومتِ پاکستان، اسلام آباد۔

بموجب مراسلہ (No. F-9-5/92-UR) مورخہ ۲ر جنوری ۱۹۹۳ء

مؤلفین
- ڈاکٹر سید اختر جعفری
- ڈاکٹر محمد اسلم رانا (مرحوم)
- ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد

ایڈیٹرز
- سجاد حیدر (مرحوم)
- نائلہ صفدر

نگران
- نائلہ صفدر
- سید محمد صفدر شاہ

کتابت
- محمد نعیم بھٹہ سیالوی

پراسیس
- زمان آرٹ پریس، لاہور

طابع
- تخلیق مرکز لاہور

مطبع
- ندیم افضل پرنٹرز آؤٹ فال روڈ، لاہور

ترتیب

(حصہ نثر)

(حصہ نظم)

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

اپنی گل

پاکستان وِچ پنجابی بولن والیاں دی تعداد پنج کروڑ دے لگ بھگ اے۔ پرانے وقتاں وِچ جتھے مُسلمان صُوفیاں تے مُبلغاں نے اِسلام دی تبلیغ لئی پنجابی زبان نُوں وسیلہ بنایا اوتھے تحریک پاکستان وِچ وی ایس زبان نے مان یوگ کردار ادا کیتا۔ ایس توں وکھ اَج دے دَور دے نویں علوم تے ویلے دیاں لوڑاں نُوں مکھ رکھ کے نظم تے نثر دوواں صورتاں وِچ قابل قدر ادب وی ایس زبان وِچ تخلیق ہویا اے تے ہو رہیا اے۔

قرآن مجید فرقان حمید دے ترجمے تے تفسیراں توں ئے کے اجو کے دَور دیاں زباناں دے فن پاریاں دے ترجمے وی ایس زبان وِچ ہوئے نیں۔ ایہہ سبھے کجھ ایس گل دی دلیل اے پئی نویں نسل دے کردار تے اخلاق دی تعمیر تے تشکیل لئی پنجابی زبان وِچ ہر قسم دے مضمون تے علوم بیان کرن دی صلاحیت موجود اے۔

اُنج وی ایس حقیقت نُوں جھٹلایا نہیں جاسکدا پئی جِنی چھیتی طالب علم اپنی ماں بولی وِچ علم سِکھ دا اے کسے ہور زبان وِچ نہیں سِکھ سکدا۔ ایسے طرحاں جنے چنگے ڈھنگ نال اوہ اپنے خیالاں تے جذبیاں دا اظہار اپنی ماں بولی وِچ کر سکدا اے ہور کسے زبان وِچ ممکن نہیں۔ کیوں جے اپنی تہذیب، ثقافت زبان تے دھرتی نال اوہدا مضبوط رشتہ ہوندا اے۔ ایسے حقیقت نوں مکھ رکھدے ہویاں حکومت نے پنجابی زبان تے ادب دی تدریس لئی انٹرمیڈیٹ دے طالب علماں لئی اک نصاب مرتب کیتا اے۔ "ادب خزینے" دی نینہ اوسے نصاب دیاں مقرر کیتیاں گیتاں حداں اُتے اُساری گئی اے۔

"ادب خزینے" مرتب کرن ویلے ایس گل دا خاص خیال رکھیا گیا اے پئی پنجابی

زبان دے مشہور لکھاریاں نال طالب علماں دی جان پچھان ہو جائے تے نظم، نثر دی کوئی دی مشہور صنف اوہناں توں اوہلے نہ رہ جائے۔ طالب علم جتھے مختلف ادبی صنفاں نال واقفی حاصل کرن اوتھے اوہناں اندر ادب پارے نوں پرکھن تے جانچن لئی تنقیدی شعور وی پیدا ہووے تے اوہناں دیاں تخلیقی صلاحیتاں بیدار ہون۔

کتاب دی ترتیب وچ دلچسپی دے پکھ دا خاص خیال رکھدے ہوئیاں سوکھیاں تے دلچسپ تحریراں شامل کیتیاں گئیاں نیں۔ ایہدے نال نال ایس گل ول وی دھیان دتا گیا اے کہ پنجاب دے سبھے علاقیاں تے لہجیاں دے شاعراں تے ادیباں نوں جتھوں تیک ہو سکے ودھ توں ودھ نمائندگی دتی جاوے۔ کوشش کیتی گئی اے کہ پنجابی زبان نوں ہندی یا سنسکرت دی بجائے قومی زبان دے زیادہ توں زیادہ نیڑے رکھیا جائے تاں جے تدریس دے فائدے وی حاصل ہون تے قومی ایکتا نوں ودھان وچ مدد ملے۔

"ادب خزینے" لئی ادب پاریاں دی چون کردے ہوئیاں ایس گل نوں خاص طور تے تکھ رکھیا گیا اے کہ ایجیہاں تحریراں شامل کیتیاں جان جنہاں وچ اسلام، نظریۂ پاکستان حُب الوطنی تے اپنی تہذیب تے ثقافت دی بُو باس رچی لسی ہووے تے نالے ایہہ تحریراں انٹرمیڈیٹ دے طالب علماں دی ذہنی سطح دے مطابق ہون۔

ایہہ حقیقت اے پئی پنجابی وچ نثر گھٹ تے شاعری بوہتی موجود اے تے اجوکے دور وچ وی نثر نالوں نظم بوہتی لکھی جا رہی اے۔ ایس لئی نثر دے نال نال "ادب خزینے" وچ نظم غزل دوویں شامل نیں۔ ادب دے بھرے بھنڈار وچوں کجھ انتخاب کرنا واقعی اِک اوکھا کم اے، پر "ادب خزینے" وچ کوشش کیتی گئی اے کہ اوہ سارے شاعر تے نثر نگار شامل ہو جان جنہاں پنجابی ادب نوں نویں مہاڑ عطا کیتے نیں تے ادبی دنیا وچ خاص مقام رکھدے نیں۔

مؤلفین

حصہ نثر

مولوی محمد سعید

مولوی محمد سعید سیالکوٹ دے اِک پنڈ کلاس والا دے رہن والے سن ۔ آپ نے اپنے پنڈ دے مولوی عبدالحیٔ توں دینی تعلیم حاصل کیتی۔ مولوی عبدالحیٔ قرآن پاک تے حدیث دے بہت وڈے عالم سَن ۔ آنحضرت محمد مصطفےٰ احمد مجتبےٰ صلی اللہ علیہ وسلم دی پاک حیاتی دے چنگے جانُو سَن ۔ مولوی محمد سعید اوہناں دی حدّوں ودھ عزّت تے احترام کردے سَن ۔ آپ نے حضور پُرنور صلی اللہ علیہ وسلم دی پاک سیرت بارے جانکاری اوہناں توں حاصل کیتی ۔ فیر اوہدے وِچ اپنا علم تے محبت شامل کر کے دِلچسپ اسلوب راہیں بیان کیتا ۔ آپ دی کتاب "محمد صلی اللہ علیہ وسلم" مفید معلومات تے من کھچویں اسلوب پاروں عوام وِچ بہت مقبول ہوئی ایتھے ایس کتاب وِچوں اِک اقتباس پیش کیتا گیا اے ۔

معراج شریف

نبوّت نُوں دس ورھے ہو گئے سَن ۔ ڈاڈھے اوکھے دس ورھے ۔ رجب دی ۲۷ تاریخ تے سوموار سی ۔ انگریزی ۲۲ مارچ ۶۱۰ ء سی ۔ ایس رات حضورؐ اپنے چاچے ابو طالبؓ دی بیٹی اُمّ ہانیؓ دے گھر سُتّے ہوئے سَن کہ اللہ تعالیٰ نے اوہناں نُوں اسماناں دی سیر کرائی تے اوہ بھیت دَسّے جیہڑے آدمؑ دی اولاد وِچوں کِسے نُوں نہیں دسے گئے ۔ قرآن مجید دی پندرھویں سورت اِنج شروع ہُندی اے ۔

ترجمہ : "اوہ ذات بڑی پاک اے جیہڑی اک رات اپنے بندے نُوں خانہ کعبہ توں اوس دُراڈی مسیت تک لے گئی ۔ جیہدا آل دوالا برکتاں نال بھریا ہویا اے ۔

تے ایس واسطے لے گئی کہ اوہنوں اپنیاں کجھ نشانیاں وکھائے "۔
ویکھو مولا دے رنگ، جدوں دنیا تنگ ہوئی تے اسماناں دے بوہے کھُل گئے۔
فیر ایہے کھُلے کہ اج تیک ایس سفر نے دنیا نوں حیران کیتا ہویا اے کہ کسویں اِک بندہ تاریاں تے چناں توں لنگھدا ہویا اوہناں تھانواں تیک پُہنچیا جتھے نہ وہم جاندا اے نہ خیال۔ تے فیر دُنیا دا کوئی بشر نہیں جیہدے واسطے ایہدے وِچ کوئی نہ کوئی سبق نہ ہووے۔ صُوفیاں ایہنوں ہور طرحاں سمجھیا۔ عالماں ہور طرحاں جانیا۔ شاعراں ایس سفر توں ہور طرحاں لذت لئی۔ ہر کسے نے اپنے اپنے مقدر نال ایہنوں جانچیا۔ ابُوجہل نے سُن کے ٹھٹھا ماریا۔ ابوبکرؓ نے سُن کے آمنّا وصدقنا آکھیا۔ اک گمراہواں دا سردار بن گیا، دوجا نیکاں دا سردار بن گیا۔
قرآن شریف وِچ تے صِرف ایناں ای اشارہ اے۔ پر حدیثاں وِچ گل بوہتی کھول کے بیان ہوئی اے۔
حضورؐ فرماندے نیں۔ میں گوڑھی نیندر سُتا ہویا ساں جدوں جبریلؑ آئے تے نال بُراق لیائے۔ ایس جانور جیہا کوئی جانور زمین اُتے نہیں۔ ایہہ کھوتے توں ذرا وڈا تے خچر توں ذرا چھوٹا سی۔ اوہدی جَست برق نالوں ودھ چٹی سی۔ مُونہہ آدمی وانگوں سی۔ پرندیاں وانگوں دو پَر سن۔ اوہدی ایال، پوشل تے کھنب تے سینہ انمول موتیاں نال جُڑے ہوئے سن تے اِنج لشکارے ماردے سن جویں تاریاں دیاں لڑیاں ہون۔
مَیں ایس جانور دی کنڈ تے بہہ گیا۔ اکھ جھپکدیاں ایہہ مینوں حرم شریف توں مسجد اقصیٰ لے گیا۔
اُتھوں ویہلے ہو کے میں براق سمیت صخرہ تے چڑھ گیا (صخرہ اِک وڈا پتھر سی جیہدے اُتے اج کل اِک سوہنا جیہا گنبد بنیا ہویا اے تے اوہ بیت المقدس دے اندر حضرت عمرؓ دی مسجد وِچ اے) ایسے پتھر توں میں اسماناں وَل چڑھ گیا۔ حضرت جبریلؑ نال سَن۔
ستاں آسماناں وِچ جیہڑے پیغمبر میرے راہ وِچ آئے میں اوہناں وِچوں حضرت

اِبراہیمؑ، حضرت موسیٰؑ، تے حضرت عیسیٰؑ نوں ملیا سفر جاری سی۔ میں ایس طرحاں دی آواز سُنی جس طرحاں دی آواز لِکھن لگیاں قلماں وِچوں نکل دی اے۔ کتاب تقدیر دی سی تے آوازاں حمد، ثنا کر دیاں ہویاں فرشتیاں دیاں سن۔

اَخیر میں سدرۃ المنتہیٰ تے پہنچ گیا (سدرہ بیری دے درخت نوں آہندے نیں۔ ایہہ خاص درخت اوس حد دے اُتے اِک نشانی وانگوں کھلوتا ہویا اے جِتھوں تیک فرشتیاں دی پہنچ اے) ایتھے اَپڑ کے جبریلؑ نے کہیا "بس حضورؐ، میری اَپڑ ایتھوں تیک ای سی۔ ایہہ علم دی آخری حد اے۔ میں اِک پیر وی اگانہہ پٹیا تے تجلّی نال میرے پَر سڑ جان گے۔ حضورؐ تُسیں نبیاں دے سردار او۔ دنیا جہان دے مالک دے یار او۔ اگانہہ ودھ دے جاؤ۔ اُتانہہ چڑھدے جاؤ تے اپنے نور دے لشکاریاں وِچ پینڈا مکاندے جاؤ"۔

پینڈا اخیر مُک گیا تے آپ رب دے حضور جا پہنچے تے اوس تجلّی دا جیہنوں کوئی نہیں سی جھَل سکیا، کھُل کے نظارہ کیتا۔ سُبحان اللہ۔ اک شاعر آکھدا اے "حضورؐ تہاڈے کیا کہنے۔ طور پہاڑ تے اک لشکارا پیا تے موسیٰؑ بیہوش ہو کے ڈھیہ پئے۔ تُساں ذات پاک نوں عین سامنے ویکھیا تے لباں تے مسکراہٹ رہی"۔ ایس ملاقات وِچ جیہڑا تحفہ اللہ دی ذات ولوں حضورؐ نوں ملیا اوہ پنجاہ (۵۰) نمازاں سن۔ روایت اے کہ واپسی تے حضرت موسیٰؑ ملے۔ گل بات ہوئی تے حضرت موسیٰؑ کہن لگے۔ اُمّت تے بڑا بھار اے، گھٹ کراؤ۔ واپس گئے۔ خیر نمازاں گھٹ ہوندیاں ہوندیاں پنج (۵) رہ گئیاں۔ پنجاں تے پہنچ کے حضورؐ فیر پرت کے نہ گئے پئی اُمّت تے ایہہ بھار کوئی بہتا بھار نہیں۔ بلکہ آکھیا کہ نماز مومن دی معراج اے۔

حضورؐ نوں مولا کریم نے گزرے ہوئے نبیاں توں علاوہ رنگ برنگ مخلوق وکھائی۔ جویں دنیا وِچ اسیں آکھنے ہاں "کُلک ماہی دا وے تے۔ کوئی روّوے تے کوئی ہسّے"۔ ایسے نقشے اُتے ای اگلا جگ اے۔ کوئی ہسدا اے کوئی روندا اے۔ ہسدے اوہ نیں جیہناں نیک عمل کیتے

تے روندے اوہ نیں جیہناں دے کرتُوت بھیڑے رہے۔

حضورؐ نوُں بہشت وکھان ئے گئے۔ نیک لوک تے نیک بیبیاں سوہنے وسدے ٹھنڈیاں چھاوّاں، دُودھ،شہد دیاں نہراں، پھلّاں نال لدیاں ہویاں ٹہنیاں جُھک جُھک کے زمین نوُں چھوُندیاں۔ چار چوفیرے رنگ برنگے پرندیاں دی چہکار سلامتی سلامتی دیاں آوازاں۔ سوہنے مُونہہ تے سوہنیاں گلّاں۔

حضورؐ نے ایہہ وی ویکھیا کہ اگ دے بھانبڑ پئے بلدے نیں۔ اگ شوُکراں تے بھبکاں اِنج بھردی اے جیویں غصّے نال کسے دا وجُود پاٹ رہیا ہووے۔ انگیارے اِنج لگدے جیویں لال اوٹھاں دے اِجڑ کھلوتے ہوئے ہون۔ خلقتاں دُھوئیں تے لمبوُآں دیاں ماریاں باہر نکلن نوُں دَوڑن تے دربان چُک چُک فیر وِچ سُٹن۔ جھُلسیاں ہویاں چمڑیاں تراس دے مارے ہوئے اوٹھاں وانگوُں پانی لئی جھلّے ہوئے کوبھے مُونہہ کوبجیاں بولیاں چیکاں تے فریاداں۔ اللہ رحم کرے۔ گل کردیاں وجُود کنب جاندا اے۔

حضورؐ نے ایہہ سب کُجھ ویکھیا تے جوکُجھ ویکھیا تے آکے دَسیا۔ ایتھوں اک گل بڑی پکّی طرحاں ثابت ہوندی اے کہ اسیں لوک ای جا جا کے اوہ دنیا آباد کرنے ہاں۔ جے ایہہ دُنیا سنوّری ہوئی اے تے اگلی وی سنوّری ہوئی اے۔ جے معاملے ایتھے چوُر چپٹ نیں تے اَگّے وِی چوُر چپٹ۔ اوتھے دے سُکھ تے دُکھ ایس زندگی دا پھل نیں تے ایہہ دنیا کوئی مداری دا کھیڈ نہیں۔ گھڑی نظر دے فریب وچ پھسے تے فیر سراب وانگوں اے۔

محمد آصف خاں

محمد آصف خاں ہوریں ۲۹ نومبر ۱۹۲۹ء نوں بستی دانشمنداں ضلع جالندھر، مشرقی پنجاب (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ ۱۹۴۷ء وچ پاکستان بنن مگروں ہجرت کر کے لاہور آن وسے۔ سرکاری ملازمت دے نال نال اُردو وچ علمی تے ادبی کم وی کردے رہے۔

۱۹۵۶ء وچ پنجابی زبان نوں اپنے وچاراں دے اظہار دا ذریعہ بنایا تے ایسے دوران ایم اے پنجابی تیک تعلیم مکمل کیتی۔ فیر پنجابی مجلس دے سیکرٹری تے رسالہ "پنجابی ادب" دے مدیر وی رہے۔ پہلاں شاہ حسین کالج لاہور وچ پنجابی دے اُستاد رہے، فیر پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ ایم اے دے طالب علماں نوں پڑھاندے رہے۔

محمد آصف خاں کہانی کار، محقق، نقاد تے لسانیات دے ماہر سن۔ آپ اُردو، فارسی، انگریزی، پنجابی، سندھی تے ہندی زباناں دے چنگے ماہر سن۔ ہُن تیک اوہناں دیاں تحقیق، تنقید تے ترتیب دتیاں ہوئیاں ایہہ کتاباں چھپ چُکیاں نیں: "اجو کی کہانی" "ڈھلی لفظالی" "آکھیا بابا فرید نے" "احمد خان کھرل" "ہیر دمودر" "ٹِک مٹک" "سندھی ادب" "آکھیا بُلھے شاہ نے"۔ آپ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ دے سیکرٹری تے سہ ماہی رسالہ "پنجابی ادب" دے مدیر وی رہے۔ ۷ مارچ ۲۰۰۰ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پنجابی زبان دی کہانی

ایہہ اِک مَنّی پرمَنّی حقیقت اے پئی زبان وسیب توں ای جُمّدی اے تے وسیب بندیاں نال ای ہونگہ دا اے۔ جے بندے نہیں ہون گے تے وسیب نہیں ہووے گا۔

تے جدوں ویسب نہیں ہووے گا تے فیر زبان دا کدھرے تاں تھیہ نہیں ہووے گا۔

زبان دی لوڑ اوہدوں محسوس ہوندی اے، جدوں بندیاں وچکار لین دین تے وچار وٹاندرا ہوندا اے۔ کیوں جے اوہ زبان راہیں اپنیاں سوچاں، سدھراں تے خیال دوجے لوکاں تیک اپڑاندے نیں تے اوہناں دے خیالاں تے سوچاں نال واقفی حاصل کردے نیں۔ ایس طرحاں زبان بندیاں وچکار اک اجیہا رابطہ اے، جیہڑا اوہناں نوں اک دوجے دے نیڑے لیاؤندا تے اوہناں وچ محبت تے بھائی چارا پیدا کردا اے۔

تاریخ دسدی اے پئی پنجاب دے علاقے پوٹھوہار وچ سواں دریا دے کنڈھے ٹنگرن والا ویسب، دنیا دے سبھ توں پرانے ویسباں وچ خاص اُچیچ رکھدا اے۔ ایس توں اسیں ایہہ وی گویڑ لا سکدے ہاں کہ اجیہا ویسب پورے پنجاب وچ پسریا ہویا سی۔ لوڑ صرف ایس گل دی اے کہ ہور پھرولا پھرولی کیتی جاوے۔

تاریخ توں ایہہ معلوم ہوندا اے پئی اج توں پنج ہزار ورھے پہلاں پنجاب تے سندھ وچ دراوڑی تہذیب ٹیسی اُتے سی۔ دراوڑی ایتھوں دے وسنیک نہیں سن، سگوں باہروں آکے ایتھے آباد ہوئے سن تے وکھری زبان بولدے سن۔ اوہناں دے ویسب تے زبان نے وی مقامی زبان تے چوکھا اثر پایا۔

فیر ۱۵۰۰ ق م دے نیڑے تیڑے وسط ایشیا توں آریہ قوم پنجاب وچ داخل ہوئی۔ ایس قوم دی زبان سنسکرت سی۔ پہلاں ایہناں پنجاب وچ وسوں اختیار کیتی تے ایتھے بہہ کے اپنی مذہبی کتاب "رگ وید" تیار کیتی۔ ایہناں دا جدوں ایتھوں دے وسنیکاں نال میل جول ہویا تاں ایہناں دی زبان دے کئی لفظ پنجاب وچ بولی جان والی زبان وچ شامل ہو گئے۔

فیر بھارت وچ اک نویں مذہب بدھ مت دا ظہور ہویا۔ بدھ پیروکاراں نے پالی زبان نوں مذہبی زبان دا درجہ دِتا۔ اپنے مذہب دے پرچار لئی اوہ پنجاب وچ دی آئے۔

راجہ اشوک دے زمانے وِچ بُدھ مت نُوں سرکاری مذہب دی حیثیت مل گئی۔ راجہ نے پاٹلی پتر چھڈ کے ٹیکسلا نُوں اپنی راجدھانی بنایا۔ اِنج پالی زبان نے وی پنجاب دی زبان نُوں چوکھا متاثر کیتا۔

ایس طرحاں اسیں ویکھدے ہاں کہ جیہڑے جیہڑے قبیلے تے قوماں باہروں پنجاب وِچ آوندے گئے، اوہناں دیاں زباناں دے لفظ مقامی زبان وِچ شامل ہوندے گئے۔ زبانیاں دی کھوج پاروں اسیں اَج اینے جوگے ہو گئے آں کہ دَس سکیئے پئی کیہڑے کیہڑے لفظ مُنڈاری، دراوڑی، سنسکرت تے پالی زباناں توں ساڈی زبان وِچ شامل ہو گئے نیں۔ فیر بعد وِچ عربی تے فارسی زباناں دے ڈھیر سارے لفظ ساڈی لفظالی دا حصّہ بن گئے۔

سیانے آکھدے نیں کہ باراں کوہاں تے زبان بدل جاندی اے۔ ہر علاقے دے طبعی، سیاسی تے سماجی حالات وکھو وکھ ہوندے نیں۔ ایہہ حالات اِک پاسے اُچار انگاں نُوں متاثر کردے نیں تے دُوجے پاسے لوکاں دی رہتل بہتل اُتے اپنے اثرات قائم کر دے نیں۔ ایوں باراں کوہاں تے جا کے لوکاں دا لہجہ بدل جاندا اے۔ ایس بدلے ہوئے لہجے نوں علاقے دی مناسبت نال وکھراناں دے دِتا جاندا اے۔ جویں لاہوری، مُلتانی وغیرہ۔

چوتھی صدی ہجری وِچ اِک عرب سیاح ابن حوقل برصغیر پاکستان تے ہند آیا۔ اوس نے اپنے سفرنامے وِچ ملتان دی زبان نُوں ملتانی تے سندھ دی زبان نُوں ہندی لکھیا اے۔ اوس مگروں اِک تذکرہ نگار محمد عوفی نے دسیا پئی لاہور دے اِک مشہور شاعر مسعود سعد سلمان نے شاعری دے تن دیوان لکھے، جیہناں وِچوں اِک عربی، دُوجا فارسی تے تیجا ہندوی وِچ سی۔ یعنی یارھویں صدی عیسوی تیک پنجابی نُوں ہندی یا ہندوی آکھیا جاندا سی۔ مولوی عبدالکریم جھنگوی نے ۱۰۸۶ھ وِچ "نجاتُ المومنین" اِک کتاب پنجابی وِچ لکھی تے آکھیا۔

فرض مسائل فقہ دے ہندی کر تعلیم
کاراں مرداں اُمیاں جوڑے عبد کریم

ابوالحسن یمین الدین امیر خسرو (۱۲۵۳ء تا ۱۳۲۵ء) نے پنجابی زبان نوں لاہوری زبان آکھیا اے۔ اوس زمانے وِچ لاہور تے ملتان دو وکھرے وکھرے صوبے سَن۔ ایس پاروں صوبہ ملتان دی زبان نوں ملتانی تے صوبہ لاہور دی زبان نوں لاہوری آکھیا جاندا سی۔

شہنشاہ جلال الدین اکبر (۱۵۵۶ء تا ۱۶۰۵ء) دے زمانے وچ صوبہ لاہور، ملتان تے پوٹھوہار دے علاقے نوں ایتھوں دے پنج دریاواں دی مناسبت نال پنجاب دا ناں دتا گیا تے ایتھوں دی زبان نوں پنجابی آکھیا جان لگ پیا۔

سب توں پہلاں حضرت نوشہ گنج بخشؒ (۱۵۵۲ء - ۱۶۵۴ء) نے ایس زبان نوں اپنے شعراں وِچ پنجابی لکھیا۔

حافظ برخوردار نے اپنی کتاب مفتاح الفقہ (۱۶۶۹ء) وِچ وی پنجاب دی زبان نوں پنجابی آکھیا۔

حضرت نعمان دا فرمایا اِس وِچ اوہ مسائل
تُرت پنجابی آکھ سناویں جے کوئی ہووے سائل

ایس طرحاں پنجاب دے وسیع علاقے وِچ بولی جان والی زبان، پنجابی دے ناں نال مشہور ہو گئی۔ ایہہ زبان دِلّی توں لَے کے خیرپور (سندھ) تے پشاور (صوبہ سرحد) توں لَے کے جموں (مقبوضہ کشمیر) تائیں بولی تے سمجھی جاندی اے۔ پر مختلف علاقیاں وِچ ایہدے وکھرے وکھرے ناں نیں۔

اِیہناں ناواں دی نکی ونڈ اِنج کیتی جا سکدی اے، جویں مشرقی پنجابی، مغربی پنجابی تے مرکزی پنجابی۔ مشرقی پنجابی، بھارت دے کجھ علاقیاں وچ بولی جاندی اے تے مغربی

پنجابی، پاکستان دے کجھ علاقیاں وِچ وکھرے وکھرے ڈھنگ یاں لہجے نال بولی جاندی اے۔ جویں پوٹھوہاری، جہلم توں لے کے اٹک تیکر۔ سرائیکی، ملتان۔ بہاول پور۔ ڈیرہ غازی خاں تے ہندکو، پشاور توں مانسہرہ تیک تے لہندی، راویوں پار شروع ہو کے شمال وچ پوٹھوہار دے علاقے تیک بولی تے سمجھی جاندی اے۔

ایسے طرحاں راوی تے بیاس دریاواں دے وِچکارلے علاقے نُوں ماجھا آکھیا جاندا اے تے ایس علاقے دی بولی نُوں ماجھی یاں مرکزی پنجابی داناں دتا گیا اے۔

پنجابی زبان دیاں ایہناں بولیاں یاں لہجیاں توں صاف ظاہر ہوندا اے پئی پنجابی زبان دا کھِلار تے پسار کیڈا وڈا اے تے پنجابی زبان دیاں سرحداں کتھوں تیک پھیلیاں ہوئیاں نیں۔

ڈاکٹر مہر عبدالحق

جنم یکم جون ۱۹۱۵ء لیہ ضلع مظفر گڑھ۔ ۱۹۵۰ء وِچ پنجاب یونیورسٹی توں ایم۔اے اُردو کیتا تے ۱۹۵۷ء وِچ پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی۔ جوانی وِچ علامہ اِقبال مولوی محمد شفیع تے سید عطاء اللہ شاہ بُخاری ورگے عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ درس وتدریس نوں پیشہ بنایا۔ قصیدہ بُردہ تے قرآن مجید دا سرائیکی وِچ ترجمہ کیتا۔ خواجہ فریدؒ دیاں کافیاں دا دیوان مرتب کرن دا اعزاز وی ایہناں نوں حاصل ہویا۔ پنجاب دی تاریخی تے تہذیبی زندگی بارے ڈونگھا مطالعہ رکھدے سن۔ صُوفیا کرام بارے آپ دے لکھے گئے مضامین بوہت سلاہے گئے۔ زبان وِچ روانی تے بیان وِچ علمیت جھلکدی اے۔ ۱۹۹۵ء نوں رب نوں پیارے ہو گئے۔

حضرت بہاء الدین زکریاؒ ملتانی

آپ ۵۶۶ ہجری وِچ رمضان شریف دی ۲۷ تاریخ نوں جمعہ دے دِن لیہ دے علاقے کوٹ کروڑ وِچ پیدا ہوئے۔ بعض کتاباں وِچ آپ دے جمن دا سال ۵۶۰ ہجری تے ۵۴۲ ہجری وی لکھیا ہویا اے۔ آپ دے والد حضرت شیخ وجیہہ الدینؒ جیہڑے شیخ محمد غوثؒ دے ناں نال وی مشہور سن بڑے اُچے بزرگ سن اوہناں نوں شہراں تے مُلکاں وِچ پھرن تے سَیر سیاحت کرن دا بڑا شوق سی۔ حضرت زکریاؒ دی والدہ داناں فاطمہ سی تے اوہ حضرت شیخ حسام الدینؒ دی دھی سن۔ شیخ حسام الدینؒ ہوراں نوں شیخ علیسی شمس الدینؒ وی کہندے سن۔ کوٹ کروڑ دا شہر ایہناں دے ناں پچھے کروڑ لال عیسن وی کہلاندا اے۔ ایتھے ہر سال بھادوں دی چودھویں نوں بڑا بھاری میلا لگدا اے

تے حضرت لال عیسن صاحبؒ دا عُرس منایا جاندا اے۔

حضرت زکریاؒ دی عمر اجے ست سال وی نہیں ہوئی سی کہ آپ نے ستّاں قرأتاں نال قُرآن کریم حفظ کرلیا تے آپ دا دِل روشن ہوگیا۔ آپ باراں سال دے سَن کہ آپ یتیم ہوگئے۔ آپ دے چاچے حضرت شیخ احمد غوثؒ ہوراں نے آپ نُوں فضیلت دی پگ بدّھی تے باپ دی گدّی تے بٹھا دِتا۔ کُجھ چِر تک آپ مُلتان تے آس پاس دے عالم فاضل لوکاں توں علم حاصل کردے رہے۔ کہندے نیں کہ آپ نے ساڈھے چار سو اُستاداں توں علم حاصل کیتا پر علم دی پیاس ایتھے کتھے بُجھنی سی۔ آپ مُلتان چھڈ کے خراسان چلے گئے تے اوتھے ست سال رہ کے ظاہری تے باطنی عِلماں دیاں چشمیاں توں رَج رَج کے اپنی پیاس بُجھاندے رہے۔ آپ دی علمی قابلیت دا اندازہ ایتھوں لگدا اے کہ خراسان جان توں پہلاں آپ نے بچپنے وِچ دو ایہیاں کتاباں لِکھیاں جیہڑیاں اج وی بڑیاں اُچیاں کتاباں مَنیاں جاندیاں نیں تے ساڈے اِسلامی درساں وِچ پڑھائیاں جاندیاں نیں۔ اک کتاب دا ناں "صرف بہائی" تے دوجی دا ناں "کنزالعباد" اے۔ پہلی عربی زبان پڑھن لئی گرامر دی کتاب اے تے دُوجی فقہ دے مسائل اُتے لکھی گئی اے۔

خراسان دے بعد آپ بُخارا چلے گئے تے اوتھوں پھر دے پھراندے تے تھاں تھاں دے عالماں توں فیض حاصل کردے مدینے شریف اپڑ گئے۔ ایتھے پنج سال گزار کے بیت المقدس ول ٹُر پئے تے سارے نبیاں دے مزاراں دی زیارت کردے کراندے اخیر بغداد شریف پہنچ گئے۔ ایتھے جناب حضرت شیخ الشیوخ مولانا شہاب الدین سہروردیؒ دا بڑا چرچا سی۔ آپ حضرت شیخ دی بارگاہ وِچ حاضر ہو کے اوہناں دے مُرید ہوگئے تے صِرف اٹھاراں دِناں وِچ کمال نُوں پہنچ گئے۔

شیخ شہاب الدینؒ ہوراں دے سینکڑے مُرید تے رُوحانی چیلے سَن۔ اوہناں نے

جدوں ویکھیا کہ باہر توں آیا ہویا اِک شخص دِناں دِناں وچ مُرشد دے نیڑے تے اگیرے ہوندا جاندا اے تے اوہناں حسد کر کے حضرت شیخ دے اگے فریاد کیتی۔ حضرت شیخ مسکرائے تے آکھن لگے "تُسیں سارے اِک اِک کبُوتر پھڑ کے لے جاؤ تے ایجہی تھاں تے ذبح کر لیاؤ جتھے تہانوں ذبح کر دیاں کوئی ویکھدا نہ ہووے"۔ اوہ چلے گئے تے اپنے اپنے گھراں وچ کوٹھیاں دے اندر لُک چھُپ کے کبُوتراں نوں ذبح کر کے لَے آئے۔ حضرت زکریاؒ ہوری اپنا کبُوتر جیوندا ای لَے کے آ گئے۔ شیخ نے وجہ پُچھی تے آپ نے فرمایا "مینوں ایس دھرتی تے کوئی وی تھاں ایجہی نظر نہیں آئی۔ جیہڑی مولا پاک دے وجود توں خالی ہووے۔ مَیں کبُوتر نوں کِتھے ذبح کر دا"۔ حضرت شیخ نے فرمایا: "اچھا ہُن تسیں میست وچ وچھان لئی گھاہ پُٹ لیاؤ"۔ سارے مرید ہرا ہرا تازہ مُلوکڑا گھاہ پُٹ کے لیائے تے زکریاؒ ہوراں دے سر تے سُکے سڑے گھاہ دی جتھی ویکھ کے ہس پئے۔ زکریاؒ ہوراں مُرشد دے اگے عرض کیتی "کہ مَیں جتھے وی گیا ہرا تے تازہ گھاہ رب پاک دے ذکر وِچ مشغول سی تے ایہہ سکا گھاہ مینوں تسبیح توں فارغ نظر آیا تے مَیں ایہنوں لَے آیاں کہ میست وچ لوکاں دے سجدیاں لئی ٹھیک اے"۔ حضرت شیخ نے مریداں نوں آکھیا: "تہاڈا پچھیکڑلا درجہ۔ ایس دا اُنڈھلا درجہ اے تے ایہہ تُہاتھوں سینکڑیاں منزلاں اگانہہ ودھ چکیا اے۔ تُسیں حسد نہ کرو"۔

بغداد توں خلافت حاصل کر کے آپ ٤٠٠ ہجری وچ مُلتان ول واپس ٹُر پئے۔ اوس وقت آپ دی عمر جوانی دی سی تے طبیعت وچ جوش ولولہ تے نالے حوصلہ وی سی۔ آپ دے مُلتان وِچ آون تے ایتھے وَسّن دا ارادہ رکھن دی خبر مُلتان دے عالماں تے پیراں فقیراں نوں پہنچی تے اوہ بڑے گھبرائے تے حسد کرن لگ پئے۔ اوہناں نے آپ نوں اِک پیالہ دُدھ دا بھریا ہویا بھیجیا جیہدا مطلب ایہہ سی پئی ایتھے مُلتان پہلے ای پیراں توں پُر اے تُسیں کسے ہور شہر ول ٹُر جاؤ۔ آپ پیالہ ویکھ کے مسکرائے تے پیالے

وچ گلاب دے پھُل دیاں پتیاں پا دتیاں، جیہڑیاں دُدھ دے اُتے ای اُتے ترن لگ پئیاں ایس دا مطلب ایہہ سی پئی جس طرحاں دُدھ دے پیالے وچ پھُل دی پتی سما سکدی اے ایسے طرحاں میں وی تہاڈے وچ پیا رہواں گا تے تہانوں ذرا وی تکلیف نہ دیاں گا نالے ایہہ وی اشارہ سی کہ اسیں گلاب دی خُشبو ورگیاں نوُر دیاں لپٹاں ہر پاسے کھلار دینیاں نیں تے تُسیں آپے ای ساڈی خُشبو نال مست ہو جاؤ گے۔

ملتان وِچ اوہناں دِناں وِچ قرامطیہ فرقے دا زور سی تے شہر دے لوکاں توں علاوہ پنڈاں وِچ وی قرامطیہ مذہب پھیلدا جاندا سی۔ حضرت زکریاؒ نے لوکاں نوں وعظ نصیحت نال ایس بُرائی توں بچا لیا تے سچے اسلام دی راہ وَل موڑ دتا۔ آپ دا چرچا ہند سندھ وچ ہون لگ پیا تے آپ دے مُریداں دی اک اجیہی جماعت بن گئی جیہناں دا عمل تے قول اِک سی۔ آپ نے اپنے مُریداں نوں سندھ تے کیچ مکران وَل دَورے کرکے تبلیغ کرن دا حکم دِتا تے ایس طرحاں لکھاں گمراہ اِنساناں تیکر اسلام پہنچا دتا۔ آپ دیاں کجھ ٹولیاں کشمیر تے دِلی وَل ٹُر پئیاں تے کجھ افغانی قبیلیاں وَل چلیاں گئیاں ایس طرحاں سارے ملک وچ اِسلام دا چرچا ہون لگ پیا۔

آپ دی خدمت وِچ وڈے وڈے سردار، نواب تے بادشاہ حاضر ہوندے سَن تے ہدایت دے نوُر نال اپنے دِل دی ہنیری کوٹھڑی وچ چانن کر دے سَن۔ کافر ٹولیاں دی صُورت وِچ آؤندے سَن تے آپ دے مبارک ہتھ تے بیعت کر کے لاالٰہ دا ورد تے "دَم بہادم الحق" دا نعرہ ماردے لگے جاندے سَن آپ دے دم قدم نال مُلتان دی حالت بالکل بدل گئی۔ ہر پاسے مسیتاں، خانقاہواں تے لنگر خانے بن گئے تے اک بوہت وڈا مدرسہ مُلتان وِچ قائم ہو گیا، جیہڑا سارے ہندوستان لئی مرکزی اِسلامی یونیورسٹی دا کم دیندا سی۔ ایس مدرسے وِچ دین تے دُنیا دے سارے علم پڑھائے جاندے سَن تے معقُولات تے منقُولات دی تعلیم دِتی جاندی سی۔ حضرت زکریاؒ ایس سب توں وڈی

یونیورسٹی دے کار مختار تے طالباں دے پیر تے مرشد سن۔ طالباں دی گنتی ہزاراں تک پہنچ گئی سی، کیوں جے ایتھے تعلیم مفت دتی جاندی سی۔ کھان پین تے رہن سہن دا انتظام وی مدرسے وَلوں ہوندا سی۔ کتاباں تے لکھن پڑھن دے سامان دا خرچ وی نہیں سی لیا جاندا۔ علم پڑھن والے ہندوستان توں علاوہ چین، ترکستان، مصر، بغداد عراق تے عرب توں وی ایتھے پہنچدے سن تے عالماں وِچوں حضرت خواجہ غریب نوازؒ حضرت قطب الاقطاب قاضی حمید الدین ناگوریؒ، حضرت جلال الدین تبریزیؒ تے بابا فرید الدین گنج شکرؒ ورگے ولی اللہ تے باکمال صوفی ایتھے آؤندے جاندے رہندے سن۔ ہندوستان وِچ صُوفیاں دا سہروردی سلسلہ حضرت بہاءالدین زکریاؒ توں شروع ہوندا اے۔

۶۶۶ ہجری دے صفر دے مہینے دی ستویں تاریخ نوں ظہر دی نماز دے بعد آپ دے وڈے صاحبزادے شیخ صدر الدین عارف خلوت خانے دے بوہے اگے کھلوتے سن کہ اک سفید پوش شخص نے سلام کیتا تے اک مہر بند لفافہ دے کے آکھیا کہ ایہہ خط حضرت بہاءالدین زکریاؒ دی خدمت وِچ پیش کر دیو۔ حضرت زکریاؒ یادِ الٰہی وِچ مشغول سن فارغ ہوئے تاں صدر الدین عارف ہوراں نے اوہ خط پیش کر دِتا۔ حضرت نے خط کھول کے پڑھیا تے اللہ ہُو دا نعرہ مار کے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ مکان دے ہر کونے توں آواز آئی۔

"دوست بدوست رسید"۔ دوست اپنے دوست نال مل گیا۔ وصال دے وقت آپ دی عمر سو سال سی۔ آپ دا مزار ملتان دے پرانے قلعے تے سب توں اُچی تھاں تے اے تے اَج وی ہزاراں لکھاں مریداں دی زیارت گاہ بنیا ہویا اے۔

ڈاکٹر محمد باقر

ڈاکٹر محمد باقر فیصل آباد دے نیڑے اِک پنڈ وچ ملک حکیم دین ہوراں دے گھر
۴ اپریل ۱۹۱۰ء نُوں پیدا ہوئے۔ آپ نے گورنمنٹ ہائی سکول گوجرانوالہ توں
۱۹۲۵ء وِچ میٹرک، گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹرمیڈیٹ، ایس ای کالج بہاولپور
توں بی اے تے پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج لاہور توں ایم اے فارسی ۱۹۳۳ء وِچ
پاس کیتا۔ انگلستان توں پی ایچ ڈی دی ڈگری لَے کے مختلف کالیاں وچ پڑھاؤندے
رہے۔ فیر اورینٹل کالج لاہور وِچ پہلاں پروفیسر بعد وِچ پرنسپل ہو گئے۔

۱۹۵۷ء توں پنجابی ادبی اکیڈمی دے چیئرمین سَن۔ آپ نے پنجابی زبان تے
ادب دی ترقی لئی بوہت کم کیتا اے تے پنجابی قصے کہانیاں دی چھان پھٹک کر
کے اوہناں نُوں دُوجیاں زباناں راہیں غیر پنجابی لوکاں نیک اپڑایا۔ آپ ۲۷ اپریل
۱۹۹۳ء نُوں اپنے رب نال جا ملے۔ آپ دے ناول "ہتھ" نُوں پنجابی ادب وِچ اُچا
مقام حاصل اے۔

"پاکستان بن گیا اے" آپ دے ناول "ہتھ" وچوں اقتباس اے جیہدا مرکزی
کردار باؤ احمد مجید عرف احما، دِلّی وِچ افسر سی۔ اک دیہاڑے اوہ دفتر گیا۔ پچھوں اوہدی
بیوی تے بچیاں نوں غیر مسلماں نے قتل کر دتا۔ باؤ احمد مجید سودائیاں وانگر پھردا
مسلماناں دے کیمپ لال قلعے گیا تے اوتھوں گڈی راہیں پاکستان اپڑیا......

پاکستان بن گیا اے

قلعے وچ احما کجھ دن تے مدہوشاں وانگر پھردا رہیا۔ اوہنوں اِنج معلوم ہوندا

سی جس وِیں اوہدا دماغ ہِل گیا اے۔ بعضے لوک تے اوہنوں سچ مچ پاگل سمجھدے سَن۔ اوہنے کھانا پینا تے اپنا آپ سنبھالنا چھڈ دِتا۔ کوئی جانو اوہنوں پھڑ کے زبردستی دال چاول کھوا دیندا، پر جدوں دُوجیاں لوکاں نُوں اپنے کھان لئی دال تے چاول نہ لبھدے اوہدوں اوہ احمے نوں وی کجھ نہ دیندے۔ پر احمے نُوں ایس گل دی پرواہ نہیں سی۔ اوہدے کپڑے پہلے مَیلے ہوئے فیر پاٹن لگ پئے۔ جیہناں لوکاں کول پیسے ہیسن، اوہ تے ٹکٹ لے کے جہاز راہیں لاہور تے کراچی جان لگ پئے۔ پر احمے کول تے ہُن کجھ وی نہیں سی۔ اوہ اپنا "ٹبر" کہا کے تے سب کجھ لُٹوا کے نیم بیہوشی دی حالت وِچ قلعے وِچ آ وڑیا سی۔ اوہنوں ہُن تانگھ وی کوئی نہیں سی کہ اوہدا کجھ بن دا اے کہ نہیں۔ اوہ ٹُٹے ہوئے چھتر پا کے سارا دن قلعے وچ پھردا رہندا۔ نہ اوہ راشن لین جاندا نہ کسے کولوں کوئی ہور شے منگدا۔ اوہدے جانُو کدی کدی اوہدے نال ہمدردی کردے ہوئے آکھدے۔

"احمد مجید صاحب تُسیں اپنا راشن تے لے لیا کرو۔"

تے اوہ کجھ سوچ کے جواب دیندا۔

"کاہدے لئی؟"

"اپنے کھان پین لئی۔"

"جیہنوں بھکھ ای نہ لگے اوہنے کیہ کھانا پینا اے۔"

"آخر بندہ بشر اے نا۔ بھکھ لگ ای پیندی اے۔"

"پتہ نہیں، میری بھکھ کِتھے ٹُر گئی اے۔ مینوں تے بھکھ نہیں لگدی۔"

ایہہ کہہ کے احما اگانہہ لنگھ جاندا اتے لوک گلاں کردے۔

"جیہدا ڈِھڈ دُکھاں نال بھریا ہووے اوہنوں کیہ بھکھ لگنی اے۔"

"احما باد تے اپنی لاش نُوں چکی پھردا اے۔ ویکھو سُک کے تیلا ہو گیا اے کوئی دم دا مہمان اے۔"

"پر ہے بڑی ہٹھ والا۔ مجال اے جے کسے نوں اپنا دُکھ دس جائے یا کسے کولوں ہمدردی منگے۔ اپنے آپ تے ای سب کجھ جر دا اے۔ ایہہ وی اللہ دی دین اے۔ بندے دا حوصلہ تے ویکھو، کیہڑے کیہڑے غم ویکھ کے وی جیوندا رہندا اے۔"

"بھائی مرنا تے اپنی آئی نال ای ہوندا اے۔ پر ایہہ وی کیہڑا جیوندیاں وچوں اے لاش اے بس لاش۔"

کدی کدی احمے نے کنڈکیٹی ہوندی تے لوک اوہدیاں گلاں کر دے رہندے۔ اوہ چُپ چاپ ایہہ سب کجھ سُن کے جھولی پا لیندا تے کسے ڈونگھی سوچ وچ ڈُبا رہندا۔ اوہنے حیاتی گذارن لئی بڑا ای وڈا جگرا بنایا سی۔ پر ہُن تے گل سروں لنگھ گئی سی۔ اوہنوں کدی کدی اِنج جاپدا جیویں حالات اوہدے وڈے جگرے نوں چبا کے کچر کچر کھا گئے نیں تے اوہدے جگرے والی جگہ ای خالی ہو گئی اے۔

فیر اوہ سوچیں پئہ جاندا تے اپنے آپ نوں آکھدا

"احمیا!

توں نہ تے پاگل ہو سکیوں نہ مر سکیوں۔ تے فیر صبر تے حوصلے دے سوا ہور کیہڑا کم کر سکنا ایں؟ ویکھ مولا دے رنگ۔ توں پاکستان بنان لئی اینے سال تڑفدا رہیوں۔ پاکستان بن وی گیا تے تیری تڑفاٹ وچ فرق نہ پیا۔ پتہ نہیں مولا نے اگوں کیہ رنگ وکھانے نیں۔"

اوہ ایہہ گلاں سوچ ای رہیا سی کہ اِعلان ہویا کہ جیہڑے لوک گڈی راہیں پاکستان جانا چاہندے نیں، اوہ اپنے ناں لکھا دین۔ کسے نے احمے دا ناں وی دفتر وچ جا کے لکھا دِتا تے دُوجے ای دن احمے نوں لاہور جان والی گڈی وچ بٹھا دِتا گیا۔

گڈی وِچ اینی بھیڑ سی کہ احمے نوں لوکاں دھکدیاں دھکدیاں ڈبے وچوں باہر کڈھ دِتا۔ نفسو نفسی پئی ہوئی سی۔ جدوں گڈی نکونک بھر گئی تے لاہور چلن لئی تیار ہوئی

کسے نے احمے نوں گھسیٹ کے گڈی دی چھت تے بہا دتا۔ اوتھے ہور وی کئی سو آدمی بیٹھے ہوئے سن۔ احما اک نویکلی جگہ ویکھ کے اوتھے لیٹ گیا۔

شام دے نیڑے گڈی امرتسر پہنچی تے گڈی تے حملہ ہو گیا۔ ہنیرے وچ ہندوواں تے سکھاں نے گڈی دے اندر بیٹھیاں ہویاں مسافراں نوں لٹنا تے مارنا شروع کر دتا۔ ہاہاکار پئی تے احما اٹھ کے بہہ گیا۔ اوہنے چھت توں ہیٹھاں اترن دی کوشش وی کیتی پر اوہنوں کوئی راہ نہ لبھیا۔ اوہ تھوڑا جیہا ای چلیا سی کہ دوسرے مسافر نے اوہنوں گھسیٹ کے اپنے کول لما پا لیا۔ تے آکھن لگا۔

"شدائیا کتھے چلیا ایں؟ ہیٹھاں تے وڈھدے ٹکدے پئے نیں۔ توں ایتھے ای چپ کر کے بیٹھا رہ"۔

احمے پچھیا:

"کون کیہنوں وڈھدا ٹکدا پیا اے؟"

"ہندو تے سکھ مسلماناں نوں وڈھدے پئے نیں۔"

احمے نوں اپنی سوانی تے بچے خون وچ تردے ہوئے یاد آگئے۔ اوہدا دل کیتا کہ میں گڈی دی چھت توں ہیٹھاں لہہ کے سارے ہندوآں تے سکھاں دیاں سوانیاں تے بچیاں نوں خون وچ ڈوب دیاں، پر نال ای اوہنوں خیال آ گیا۔

اوہ کیہڑے کون ہندو تے سکھ سن جیہڑے میرے ٹبر نوں خون وچ نہا گئے سن۔ ایتھے تے شاید اوہناں وچوں کوئی وی نہیں۔ مینوں تے ہمیشہ ایہو ای دسیا گیا اے پئی انصاف کرنا چاہیدا اے۔ تے ایہہ کاہدا انصاف ہویا جے مارن والے تے رہ جان تے میں ایتھے امرتسر وچ دوجیاں نوں مارن لگ پواں۔ فیر اک ہور اوکھت وی سی۔ اوہدے کول ہے ای کیہ چیز سی جیہدے نال اوہ کسے نوں مار

سکدا۔

ایہو سوچ سوچ کے اوہ فیر چھت تے لمّا پۓ گیا۔ ہور لوک سہمے ہوئے چُپ سَن۔ احمے نوں اوہدیاں سوچاں نے چُپ کرایا ہویا سی۔

گڈی امرتسر ساری رات کھلوتی رہی۔ پتہ نہیں کیہ وجہ سی؟ پہلے پہلے احمے نوں زخمیاں دیاں چیکاں تے کوکاں سُنائی دیندیاں رہیاں۔ فیر ہَولے ہَولے بیہوشی یاں موت نے سب دے گلے گھُٹ دِتے۔ احما سَونا چاہندا سی پر اَج دی رات نیندر کدھرے نَس گئی ہوئی سی۔ اوہ سوچن لگ پیا: پتہ نہیں گڈی پاکستان کدوں پہنچے گی؟ پہنچے گی وی یاں نہیں؟ اوہنے نال دے ساتھی کولوں پُچھیا۔

"ایہہ گڈی پاکستان کدوں پہنچے گی؟"

ساتھی نے کہیا۔

"جدوں خدا اپڑائے گا"

پتہ نہیں احمے نوں ایہہ خیال کیوں آیا؟

ایہہ شیطانی کم اے، جدوں خلقت دے دِل وِچوں خدا دا ترس مُک جائے اوہدوں شیطان دی چڑھ مچدی اے۔ اوہ فیر نفرت بن کے لوکاں دے دِل وِچ وڑ جاندا اے۔ کدی اوہ مُسلماناں کولوں ہندوواں سِکھاں دے گلے کٹواندا اے تے کدی ہندوواں سِکھاں کولوں مُسلماناں دیاں جڑاں پٹاندا اے۔ تے کدی کدی اوہ مُسلماناں کولوں مُسلماناں نوں ای مروانا شروع کر دیندا اے۔ شیطان دیاں عجیب عجیب کھیڈاں نیں۔ خُدا دی کھیڈ سب مخلوق نوں صاف نظر آوندی اے شیطان دی کھیڈ نوں اَج تک کوئی نہیں سمجھ سکیا۔

بندیا تیرا دِل مومن اے۔ اِیسے لئی توں اپنا بال بچہ کُہا کے وی کسے ہندو سِکھ دے بال نوں اُنگلی نہیں لانا چاہندا

پاکستان وچ تے اسیں سارے ای مومن ہوواں گے۔ اوتھے تے کوئی کسے نوں آزار نہیں پہنچائے گا۔

اوہدے اندر لا احما زور لا کے کہنا چاہندا سی۔

پاکستان کا مطلب کیا؟

لا الہ الا اللہ

پر ایہہ لفظ اوہدے ہونٹھاں تے آکے رُک جاندے سَن۔ گڈی ہُن چل پئی سی۔ تے ہولی ہولی امرتسر دے سٹیشن توں باہر نکل آئی سی۔ گڈی راہ وِچ رُک رُک کے ہنیرے مُونہہ لاہور پہنچ گئی۔

سٹیشن تے بڑا ہنیرا سی۔ ایناں ہنیرا احمے نے ایدوں پہلے کدی نہیں ویکھیا سی۔ مسافر چھتاں توں ہیٹھاں اُترن لگ پئے۔ احما وی املک چھت توں ہیٹھاں لہہ آیا۔ اوہ پاکستان پہنچ گیا سی۔ اوہدا بڑا دل کردا سی اوہ نعرہ مارے۔

پاکستان زندہ باد

پر فیر ایہہ لفظ وی اوہدے ہونٹھاں اُتے آکے ایویں رُک گئے جویں راتیں لا الہ الا اللہ دے لفظ اوہدے گلے وچ پھس گئے سَن۔

ڈبیاں دے اگوں لنگھدا ہویا پلیٹ فارم تے ٹُرن لگ پیا۔ ڈبیاں چوں بوہیاں تک خون وہندا پیا سی۔ لوک مُردیاں تے زخمیاں نوں ڈبیاں وچوں کڈھدے پئے سَن۔ صرف چھت والے مسافر ای بچے سَن۔ باقی زخمی ہو گئے سَن یاں قتل۔ احما ٹُردا ٹُردا پلیٹ فارم دے سرے تے پُہنچ گیا۔ اُوہنوں کوئی پتہ نہیں سی ہُن اوہنے کتھے جانا اے۔ پلیٹ فارم دے مُک جان نال اُوہنوں اِنج جاپیا جویں اوہ زندگی دی اِک نویں منزل تے پُہنچ گیا اے۔ پر ایس منزل توں اَگے اوہنوں کوئی راہ نہیں پیا لبھدا سی تے ایس منزل تے ٹھہرن دی وی کوئی جگہ نہیں سی۔ اوہ حیران ہو کے پلیٹ فارم دے سرے تے

کھلو گیا۔

آواگت کسے نے آکھیا!

"مسٹر احمد مجید! یہ آپ ہیں؟ بھئی یہ کیا حالت بنا رکھی ہے؟ اور یہاں کیا کر رہے ہو؟"

احمے دے سامنے احمے دے ہائی سکول دا اک جماعتی کھلوتا ہویا سی۔ احمے نے اوہدا ناں یاد کرن دی کوشش کیتی پر چیتے نے اوہدا ساتھ نہ دتا۔ اوہ حیران ہو کے اوہدے ول ویکھدا پیا سی۔ جماعتی نوں سمجھ آگئی پئی احمے نے اوہنوں پہچان تے لیا اے پر اوہدا ناں یاد نہیں پیا آوندا۔

جماعتی نے آکھیا۔

"مجید صاحب، میں رفیع ہوں۔ رفیع جو نویں دسویں میں آپ کے ساتھ تھا۔ میں پارٹیشن سے پہلے بمبئی میں تھا۔ اب بال بچوں سمیت یہاں آگیا ہوں۔ میرے خسر نے فسادات کے دوران ہی مجھے یہاں بلا لیا تھا۔ انہوں نے ایک خالی کوٹھی مجھے دلا دی ہے میں بمبئی میں جہازوں کی ایک کمپنی میں ہیڈ کلرک تھا۔ یہاں انہوں نے مجھے راشننگ کنٹرولر لگوا دیا ہے۔ پاکستان بن گیا ہے۔ ہم بڑے مزے میں ہیں۔ خدا نے بڑی مہربانی کی ہے۔ اب بتاؤ یہاں کیا کر رہے ہو؟"

احما بڑی دیر تک رفیع ول ویکھدا رہیا۔ پاکستان بن گیا اے۔ ایہہ لوک بڑے مزے وچ نیں۔ خدا نے بڑی مہربانی کیتی اے۔

اوہ سوچیں پے گیا۔

پر ایہہ ساریاں گلاں شاید اوہدے لئی ٹھیک نہیں سن۔ اوہدیاں اکھاں پچھلے پاسیوں دور کدھرے دِتی دیاں سڑکاں تے لال نشان لگی ہوئی کوٹھی نوں پئیاں ویکھدیاں سن، جیہدے وچ اک بے گناہ عورت تے دو معصوم بچے خون وچ تڑفدے پئے سن۔ فیر رات دے

ہنیرے وِچ ایہناں بیکساں دیاں لاشاں نوں دو چار آدمیاں نے ٹویاں وِچ سُٹ دِتا تے فیر قلعے دا کاکو رولا۔ چاول تے دال لین لئی لوک ہر روز ہتھاں وِچ ٹھُوٹھے پھڑ کے نکل دے۔ بعضیاں دے ٹھُوٹھیاں وچ کجھ پئے جاندا تے اوہ جانوراں وانگر بُرک مارن لگ پیندے۔ بعضے خالی ٹھوٹھے واپس لیا کے نیلے اسمان ول ویکھدے رہندے احما حیران ہو کے پھتراں نوں گھسیٹدا قلعے دی اُچی نیویں زمین تے اپنی جیوندی لاش نوں گھسیٹدا پھردا۔

رفیع نے یکایک احمے نوں مونڈھیاں توں پھڑ کے جھٹکا دتا۔

”دوست بولتے کیوں نہیں؟“

احمے نے ہٹکورا لیا تے کہن لگا۔

”میں ایس گڈی توں اُتریا ہاں“

رفیع نوں جدوں احمے دا حال پتہ لگا تے اوہ اوہنوں اپنی موٹر وِچ بہا کے اپنے گھر لے گیا۔ رفیع کول چوداں کمریاں دی اِک وڈی ساری کوٹھی سی۔ اوہنے احمے نوں اِک کمرہ دے دتا تے احمے دے کہن تے اوہ وعدہ کر کے دفتر ٹُر گیا۔ کہ مَیں تیرے لئی کوئی کم لبھناں ہاں۔

رفیع نے اپنے کجھ کپڑے وی احمے نوں دِتے پر احمے نے اوہ کپڑے اپنی منجی دی پواندی رکھ چھڈے تے اوسے دِن رفیع دی بیوی کولوں صابن منگ کے غسل خانے وچ اپنے کپڑے دھوتے۔

رفیع شام نوں دفتروں واپس آیا تے اوہنے فیر اِصرار کیتا کہ احما پاٹے ہوئے کپڑے لاہ کے اوہدے کپڑے پا لوے پر احما کسے طرحاں وی نہ منیا۔ اوہ بار بار بیتاب ہو کے پُچھدا،

”میرے لئی کوئی کم لبھا اے کہ نہیں؟“

رفیع آکھیا۔

"یار کیہڑی گل اے، کم ہل ای جائے گا۔ توں حالی ایتھے آرام کر تے سُرت ٹھیک کر۔ میں انشاءاللہ، جلدی تیرے لئی کم لبھ لواں گا۔ توُں دِلّی وِچ افسر سیں۔ ایتھے ہور وی وڈا افسر ہو جائیں گا۔ گھبرانا نہیں چاہیدا۔ دفتراں دا معاملہ اے۔ نوکری دے کاغذ دفتراں وچوں کڈھان وِچ وی کجھ وقت لگ دا اے ۔ ۔ ۔ ۔"

اشفاق احمد

اشفاق احمد ۲۲ اگست ۱۹۲۵ء نوں مکتسر ضلع فیروز پور وچ پیدا ہوئے آپ دے والد ڈاکٹر محمد خاں ویٹرنری ڈاکٹر سن آپ نے مڈھلی تعلیم مکتسر تے فیروز پور وچ حاصل کیتی۔ ۱۹۴۷ء وچ پاکستان آئے تے ۱۹۵۰ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے اردو دا امتحان پاس کیتا۔ فیر دیال سنگھ کالج لاہور وچ لیکچرار ہو گئے۔ ۱۹۵۳ء وچ روم یونیورسٹی (اٹلی) وچ اردو دے پروفیسر بن گئے کجھ چر ریڈیو روم توں پروگرام وی پیش کردے رہے۔

پاکستان پرتنے تے ہفت روزہ "لیل ونہار" دے ایڈیٹر بن گئے تے اپنا اک رسالہ "داستان گو" وی جاری کیتا۔ بعد وچ عرصے تک مرکزی اردو سائنس بورڈ دے ڈائریکٹر رہے۔ آپ نے ریڈیو تے ٹیلی ویژن لئی ان گنت ڈرامے لکھے۔ لاہور ریڈیو توں آپ دا اک طویل تے دلچسپ پروگرام تلقین شاہ، دے ناں نال چلدا رہیا۔ آپ دے پنجابی ڈرامیاں دا مجموعہ "ٹاہلی تھلے" چھپ چکیا اے۔ آپ دے ڈرامیاں وچ معاشرتی تے سماجی قدراں دی ترجمانی دے نال نال، ہاسا، مزاح، مٹھیاں مٹھیاں ٹکوراں تے مت دیاں گلاں وی ہوندیاں نیں۔ زبان سادہ، عام فہم تے من وچ کھبن والی زبان دی ورتوں دے نال نال پنڈ دے ان پڑھ طبقے دی بولی نال ڈرامے وچ مزاح پیدا کردے نیں ڈرامیاں دا دوجا مجموعہ "اُچے برج لہور دے" وی شائع ہو چکیا اے۔

ٹاہلی تھلّے

کردار :۔

گاگو: اِک نوجوان ۔ چوہدری: پنڈ ٹاہلی والا) دا نمبردار

پھتو: سادہ لوح جوان ۔

گاگو: زمین تے ٹاہلی والے تھڑے نال ٹیک لائی بیٹھا اے ۔ اوہ سر چک کے ٹاہلی ول ویکھدا اے تے مُسکراوندا اے ۔ دُولو گاندا اے

دُولو: جیہناں نوُں دتا غُسل فرشتیاں پڑھ شرط ثوابی

سِر دیندے رب دے واسطے خود تھیندے غازی

حُوراں پایاں کپڑے پوشاک گلابی

اوہناں جا کے پائی بہشت وِچ شہادت شادی

اوہ جا حضور رسُولؐ دے ہوئے معراجی

(دُولو چُپ ہو جاندا اے ۔)

پھتو: واہ بئی واہ ۔ نہیں رِیساں تیریاں ۔ کدھر نیں تیریاں بکریاں ؟

دُولو: ایدھر کدھرے ای چرہ دیاں پھر دیاں نیں ۔ پر ہُن ایہناں بکریاں وچ دل نہیں لگدا میرا ۔

گاگو: بلّے بئی جمناں تیرا ای اے ۔

دُولو: (گاوندا اے) اوّل دلی تراہ کر اپنی یسائی

پھیر لئی چوہاناں انگ خوش کر لائی

پھیر لئی غوریاں کوئی مدت وسائی

پھیر لئی پٹھاناں گھر چوتھے آئی

پھیر لئی چغتیاں گھت مار کٹائی

ہُن واری میری دِلیئے پھریں مُونہہ مکائی

(ڈوگو گیت گاوندا، لاٹھی ٹیک دا اگانہہ ودھ جاندا اے)

پھتو: بڑے حوصلے آلا بندا اے۔ ہے کہ نہیں گاگو؟

گاگو: اوئے ایس پنڈ وچ سارے ای حوصلے آلے بندے نیں۔

پھتو: اَگلے ویلے دی نماج نئے کویلے دیاں ٹکراں۔
ہُن کوئی ویلا رہ گیا اے بے حوصلہ ہون دا۔
مَیں کیہا گاگو۔ ۔ ۔ تیری واج نُوں کیہ ہو گیا اے یار؟

گاگو: کیوں؟

پھتو: اوئے ایہہ تاں سِدھی جیہی ہو گئی اے۔ ساڈے ورگی، پہلاں جدوں توں بولدا سی تے ایویں لگدا سی جویں گھڑے وِچ مکھی مرجا صاحباں گاندی ہووے۔ توں ہُن تاں ماشاءاللہ۔ تیری واج واواہ ہو گئی اے' تے نالے لم لیٹ جیہا کیہ ہویا پیا ایں؟

گاگو: اینویں بس ٹاہلی دے پتراں تے پیار آندا سی پیا۔ ٹاہنیاں باہیاں ہلا ہلا کے مینوں کول بہا لیا تے مَیں بہہ گیا۔ پھیر ویکھدا رہیا، ویکھدا رہیا تے ویکھدا ای رہیا۔

پھتو: کے سچ۔ مَیں تے بُھل ای گیا سی۔ تیرلئے تاں پتہ دے دِتا اے چونکی وِچ چوہدری نے، بئی رتّاں دِناں دا ساڈے پنڈ دا عملی گاگو پگ جُتیاں سنے گیب اے تے کوئی اوہدی ہرج مرج دا جمے دار نہیں۔ تے توں ہُن کتھوں آگیا ایں؟

گاگو: کدھروں وی نہیں بس ایتھے ای سی۔ شہر گیا سی تے شہروں ای واپس آگیا آں۔

پھتو: کے فیر ہُن جدوں چوہدری نوُں پتہ لگیا نا بئی توُں ٹاہلی تھلے بیٹھا ایں تے اوس تیری واہ واہ کُھنب ٹھپنی لے۔

گاگو: پھیر کیہ ہویا جو اوس کُھنب ٹھپ چھڈی۔ اپنا چوہدری جو ہویا ساڈا وڈ وڈیرا۔

پر تُوں چوہدری نوں کِدھر بھالدا پھرنا ایں ؟

پھتو: مَیں ؟ مَیں چوہدری نوں بھالنا پھرنا آں ؟ تینوں کس دسیا اے ؟ میرا کیہ کم چوہدری نال ؟

گاگو: کم ہووے یا نہ ہووے بھالدا تے پھردا ایں۔

پھتو: ئے ہے پھیر اوہیو گل۔ اوئے تینوں کس دسیا اے اینویں خواہ مخواہ۔

گاگو: اوئے جھلیا، چوہدری نوں تے واجاں ماردا تُوں ایدھر آیا سی تے ہُن میتھوں ای کچھّن ڈیہہ پیا ایں پئی مینوں کس دسیا اے ؟

پھتو: چوہدری توں ؟ آہو اوسے نوں تے مَیں لبھدا پھرنا آں۔ چنگا بندا ایں۔ میتھوں لُکائی جاندا ایں سب کش، کِدھر گیا اے ؟

گاگو: (ہس کے) ئے ہے مینوں کیہ پتہ اے کِدھر گیا اے۔ اُودھر ہووے گا، بیلیاں وَل۔

پھتو: بیلیاں وَل اوہدا کیہ کم ؟ اوہ تے پھڑن گیا اے جسُوساں نوں۔

گاگو: جسُوساں نوں ؟ کدھر نیں جسُوس ؟

پھتو: ئے اوہ کوئی مینوں حاجری دے کے جاندے نیں جو میں تینوں دس دیاں بئی کتھے نیں۔ جنگلاں بیلیاں وچ لُکے پھردے نیں۔

گاگو: تے توں نال نہیں گیا پاگلا ؟

پھتو: مَیں !! مَیں کیوں جاندا چوہدری نال ؟ جیہڑا چنگا کم ہوندا اے اوہدے تے آپ ٹُر پیندا اے تے جیہڑا ماڑا مموُلی کم ہوندا اے اوہدے تے مینوں بھاجاندا اے۔

گاگو: اوئے توں کیہڑے کمّیں لگیاں ایں ؟ ایہدے توں ودھ کے ہور کیہڑا کم سی بھلا

پھتو: مینوں دے گیا سی کھتابیں تے بسکٹاں دے ڈبے، بئی ایہناں دیاں پوٹلیاں بنائی آ۔ آپاں لام تے بھیجنیاں نیں اپنے بھراواں نوں، جیہڑے اوتھے

لڑدے نیں پئے۔

گاگو: اوے توں ایہنوں ماڑا کم سمجھدا ایں جھلیا؟ اوہناں لئی تے جوگش وی ہووے جناں وی ہووے تھوڑا اے۔ میرے ورگے مردود تے کِسے جوگے نہیں، نہیں تے مَیں وی دو دو ہتھ وکھاندا۔

پھتو: دو دو ہتھ اوتھے فرنٹ تے وکھاویں۔ اپنا بھرا کھُشی محمد ساڈے سِر دی پگ تے متھے دی کلگی۔ مَیں اوسے دی چِٹھی ئے کے تے آیا سی چوہدری نُوں وکھان۔ پر کوئی پتہ نہیں دَس رہیا.....

گاگو: چِٹھی ؟ اوئے چِٹھی میرے بھرا کھُشی محمد دی چِٹھی ؟ اوئے جالماں مینُوں وی دس۔ کیہ لکھیا اے اوس نے ؟

پھتو: چِٹھی سُننی اے کھُشی محمد دی ؟ کھڑو جا۔ ٹھہر جا۔ ئے تُوں اِیتھے بہہ جا چوَنترے تے۔

(گاگو چوَنترے اُتے بہہ جاندا اے)

پھتو: (کھیسہ پھُول کے چِٹھی کڈھدا اے) ئے گوہ نال سُنیں تے میرے وَل دھیان رکھیں۔

گاگو: توں چالو تے کر مَیتھوں ہور صبر نہیں ہوندا۔

پھتو: (چِٹھی پڑھدا اے) جناب میرے بھائی صاحب فتح دین صاحب پھتو گجٹ کو سلام علیکم ہو۔

گاگو: وعلیکم السلام۔

پھتو: اوئے ایہہ تے مینوں سلام لکھیا اے، کلّے نوں۔ توں خواہ مخواہ جواب دِئی جانا ایں۔ تُہاڈے لوکاں دے سلام تے پھیر آن گے اخیر وِچ۔

گاگو: اوئے وِچوں رو کیا نہ کر اوئے پھتو۔

پھتو: چِھیتی نال، جناب میرے بھائی صاحب فتح الدین پھتو گجٹ صاحب کو سلام علیکم ہو۔ بعد سلاما لیکم کے واضیا ہو کہ مَیں یہاں پہ راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں . . . پنڈ سے چل کر مَیں باپس اپنی یونٹ میں پُہنچ گیا ہوں اور صاحب کو رپورٹ بول دی ہے۔ صاحب نے میرے کو دِل سے لگا کر تھاپی دتی ہے اور ہماری یونٹ کو فرنٹ پہ جانے کا آڈر بول دیا ہے۔ ہم نے آڈر سُنتے ہی یا علی یا علی کے نعرے مارے اور اک دوجے کے گلوں میں پھولوں کے ہار پائے۔ کل سویرے ہمارا (Move) ہے۔ سب کو درجہ بدرجہ سلام دینا۔ بے بے دی قبر تے جا کر پُھل پانا اور میرا سلام بولنا۔ پنڈ میں کسی قسم کا فکر نہیں ہونا چاہیئے۔ ہر آدمی کو اپنے کم پہ لگے رہنا چاہیئے۔ جو جو آدمی جس جس کار پہ لگیا ہویا ہے اوس میں بڑھ چڑھ کر کم کرنا فرنٹ پہ لڑنے کے برابر ہے۔ میں انشاءاللہ غازی بن کے تمغے پا کے سب گرائیاں دے کول آنواں گا۔

گاگو: انشا اللہ۔ انشا اللہ

پھتو: اگے لکھدا اے بئی اماں ریباں کو کہہ کے میرے کوٹھے کی چھتاں لنبار کھنا اور نِم کے بُوٹے کو تین ڈنگ پانی دیتے رہنا۔ سب بھائیوں کو درجہ بدرجہ سلام اور سب کو بول دینا اپنے اپنے کام پہ کھڑے ہو کر جہاد میں حصہ لیں۔ ہر شخص کا کم ایمان داری اور نیکی کے ساتھ کریا ہویا جنگ جِتن میں ہماری بوہت مدت کرے گا۔ ماسی کو ہتھیں بندھیں سلام دے کر بولنا کُھشی محمد آڈر پانے پر بالیس آگیا ہے۔ سپاہی کو جب کاشن ملتا ہے تو وہ رہ نہیں سکدا۔

جونسا کالا جندرا مَیں تم کو دے آیا تھا وہ میرے کوٹھے کو مار دینا۔ پُرانا جندرا لالہ کے بابے کھیرے کو دے دینا۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام ۔ بھائی دین محمد دینے اور گاگو کو سلام ۔

گاگو : وعلیکم السلام وعلیکم السلام

پھتو : چوہدری صاحب کو سلام تائے کو بوہت بوہت سلام ۔ پنڈ کے اِک اِک بندے کو سلام ۔ سب سے بولنا ہمارے مُلک کے حق اندر دعا کریں ۔

تمہارا سگا بھائی

لانس نائیک خوشی محمد

گاگو : واہ بئی واہ ۔ دِل خوش ہو گیا پھتو ۔

پھتو : مَیں کہیا پھیر یاراں دا خط یاراں دے ناں ۔

گاگو : من گئے آں بئی تیری یاری نوں ۔ جیوندے رہو تے موجاں مانو ۔

پھتو : لے پھیر ہُن مَیں چلّاں . . . .

گاگو : مَیں کہیا یار پھتو ۔ اِک گل تے دَس ۔

پھتو : گل ؟ فیر اکو ای پچھیں تے نالے اِک گل ہور اے بئی ۔

گاگو : لے ہُن توں آپے ای پھٹ پیا ایں خواہ مخواہ

پھتو : اچھا دَس فیر ۔

گاگو : گل ایہہ اے بئی توں تاں اِل داناں گو کو نہیں جان دا تے توں ایہہ چِٹھی کینویں پڑھی سی جاندا پیا ۔

پھتو : ایہہ چِٹھی ؟ ایہہ میرے یار کُھشی محمد دی اے تے آپے ای بولدی جاندی اے مُونہوں مَیں سُنی سی مُنشی ہوراں کولوں ترن واری ۔ دَس واری مَیں سُوتے تے بہہ کے پکائی ۔ جِتھوں بُھلدا سی ناں مَیں . . . جس جس حرف توں بُھل جاندا سی ، اوہ مَیں پھیر جا کے پچھ لیندا سی منشی ہوراں کولوں ، تے بس اینویں ویندے ویندے یاد ہو گئی ۔

گاگو: نہیں ریساں تیریاں پھتو گجٹ، نہیں ریساں تیریاں۔

پھتو: اچھا عملیا۔ توں بیٹھ کے ارمان کر لئیں۔ چوہدری نوں دَس آنواں بئی ایہہ چھٹی آئی اے۔ تے دھیان رکھیں۔ متے چوہدری دے اڑکے چڑھ جاوئیں۔

گاگو: نہیں نہیں کھیر سلاّ اے کُش نہیں آہندا چوہدری۔ توں بے پھکر رہ

پھتو: لے پھیر سلاما علیکم۔

گاگو: وعلیکم السلام۔ (پھتو چلا جاندا اے) (گاگو ایدھر اُودھر ویکھدا اے)

پھتو: (واپس آکے) اوئے گاگو۔ گاگو۔ اِک گل ہور سی یار پُچھن والی۔۔۔۔۔ تے اوہ گل کیہ سی بھلا؟

گاگو: لَے مینوں کیہ پتہ اے؟

پھتو: اوہ گل ایہہ سی۔۔۔ آہو۔۔۔ بھلا کیہ سی؟ ہاں سچ گل ایہہ اے بئی توں اینے دن گیب کدھر رہیا اوئے؟

گاگو: تینوں دسیا تے سی۔

پھتو: دسیا سی؟ کدوں بھلا؟۔۔۔ آ ہُنے جیئے دسیا سی نا ؟ آہو دَسیا تے سی پھیر، چنگا کوئی گل نہیں آپے یاد آجائے گا۔ اچھا لے فیر رب راکھا۔

گاگو: ربّ راکھا۔

{پھتو دے جان مگروں گاگو ایدھر اودھر ویکھ کے زمین اُتے لما پئہ جاندا اے دُوروں کِسے دے گاؤن دی آواز آوندی اے۔ گاگو آواز سُن دا اے تے مسکراوندا اے}

(چوہدری ہتھ وِچ بندوق پھڑ کے آوندا اے)

چوہدری: اوئے توں کدھروں آگیا ایں بدبختا؟

گاگو: (اُٹھ کے) مَیں۔۔۔ چوہدری جی۔۔۔ مَیں؟

چوہدری: ہور مَیں تیرے کِسے اگلے پِشلے نُوں پُچھناں آں پیا۔ کِدھر دفع ہویا سی اوئے

توں ؟

گاگو: مَیں جی ایدھر ای سی، جی بس۔

چوہدری: تینوں پتہ نہیں۔ اوئے بے شرما، ایس ویلے ملک تے کیہی بھیڑ بنی ہوئی اے تے توں کسے نوں دَسے پُچھے بناں ای کِھسک گیا۔ اوئے تینوں شرم نہ آئی؟ تیرا دل نہ ڈولیا۔ پنڈ نوں چھڈ دیاں ہویاں ؟

گاگو: مَیں تاں شہر گیا سی۔

چوہدری: رکنے آکھیا سی تینوں شہر جان نوں، تے کیندھے کولوں پُچھ کے گیا سی توں، اوئے شہر نوں ؟ لوکیں تے اپنے اپنے پنڈ دیاں گُٹھاں مجبُوط کر کے بیٹھن، تے میرے پنڈ دے سُور مے شہر ٹُر جان منڈوے ویکھن نوں۔

گاگو: مَیں منڈوہ ویکھن تے نہیں گیا سی جی۔

چوہدری: تے فیر کوئی ہور نشہ پانی کرن گیا ہونا ایں۔

پھتو: (چھیتی نال) چوہدری جی۔ چوہدری جی۔ مَیں تہانوں بھالدا آیا آں۔ جی کھوہ تے نالے بیلیاں وِچ، بابے وریام دی ڈھیری تے۔ پر تُہاڈی کوئی اُگ سُگ ای نہیں رلی۔ مَیں سی کاہلی وِچ تے تُہاڈا ملنا سی بوہت جرُوری۔

چوہدری: کیوں کھیر تاں ہے ؟

پھتو: کھَیر چوہدری جی کھیر اے .... نہیں جی سب اللہ دا فضل اے۔ کھیر میرا اے چارے پاسے تے نالے جی مَیں تُہانوں بھالیا کھجوراں آلی وستی وِ تے وی۔ ایہہ مَیں بُھل گیا سی۔ سناؤ تگڑے ہے ؟

چوہدری: اوئے گل کیہہ اے ؟ بھالدا کیوں پھردا سی ؟

پھتو: گل چوہدری جی ... گل تے کوئی کھاش نہیں بس تُہاڈے نال کم سی اِک جروری ؟

چوہدری: اوئے دَس تاں۔ کیہ کم سی جروری؟

پھتو: (سر کھُرک کے) اوہ مَیں لیانا آں جی پڑتال کر کے۔ پہلاں مَیں ٹُراں گا گھروں تے سِدھا آوّں گا ٹاہلی تھلے۔ آوندیاں ہویاں مینوں یاد آئے گا تے اوس ویلے دی۔۔۔

گاگو: اوہ چِٹھی آئی اے نیک کھُشی محمد دی۔

پھتو: نیک کھُشی محمد دی چِٹھی۔۔۔ تینوں کویں پتہ اے؟ آہو تینوں سب کُش پتہ اے۔

چوہدری: اوئے کدوں آئی اوہدی چِٹھی، میرے پُتّر دی؟

پھتو: سویرے دے گیاسی جی مُنشی سکول دا۔ تے مَیں چُکی پھِرنا نال نال۔ کھڑو جاؤ۔۔۔ کھڑو جاؤ۔ (کھیسہ پھرولدا اے۔) کھُوہ تے مَیں دھویاسی مُونہہ تے چِٹھی رکھی سی تے کھڑو دیا جے۔۔۔ کھڑو دیا جے۔ مَیں ہُنے لیانا بھَج کے۔

(چھیتی نال بھَج جاندا اے)

چوہدری: گل کر بئی میرے نال۔

گاگو: حکم کرو جی۔ جو دی پُچھو

(پھتو فیر آوندا اے)

پھتو: چوہدری جی۔ چوہدری جی۔۔۔ اوہ چِٹھی سُن لوو پہلاں میرے کولوں تے پھیر تسیں آپ حرف اُٹھا لیا جے۔ مَیں چُک لیانا کھُوہ توں۔

چوہدری: بس کر اوئے پھتو بس کر۔ جا، تے پہلاں چِٹھی چُک لیا۔ پھیر میرے نال گل کریں۔

پھتو: پہلاں تسُیں میرے کولوں سُن لوو جی تے پھیر آپ اُٹھا لیا جے۔۔۔ جناب میرے بھائی صاحب فتح الدین پھتو گجٹ صاحب کو سلام لیکم ہو۔۔۔ بعد سلام لیکم کے واضیا ہو کہ مَیں یہاں پر راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خدا وند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں۔

چوہدری: اوئے پھتو۔۔۔ اوئے پھتو۔۔ رہن دے اوئے ایس ویلے۔ مَیں آپے

لے آواں گا کھوہ توں . . . . گل کر اوئے تُوں بھگوڑیا۔ تُوں کدھر گکیا رہیا ایں؟

گاگو: دبّیاتے ہے چوہدری جی بَئی میں . . .

چوہدری: شہر گیا سی۔ اوئے کیوں گیا سی اوئے توں اوتھے سانوں دَسّے بِناں؟

گاگو: بس جی اینویں ای . . .

چوہدری: پھڑ اوئے پھتو ایس بے شرم نوُں تے لے چل پنڈ وَتے

پھتو: (اوہدی بانہہ پھڑدا اے) چل بئی ہو جا سِدھا۔

گاگو: چلو جی چلو۔

{پھتو اوہنوں ہولے جیہے کھچدا اے تے اوہ اگانہہ نہیں ٹُردا۔ چوہدری غصے وِچ اوہدی بانہہ پھڑ کے کھچدا اے تے آکھدا اے۔}

چوہدری: چل دا ایں کہ نہیں سِدھا ہو کے۔

گاگو: (پیڑ محسوس کر کے ہائے کردا اے) ہائے . . . ہائے۔ چلنا ایں جی چلنا ایں۔
میری بانہہ تے چھڈ دیو۔

چوہدری: کیہ ہویا اے تیری باہی نوُں وڈیا ناجکا؟

گاگو: کُش نہیں جی۔

چوہدری: چل فیر سِدھی طرحاں۔

{گاگو پیڑ پاروں دوہرا ہو جاندا اے تے زمین اُتے بہہ جاندا اے چوہدری جُھک کے اوہدی قمیض دا بازو چُکدا اے۔}

چوہدری: وخاخاں اوئے، توں پھیم دی پوٹلی بدّھی اے ایتھے؟ (قمیض دے بازو تھلے پٹّی بدّھی ہوندی اے)

چوہدری: ایہہ کیہ اوئے؟

گاگو: مَیں شہر گیا سی چوہدری جی۔

چوہدری: مَیں پُچھنا آں ایہہ کیہ اے؟

گاگو: میرے جیہے بُھکھے ننگے اَوترے نکھترے کول چوہدری جی اپنیاں پھوجاں نوں دین لئی کُش وی نہیں سی۔ سارے اپنے تھائیں کُجھ نا کُجھ کری جاندے سَن تے مَیں نہر کنڈھے اپنی تقدیر نوں روناساں۔ نہر دی کوٹھی تے جدوں ریڈوے نے ایہہ آکھیا پئی اپنے جواناں لئی لہو دیو تے میریاں اکھاں اگے چانن آگیا۔ مَیں اوتھوں ای پچھلے پَیریں ٹُر پیا تے شہر اپڑ گیا۔ ڈاکدار نے میرے نال بڑا دھرو کیتا اے۔ اک بوتل رَت لے کے مینوں اُٹھا دِتا۔ میرے سر یہ وِچ حالی ہور وی لہو اے۔ مَیں دوہاں دناں دا پنڈ والیاں توں مونہہ لکائی پھرنا آں پئی گیا وی تے دے کے کیہ آیا۔ اِکّو بوتل ....

چوہدری (دوویں ہتھ پھیلا کے) ایدھر آ اوئے۔ ایدھر آ میرا پُترا گلام مُحمدا۔ میری چھاتی نال لگ جا اوئے۔ توں ایس پنڈ دا سُورما پُتر ایں ... (ہِک نال لا کے) مینوں معاف کر دے ... معاف کر دے پُترا اوئے۔ اسیں سارے ای بُھلیکھے وِچ رہے ـــــ توں تے ایس پنڈ دا شیر پُتر نکلیا۔

بشیر حسین ناظم

بشیر حسین ناظم گوجرانوالے دے محلے بختے دالا وِچ ۲۰ اکتوبر ۱۹۳۲ء نوں پیدا ہوئے آپ دے والد داناں میاں غلام حسین سی جیہڑے چوہان راجپوت سن۔ ناظم ہوراں مُڈھلی تعلیم شرق پور وِچ حاصل کیتی، فیر ۱۹۵۲ء وچ میٹرک دا امتحان پاس کر کے لاہور آ گئے تے کارپوریشن وِچ ملازمت اختیار کر لئی۔

مولانا محمد لطیف زار نوشاہی، مولانا بشیر احمد قریشی تے مولانا محمد الدین کلیم دی سنگت ناظم ہوراں نوں حاصل ہوئی تے اوہناں دی ہلاشیری نال آپ نے منشی فاضل، بی اے تے ایل ایل بی دے امتحان پاس کیتے۔ ۱۹۶۹ء وِچ ایم اے فارسی کیتا، نے ایم اے پنجابی ۱۹۷۴ء وِچ کیتا۔

آپ اُچ پدھر دے نعت خواں نیں۔ گلے وِچ حدوں ودھ سوز اے۔ علامہ اقبالؒ دا کلام ڈُب کے پڑھدے نیں۔ پنجابی تے اُردو وِچ شعر کہندے نیں۔ نثر لکھن وِچ کمال قُدرت حاصل اے۔ آپ دیاں لکھتاں وچوں "اولیائے ملتان"، "حکایاتِ گنج بخشؒ"، "ابدی آوازاں" مشہور نیں۔ صوفیا کرام دے احوال تے آثار دا مطالعہ آپ دا محبوب مشغلہ اے تے اوہناں بارے لکھنا آپ دا خاص میدان اے۔ زبان آسان تے سادہ ورتدے نیں۔ جیہدے پاروں مضمون دا اثر دُونا ہو جاندا اے۔ "شاہ عبداللطیفؒ بھٹائی"، اوہناں دے ایہجے مضموناں وِچوں اِک ونگی اے۔

شاہ عبداللطیفؒ بھٹائی

ستارھویں صدی عیسوی دے اخیر تے اٹھارھویں صدی عیسوی دے مُڈھ وِچ

پنجاب دی دھرتی سیاسی طور تے بدامنی تے اِنتشار دا شکار سی۔ لوک ذہنی سکون تے دِلی اطمینان لبھدے سَن اوس سمے سید وارث شاہؒ تے سید بُلھے شاہؒ ورگے وڈے شاعراں نے لوکاں نوں آپوں وِچ پیار محبت نال بھرابھرا بن کے رہن دا درس دِتا تے رب دی عبادت وَل پریریا، تاں جے اوہناں نوں ذہنی سکون تے دِلی اِطمینان حاصل ہووے۔

اوسے دَور وِچ سندھ دی سرزمین اُتے اخلاق، بھائی چارے تے اِنسانیت دے احترام دا درس عام کرن دی ذمہ داری شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ انجام دے رہے سَن۔ شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ نہ صرف سندھی زبان دے عظیم صوفی شاعر سَن، سگوں اُچ پدھر دے مفکر وی سَن۔

آپ ۱۶۹۰ء وِچ مٹاری (متعلوی) دے نیڑے اک پنڈ ہالا حویلی وِچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد شاہ حبیبؒ بڑے پرہیز گار تے دردمند اِنسان سَن۔ اوہ بلڑی دے متعلوی سیداں نال تعلق رکھدے سَن تے سندھ دے مشہور شاعر تے صوفی سید عبدالکریم ہوراں دی اَولاد وچوں سَن۔

شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ نے مُڈھلی تعلیم تے تربیت اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ اوہناں دی محنت دا ای پھل سی پئی شاہ ہوراں دے من وِچ رب دے عشق دا بُوٹا بڑی چھیتی پُنگر پیا تے ویکھدیاں ای ویکھدیاں اک سنگھنے رُکھ دا روپ دھار گیا۔

شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ نوں سفر دا بوہت شوق سی۔ آپ جوانی وِچ اپنے گھروں نکلے تے سندھ دی اِک نُکرتوں لے کے دُوجی نُکر تیک سفر کر کے اِک لمیرے عرصے مگروں اپنے پنڈ پرتے۔

کُجھ لکھاریاں نے دس پائی اے پئی آپ سفر کردے ہوئے کابل تے قندھار تیک وی گئے پر اَدب دیاں تاریخاں وِچ ایس گل دا کوئی پکا پیڈا ثبوت نہیں ملدا۔ آپ نے وطن پرت کے ہالا دے نیڑے کرار حالار دے ساحل دے اک ٹیلے اُتے

وسّوں اختیار کر لئی۔

سندھی زبان وچ ٹیلے نوں بھٹ آکھدے نیں۔ آپ دی نسبت پاروں اوہ ٹیلا بھٹ شاہ دے ناں نال مشہور ہو گیا۔ حالے آپ بھٹ شاہ دے تعمیری کماں توں ویہلے نہیں ہوئے سَن کہ آپ دے والد اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

شاہ عبداللطیفؒ بھٹائی نہ صرف باکمال شاعر تے مفکر سَن، سگوں اُچے تے سُچے انسان وی سَن۔ آپ دے کلام وِچ تھاں تھاں انسانیت دی بھلائی، انسانیت دی خدمت تے برتری دا احساس اُگھڑواں اے۔ آپ آکھدے سَن پئی انسان اشرف المخلوقات اے۔ ایس پاروں اوس نوں دنیا دی چنگیائی لئی چنگے تے نیک عمل کرنے چاہیدے نیں۔

آپ قول دے سچے تے عمل دے پکّے سَن۔ آپ جو کجھ فرماؤندے سَن اوہدے اُتے عمل وی کردے سَن تے لوکائی نوں وی قول تے عمل دی سچائی دا درس دیندے سَن ایس لئی آپ نوں حیاتی دا مُفسّر وی آکھیا جاندا اے۔

آپ دے کلام وِچ جیہڑے عارفانہ مضمون بیان ہوئے نیں، اوہناں وچ ایناں کو اثر اے پئی دِل دیاں ڈُونگھائیاں وِچ لہہ جاندے نیں تے پڑھن والے دی حالت بدل کے رکھ دیندے نیں تے اوہ آپ دے روحانی فیض دے دریا وچ گُم ہو جاندا اے۔

شاہ عبداللطیفؒ بھٹائی سندھی زبان دے بوہت وڈے صُوفی شاعر نیں۔ آپ رب دے سچّے عاشق سَن۔ آپ دی ساری شاعری ربّ دے سچّے عشق دے جذبے وِچ ڈُبی ہوئی اے۔ آپ دا ہر شعر انسانی رُوح نوں بے چین کر کے اللہ تعالیٰ دی محبت ول لے جاندا اے۔ آپ فرماؤندے نیں:

روزے تے نمازاں وی سوہنا کم اے۔
سچے رب دی عبادت اے۔
پر اوہدا لُطف ای کجھ ہور اے۔

جدوں دل دی اکھ نال رب دا دیدار کیتا جاندا اے۔

آپ فرماؤندے نیں پئی تخلیق توں پہلوں میں کھلیاں ہواواں تے خلاواں وچ ازلی حُسن نُوں اپنی پوری چمک دمک تے جوبن وچ ویکھیا سی ہُن اوہ جلوہ ہر ویلے میریاں اکھّاں ساہمنے موجود رہندا اے تے میں اوس جلوے دے لُطف وچ ڈُبیا رہندا ہاں لُطف تے سرشاری دی ایہہ کیفیت میتھوں شعر اکھواندی اے۔

آپ دا ارشاد اے پئی جس دل اندر لالچ، خود غرضی، دشمنی تے کرودھ ہووے تے اوہ دل بُت کدہ اے۔ ایہناں بُتاں نوُں توڑ کے دِل اندر رب دی محبت پیدا کرنی چاہیدی اے۔ جیہدے وچوں اللہ اکبر دی آواز بلند ہووے۔ کیوں جے رب دا ذکر دِل نوُں سکوُن تے معرفت ورگی نعمت عطا کردا اے۔

حمد کراں میں ربدی — جس دی اُچی شان
شُکر کراں کنج اُس دا — اوہدے کئی احسان
ظاہر باطن اوسدا — بخشے تدھ گیان
مَن دا منکا پھیر توُں — اوہدا رکھ دھیان
پیار کرے جو اوس نوُں — پاوے اوہ عرفان
اوہدے در تے سیس جھکانا — ایہو دین ایمان
ذکر لطیف خداوند والا — بخشے امن امان

ایہہ گل چٹے دن وانگوں روشن اے پئی شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ ہوراں سندھی زبان تے سندھی شاعری نوں جس ٹیسی اُتے اپڑا دِتا اے اوہدی کِدھرے مثال نہیں لبھدی۔ آپ نے شاعری دا فن کسے مُرشد یا اُستاد کولوں نہیں سِکھیا سی سگوں آپ نوں ایہہ خُوبی اللہ تعالیٰ ولوں عطا ہوئی سی۔ آپ جماندرُو شاعر سن۔ آپ عام گل کتھ کردے سن تے اوہ وی شعر دا رُوپ دھار لیندی سی۔ آپ نے اپنی شاعری بارے آپوں آکھیا اے: "لوکو! میرے کلام نوُں صرف

شعر نہ سمجھو تے تفریح دا سامان نہ جانو، سگوں ایہہ اوہ آئیتاں نیں جیہڑیاں اِنسان دے دِل نُوں اصل بیلی یعنی اللہ وَل لَے جاندیاں نیں"۔

شاہ عبداللطیف رح بھٹائی دا کلام اُچے درجے دا کلام اے۔ آپ دے کلام وِچ مشرقی شاعری دیاں سبھے خُوبیاں، فصاحت، بلاغت، سلاست تے جِدّت مکمل درجے تیک مَوجُود نیں۔ آپ دے شعراں وچ سادگی، روانی تے شگفتگی کُٹ کُٹ کے بھری ہوئی اے۔ ایہو وجہ اے کہ ایناں چِر گُذر جان دے باوجود آپ دی شاعری اج وی اونی ای ہر مَن پیاری تے مَن کھچویں اے جِنّی آپ دی حیاتی وِچ سی۔

آپ دے کلام دی اِک ہور وڈی خوبی موسیقیت اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سَن۔ آپ نے موسیقی نال بھرے قافیے، گاوندیاں ہویاں ردیفاں تے چونویں لفظ ورت کے کلام وچ موسیقی پیدا کیتی اے۔ سندھ وچ کوئی میلا، کوئی عرس تے کوئی تقریب ایہی نہیں ہوندی جیہدے وچ شاہ صاحب دا کلام گایا نہیں جاندا۔ کئی موسیقاراں نے آپ دا کلام گا کے موسیقی دی دُنیا وِچ اُچاناں پیدا کیتا اے۔

شاہ عبداللطیف رح بھٹائی دی شاعری دا مجموعہ "شاہ جو رسالو" دے ناں نال مشہور اے۔ ایہدی ونڈ اکتی [۳۱] سُراں یا راگنیاں وچ کیتی گئی اے تے بوہتیاں سُراں دے ناں سندھ دی لوک موسیقی یاں لوک داستاناں دے ناواں دی مُناسبت نال رکھے گئے نیں جویں سوہنی مہینوال، مومل رانو، سورٹھ، عمر ماروی تے لیلا چنیسر وغیرہ۔

شاہ عبداللطیف رح بھٹائی ہوراں نہ صرف آپوں شاعری راہیں لوکائی دی راہنمائی کیتی اے سگوں اپنے کئی مُریداں دی اِنج تربیت کیتی اے پئی اوہ وی سندھی زبان دے مشہور شاعر بن گئے اوہناں وِچوں تمر فقیر تے فقیر عنایت اللہ چوڑھو خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔ شاہ صاحب دا وصال ۱۷۵۲ء وچ ہویا۔ کلہوڑا خاندان دے حاکم غُلام شاہ نے آپ دا شاندار مزار تعمیر کرایا۔ آپ دی شاعری دا مجموعہ "شاہ جو رسالو" دے ناں نال آپ دی وفات توں کوئی اِک سو چوداں ورھے بعد ۱۸۶۶ء

وِچ چھاپے چڑھیا۔ آپ دے کلام دا ترجمہ دُنیا دیاں مختلف زباناں وِچ ہو چکا اے۔ آپ نے دُوجے صوفی شاعراں وانگر دُنیا دے فانی تے عارضی ہون دا کئی تھاواں تے ذکر فرمایا اے تے دسیا اے پئی انسان دی حیاتی وی بے ثبات اے تے صرف رب دی ذات ازلی تے ابدی اے ایس لئی آپ اِنسان نُوں دنیا دیاں رنگینیاں توں مُونہہ موڑ کے موت توں بعد سدا دی حیاتی وِچ کامیابی حاصل کرن لئی آخرت دی فکر ول پریرے نیں۔

سَوں سَوں کے تُوں رات لنگھائی اَکھیں اجے خُمار
چلن لئی تیار ہو سجناں چلن لئی تیار
بادبان نُوں کھول کے بیٹھے ویکھ تیرے سب یار
ڈُونگھی ندی پکارے سبھ نُوں جانا ایں اُس پار
ٹُٹّی کشتی وِچ دریا دے مولا لاوے پار

منشا یاد

آپ دا اصل ناں محمد منشا اے، پر علم تے ادب دی دنیا وچ منشا یاد دے ناں نال شہرت حاصل کیتی۔ منشا یاد ہوریں ۵ ستمبر ۱۹۳۷ء نوں ضلع شیخوپورہ وچ حکیم نذیر احمد ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ بی۔اے تک تعلیم شیخوپورہ وچ حاصل کیتی۔ ۱۹۶۷ء وچ ایم۔اے اُردو تے ۱۹۷۳ء وچ ایم۔اے پنجابی دا امتحان پنجاب یونیورسٹی توں پاس کیتا۔ روزگار دی تلاش اوہناں نوں پاکستان دے صدر مقام اسلام آباد لے گئی تے اوہ دارالحکومت دے ترقیاتی ادارے اسلام آباد (سی۔ڈی۔اے) وچ ملازم ہو گئے تے اَج وی اوتھے ای افسرِ اعلیٰ شکایات دے عہدے اُتے فائز نیں۔ ہُن تیکر اوہناں دے اُردو افسانیاں دے جیہڑے مجموعے سامنے آئے نیں اوہناں وچ "بند مٹھی میں جگنو"، "ماس اور مٹی"، "خلا اندر خلا" تے "وقت سمندر درخت آدمی" شامل نیں۔ پنجابی وچ اوہناں دیاں کہانیاں دا اک مجموعہ "وگدا پانی" اے۔ ایس توں اڈ پنجابی دا ماہنامہ "لہراں" دا منشا یاد نمبر شائع ہو کے عاماں تے خاصاں کولوں پسندیدگی دی سند حاصل کر چکیا اے منشا یاد نے پنجابی کہانی وچ نویاں رویّاں تے رجحاناں نوں متعارف کرایا اوہ جدید پنجابی کہانی دے میدان وچ اِک معتبر ناں دی حیثیت نال علامتی کہانی دے علمبردار نیں اوہناں دے موضوع ساڈی دیہاتی رہتل دے بڑے نیڑے تے اِنسانی حیاتی دے مسئلیاں نال تعلق رکھدے نیں۔ فنّی حوالے نال اوہ اِک پختہ کہانی کار نیں تے کہانی دے فنّی تقاضیاں نوں پوری طرحاں نبھاندے نیں۔ اوہناں دا افسانہ "کھوپڑیاں تے آہلنے"، ماہنامہ "لہراں" دے منشا یاد نمبر وچوں لیا گیا اے ایہدے وچ پلاٹ، موضوع، زبان تے بیان، منظر نگاری تے اخلاقی قدراں سبھے کجھ موجود اے۔ ایس لئی ایہہ افسانہ منشا یاد دے فن اِفسانہ نگاری دی سوہنی ونگی اے۔

کھوپڑیاں تے آملنے

پکی سڑک توں دلیر پور اٹھ میل سی، دلیر پور جان لئی اِک سَو یارہویں مِیل پتھر کول ٹانگیاں دا اُڈا سی، جیہڑا صِرف ناں دا ای اُڈا سی۔ اِکا دُکا ٹانگہ دلیر پور جان لئی ایتھوں لبھ جاندا سی، ہور اڈّے والی گل اوہدے وِچ کوئی نہیں سی۔ اُنج شاموں پہلاں ایتھے کجھ بساں تے لہن چڑھن والیاں دی وجہ توں رونق ہو جاندی سی، پر شام دا ہنیرا کھنڈ دیاں ای ایہہ اُڈا چار چُپھیرے دی اجاڑ دا اِک حصہ بن جاندا سی۔

اوہنوں ایہہ وی دسیا گیا سی پئی اوہ شام توں پہلاں پہلاں ایتھے اپڑ جائے، نہیں تے دلیر پور دا کوئی بندہ جیہڑا اوہنوں لین آیا ہووے گا شاموں پچھے اوہدی اُڈیک وِچ بیٹھا نہیں ہووے گا۔

اوہنے شاموں پہلاں پہلاں اپڑن دی کوشش تے کیتی پر بس خراب ہو جان دی وجہ توں چنگی بھلی کویل ہو گئی تے اوہو گل ہوئی جیہدا ڈر سی۔ جدوں اوہ دلیر پور جاون والی کچّی سڑک دے کنڈھے اُجاڑ اڈّے تے اُتریا، شام دا ہنیرا گوڑھا ہو چکیا سی تے اوتھے بندہ نہ بندے دی ذات سی۔ اوہنے ایدھر اُودھر دھیان ماریا تے ہر پاسے ہنیرا تے چُپ دا راج سی۔ اوہ بڑا پریشان ہویا۔ ہنیرے وِچ لکیا ہویا تے گھٹّے نال بھریا ہویا اٹھ میل دا پندھ ہُن اوہنوں پیدل کرنا پینا سی۔ خورے دلیر پور دے نمبردار نُوں اوہدا خط نہیں سی ملیا یاں خورے اوہ لوکیں آئے ہون تے اُڈیک کے پرت گئے ہون۔

پیدل چلن تے سامان چکن دی اوہنوں پرواہ نہیں سی، ہے راہ وِچ لُٹیاں جان دا ڈر نہ ہوندا۔ اوہنوں دسیا گیا سی پئی ایس علاقے وِچ چوریاں تے ڈاکے عام سن تے راہیاں پاندھیاں نُوں لُٹ لینا نِت روز دی گل سی۔ راہیاں بساں تے سواریاں دے لُٹیاں جان دیاں خبراں اوہ اخبار وِچ وی پڑھدا رہندا سی تے اوہدی سمجھ وِچ کجھ نہیں سی آرہیا پئی اوہ کیہ کرے۔ اوہنے اٹیچی کیس سڑک دے اِک پاسے رکھ دِتا تے میل بُرجی نال ڈھو لا کے ٹرانسسٹر توں

خبراں سُنن لگ پیا۔ خبراں سُندیاں سُندیاں اوہنوں شہر دیاں بتیاں، جگمگ جگمگ کر دے بازار تے گاؤندیاں، گنگناؤندیاں تے وسدیاں گلیاں یاد آئیاں۔ اپنا گھر یاد آیا۔ گھر دے لوکیں یاد آئے
ابّے ہوریں شام دی نماز پڑھ کے آ گئے ہون گے۔ نومی اوہناں واسطے روٹی لیا رہی ہووے گی۔ حمید سکول دا کم کر رہیا ہووے گا۔ فیر اوہنوں اوہ یاد آ گئی۔ آکھن لگی: "میں تے تیرے نال نال آں"۔ اوہنے آکھیا: "جا پرت جا۔ میرا پینڈا اکھوٹا نہ کر۔ تینوں نہیں پتہ، میں اندروں اجے کچا پلّا آں۔ مینوں اجے ہور اگ دی لوڑ اے تے توں کیوں آ گئی ایں۔ پرت کیوں نہیں جاندی"؟
فیر اوہنوں ہوٹل تے بیٹھے یار بیلی یاد آئے۔

مجلس لگی ہووے گی، ہوٹل دی میز تے مُکّے مار مار کے اوہ مزدوراں، کساناں تے محنت کشاں دے مسئلیاں تے گرم گرم بحث کر رہے ہون گے کیہہ پتہ اوہنوں وی یاد کر دے ہون۔ شہر دی آرام والی زندگی چھڈ کے اوہنے پنڈاں دے لوکاں دی خدمت دے کم دا جیہڑا عملی طور تے قدم چُکیا اے، کنڈ پچھے اوہدی تعریف کر دے ہون گے۔ اوہناں دا خیال آؤندیاں ای اوہ خوشی تے وڈیائی دے جذبے نال ہس پیا۔ فیر اوہنے سڑک دے کنڈھے دے رُکھاں اُتے لمکدے ہوئے آہلنے ویکھے تے اوہنوں انج لگا جویں ایہہ چڑیاں دے آہلنے نہیں بندیاں دیاں وڈیاں وڈیاں کھوپڑیاں لمک رہیاں نیں۔ اوہنے اپنی کھوپڑی نوں ٹوہ کے ویکھیا۔ اوہ اوہدے نال ای سی۔ وڈیائی دے احساس نال اوہدی دَھون اُچی ہو گئی تے فیر اک سَو یارھویں میل دی بُرجی دے آلے دوالے کھلریا ہویا ہنیرا ویکھ کے آپوں آپ نیویں ہو گئی۔

پنجویں یاں چھیویں رات دا چن پھِکا پھِکا ہاسا ہس رہیا سی۔ سڑک دے کنڈھیاں تے کابلی کِکر، ٹاہلیاں تے آہلنیاں والے رُکھ سہمے کھلوتے سن ڈَڈّواں، بینڈیاں تے تڑدیاں دیاں رَلیاں مِلیاں آوازاں چُپ دے سنگھ وچ پھس گئیاں سن۔ خورے کوئی بس آ جائے تے دلیر پور جان دا کوئی ساتھ لبھ جائے۔ سدّھر دا اِکو ٹِیہنا چمک رہیا سی۔ سڑک اُجاڑ رات توں ڈر دی ماری دھرتی دے سینے نال چمڑی ہوئی سی۔ تے اِکّا دُکّا بسّاں تے ٹرک گواچی ہوئی سڑک دا کھُرا کڈھدے پھِردے سن۔

کسے ٹرک یاں بس دیاں بتیاں دا چانن آتش بازی دے چانن واگوں آکے ٹُر جاندا تے میل پتھر دے اِک سو یاراں دے تینے ہندسے میل پتھر توں وکھ ہو کے سڑک دے کنڈھے تے کھلو جاندے تے وکھدیاں ای وکھدیاں تِن نقاب پوش ڈاکو بن جاندے۔ جیہڑے کِسے بس نوں لُٹن لئی ہتھیار بنھ کے کھلوتے ہون۔ اک واری اوہدا جی کیتا پئی اوہ کِسے وی پاسیوں آون تے کِسے دی پاسے جاون والی بس یاں ٹرک وِچ سوار ہو جائے تے سڑک دے نیڑے کِسے وستی یاں پِنڈ وِچ رات گزار کے اگلے دن دلیر پور چلا جائے۔ پر ایہہ خیال آوندیاں ای ہوٹل دی میز تے بیٹھے نکے مار مار کے بحثاں کردے ہوئے اوہ سارے تاؤڑیاں لا کے ہسن لگ پئے اوہناں اوہنوں سمجھایا سی پئی چانتیاں سڑکاں چھڈ کے ہنیریاں گھٹے بھریاں راہواں تے ٹُرنا بڑی اوکھی گل اے اوہناں نے ہور وی کئی طرحاں دے اندیشیاں دا اظہار کیتا سی۔ پر اوہ گل تے اڑیا رہیا۔ اوہ بناوٹی، مشینی تے جھوٹھی زندگی دی جھولی وِچوں نکل کے کھیتاں تے پیلیاں وِچ سچی تے اصلی زندگی دا مونہہ ویکھنا چاہندا سی تے اپنی ایس سدھر نوں پورا کرن لئی وڈی توں وڈی قربانی دے سکدا سی۔ اوہ پنڈاں دی وستوں، رہت بہت تے ثقافت نوں نیڑیوں ویکھنا، علم دے چانن تے دُکھ سُکھ دی اکو جیہی ونڈ کرنا چاہندا سی۔ ایسے لئی اوہنوں بالغاں دی تعلیم دے سِلسلے وِچ دلیر پور جان دا موقع ہتھ آیا تے اوہنے اوہناں دی مخالفت دی پرواہ کیتیاں بغیر ہاں کر دِتی۔ اوہ تے اینا خوش سی پئی اوہدا جی کردا سی کہ سارے شہر دا چانن لے کے اُڈ کے پنڈ پہنچ جائے۔ اوہ پنڈاں بارے بڑیاں اُمیداں تے سدھراں رکھدا سی تے کہانیاں، فلماں، روایتاں تے لوک تماشیاں دا جالا ہٹا کے پنڈ وُرہتل دی سچی تے پاک صاف تصویر اپنیاں اکھاں نال ویکھنا چاہندا سی۔ اوہ نہیں چاہندا سی شہر دے آرام آسائش دا کوئی خیال اوہدا راہ ڈکے یاں کِسے طرحاں دا خوف یاں وسوسہ اوہدے دِل یاں دماغ وِچ سمائے۔ پر خوف کپڑیاں اُتے جمی ہوئی دھوڑ نہیں ہوندا کہ اوہنوں جھاڑ دِتا جائے۔ خوف دا جالا ہتھ نہیں آوندا پئی اوہنوں دھیٹ کے اِک پاسے سُٹ دِتا جائے۔ خوف تے ڈر بندے دے اندر اگ دا اے تے فیر نیلی دھار طرحاں پورے جُثے نوں جکڑ لیندا اے۔

اک سو یارہویں میل دی بُرجی کول کھلوتیاں او ہنے اپنے جُثّے دے چار چفیرے کھلری ہوئی نیلی دھار نوں اپنے ارادے دی داتری نال تر نڈیا تے ایچی کیس مُک کے دلیر پور جان والی کچی سڑک تے چل پیا۔

سڑک دے دوہاں پاسے اُچے اُچے شاں شاں کردے رُکھ، بندیاں دیاں کھوپڑیاں ہار گنبدے ہوئے آہلنے تے شوکدیاں جھاڑیاں سن۔ مُنجیاں دیاں پانی بھریاں پیلیاں سن۔ ہوا وِچ گھٹے تے مُنجی دی خوشبو تے پیلیاں وچ پانی دی ہواڑ رَلی ہوئی سی۔ کدی کدی ہنیرے وِچ ڈُبّے ہوئے پنڈاں توں کُتیاں دے لڑن، مجھاں دے ڈکران تے کھوتیاں دے ہِنکن دیاں آوازاں سُنیندیاں سن۔ اوہ راہ دے گھٹے اُتے اپنے پیراں دے ٹھپے لاندا ہویا اگانہہ ودھ رہیا سی۔ خوف دے بھوتنے اوہدے پیراں تھلے آ کے مدھولے جا رہے سن۔ ہنیرے نال جان پچھان ہو جان پاروں اوہدے ویکھن دا ابت مُطھرا ہو گیا سی۔ جے ایس ویلے اچن چیت اوہنوں شہر دیاں جگمگ کر دیاں ڈھیر ساریاں بتّیاں دے سامنے لیا کے کھلار دِتا جاندا تے چانن نال شَیت اوہدیاں اکھاں پاٹ جاندیاں۔ اوہنوں جگنو تاریاں وانگ تے تارے ہتھ وِچ پھڑیاں ہویاں مشالاں ہار معلوم ہوندے۔

اچان چک اوہ ٹھٹھمبر گیا۔ خوف دی اِک لہر آئی تے اوہدا جُثہ بھیوں گئی۔ اوہنے ویکھیا پئی کالا سیاہ اِک سپ جھجلی کِھلار کے گُنڈل مار بیٹھا سی۔ اُنج تے اوہنے کئی واری سپ ویکھے یاں محسوس کیتے سن۔ سپاہدیاں، مداریاں تے آستیناں دے سپ۔ کئی واری اوہنوں ایہہ وی جاپیا سی پئی سدا توں کوئی نہ کوئی نکا موٹا سپ ہر ویلے اوہدے آلے دوالے پھِردا رہیا سی تے کدی کدی اوہنوں انج وی جاپیا سی پئی اوہنے ہمیشہ توں اک دو مونہی سپنی دیاں دو دیں دھوناں دوہاں ہتھاں وِچ نپیاں ہویاں نیں۔ پر ایہہ سارے کھوپڑیاں وچوں نکلے ہوئے سپ تے سپنیاں سن۔ آہلنیاں دی جوہ دا سچی مچی دا کوڈیاں والا سپ ویکھ کے اوہدے لُوں کنڈے کھلو گئے۔ اوہ دِل ڈاڈھا کر کے اگانہہ لنگھ گیا۔ پر خوف اوہدے پچھے پچھے کالا سیاہ ناگ بن کے

ٹُر دا آیا۔ اوہنے مُڑ کے تکیا تے اوہدے پچھے ہنیرے تے گھٹے توں اُڈ کجھ نہیں سی فیر وی اوہنوں اِنج جاپدا سی پئی کوئی کولی کولی شے ہنے ہُنے اوہدیاں ٹنگاں نُوں جمپڑ جائے گی۔ ایس خوف دے عذاب توں بچن لئی اوہنے پرت کے اُچی ساری آکھیا۔

"مَیں تیرے کولوں نہیں ڈردا"

اوہدی آواز دے نال ای اوہدے ذہن وِچ کُنڈل مار کے بیٹھا ہویا خوف کُنج لاہ کے ہنیرے دی گُھڈ وِچ لُک گیا تے اجے اوہ خوشی، خوف تے جِت دے جذبیاں دا مڑھکا وی نہیں سی پُونجھ سکیا کہ اوہدا کھڑا نپدا، گھٹا اُڈاوندا تے نسدا اِک گھوڑا اوہدے کول آ گیا۔

گھوڑ سوار نے اُچی ساری کھرہوی آواز نال پُچھیا۔

"کیہڑا ایں؟"

"مَیں دلیر پور جانا ایں۔ شہروں آیا ہاں۔"

"تیرے کول کیہ کجھ اے؟"

خوف دیاں کئی سجریاں لہراں آئیاں تے کئی تِرکھے تیر وجے تے اوہدا جُثہ وِنھ گئے۔ اوہنے ویکھیا سوار دا اُدھا چہرہ مُنڈاسے وِچ لُکیا ہویا سی تے اوہدے ہتھ وِچ بندوق سی۔ اوہنے بولن دی کوشش کیتی پر آواز اوہدے سنگھ وِچ پھس گئی۔ اوہنے چھیتی نال گھڑی لاہی تے بوجھے وِچوں نوٹ کڈھ کے آکھیا۔

"میرے کول ایہو کجھ اے یاں فیر ایہہ ٹرانسسٹر اے"

"اٹیچی کیس وِچ کیہ اے؟"

"کپڑے تے کتاباں" اوہنے موئی ہوئی آواز وِچ جواب دِتا۔

"کیہڑے وَل جانا ایں؟"

"اصل وِچ میں تعلیم بالغاں دے سِلسلے وِچ"

"اچھا اچھا........ مَیں سمجھ گیا ہاں" نقاب پوش نے آکھیا تے فیر گھوڑے توں اُتر

کے اوہدے ول ودھیا۔ بندوق دی نالی اوہدے ول سِدّھی سی۔ خوف نال اوہدیاں لتّاں کنبن لگ پیاں۔ نقاب پوش نے اَگے ودھ کے اٹیچی کیس پھڑ لیا تے آکھن لگا:

"تسیں سوار ہو جاؤ۔ تسیں تے ساڈے مائی باپ او۔"

ارشد میر

ارشد میر ۶ رجون ۱۹۳۲ء نوں لاہور وِچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد میر عطا محمد ٹھیکیداری کردے سَن۔ ارشد میر نے لاہور وِچ تعلیم حاصل کیتی۔

۱۹۵۶ء وِچ ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا۔ فیر گوجرانوالہ وچ وکالت شروع کرِ دتی۔ وکالت دے نال نال تصنیف تے تالیف دا شُغل وی جاری رکھیا۔ آپ نے اُردو تے پنجابی وچ مزاحیہ نظماں تے سنجیدہ نثر وی لکھی اے۔ خاص طور تے آپ دے اِنشائیے تے سفرنامے بوہت مقبول ہوئے۔ پنجابی وِچ آپ دے اِنشائیاں دی کتاب "چونہڑاں" بوہت مشہور ہوئی۔ آپ دے کُجھ سفرنامے مختلف رسالیاں وچ وی چھاپے چڑھے نیں۔ آپ دا اسلوب نویکلا تے شگفتہ اے۔ اپنے آل دوالے اُتے ڈونگھی نظر رکھدے نیں تحریر وچ اکھان، محاورے تے روزمرہ خوب ورتدے نیں۔ گل گل وچوں مزاح پیدا کر لیندے نیں تے ہر بندے نوں ہساون دا فن جان دے نیں۔ آپ نے ۱۹۹۲ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پائی۔ "لندن دے ٹیوب ٹیشن" آپ دا دلچسپ سفرنامہ اے، جیہڑا رسالہ "پنجابی ادب" وِچ چھپ چُکا اے۔

لندن دے ٹیوب ٹیشن

لندن دی اَنڈر گراونڈ ریل نُوں عام لوک "ٹیوب" آکھدے نیں۔ ٹیوب نُوں اساں ڈِٹھا تے بھانویں پچھلے ورھے ای اے پر اسیں ایہدے جانو ڈھیر پُرانے ساں۔ دُوجی وڈی جنگ چھڑن توں کُجھ چر پہلوں میرا اِک بھنیواں ولایت پڑھن لئی گیا۔ جدوں جنگ دی ہنیری جُھل پئی تے فیر ساڈے سارے انگاں ساکاں دی خانیوں گئی۔ اوہدوں حالی رَت

نے چھپائی نہیں سی پھڑی تے خون دیاں رشتیاں اُتے جان وارن توں وی دریغ نہیں سی کیتا جاندا۔ ایس لئی میرے بھنئیویں بارے ہر کوئی پریشان سی۔ اوس زمانے وچ ٹیلی فون، راتی کیناں دے وی گھریں نہیں ہوندا سی۔ ایس لئی وگاتگ تے دبا سٹ خطاں تے تاراں دی لام ڈوری ضرور لائی گئی، جیہدے جواب وچ اِک مڑیا تڑیا پوسٹ کارڈ رُلدا کُھلدا آیا تے فیر جیئاں دے ساہ وچ ساہ آیا۔ میرے بھنئیویں عامر نے لکھیا سی۔

"جرمن فُل تیاریاں وچ نیں۔ جدوں وی لندن اُتے بمباں دا مینہ وسایا جاندا اے۔ اوس سمے اِنج لگدا اے جویں جہازاں نے بوڑھ وانگر گوڑھی چھاں کر دِتی اے۔ پر حالی تیکر جرمن پورا ٹِل لا کے وی انگریزاں دا کُجھ وِگاڑ نہیں سکیا۔ کیوں جے لندن دے وسنیک خطرے دا گھگھو وجدیاں سارا ای نیڑے تیڑے دے ٹیوب ٹیشناں تے جا پُجدے نیں۔ ایہناں ٹیشناں اُتے ہر شے مِل جاندی اے تے بھانویں کوئی کِنّاں چِر ٹکنا چاہے، مَحمدی بسترا وچھا کے پتھلا مار کے ٹِک وی سکدا اے تے جدوں خطرہ ٹل جاندا اے فیر ایہناں گھرُنیاں وچوں پال راہیں بڑے ڈِسپلن نال نکل کے اپنے کماں کاجاں وچ رُجھ جاندے نیں۔

اوس ویلے تے خیر ایہہ گل سمجھ نہ آئی پر جدوں دُوجی وڈی جنگ دا رولا گولا مُکا تے اوہدوں ایہہ وی پڑھن سُنن وچ آیا کہ انگریزاں دے جنگ جتن وچ لندن دے ٹیوب ٹیشناں دا وی چنگا بھلا ہتھ اے۔

ایہہ تے ایویں وِچکار آکھوتر گل آ گئی اے، کہن دا مطلب ایہہ سی پئی جدوں پچھلے ورھے رب نے لندن جان دا سر بندھ بنایا تے ٹیوب ٹیشن ویکھن دی سدھرویں سریوں مَن وچ جاگ پئی۔ میرا جی ہر ویلے ٹیوب ویکھن تے اوہدے راہیں سیر سپاٹے لئی اُڈدا رہندا سی، ایس لئی جدوں میں پہلی واری ٹیوب ویکھی تے حیران

رہ گیا۔ واقعی اِک نواں عجوبہ سی۔ میرے بھتیویں عامر نے آکھیا: "مامے ہوریں تے لنڈن دی انڈرگراؤنڈ ٹیوب ویکھ کے ای بوَنتل گئے نیں۔ جے کر فرانس دی ربڑ دے پہیئے والی تے امریکہ دی نویں ڈھنگ دی ٹیوب ویکھ لین تے فیر خورے منجی بسترا ای اوتھے ڈاہ بہن گے۔"

جدوں میںنوں ایس گل دا پتہ لگا، میں عامر نوں گوڈے مُڈھ بہا کے دسیا کہ جدوں میں نِکا جیہا ہوندا ساں تیرے دادکے پنڈ وڈالے سندھواں توں اِک مُنڈا جہانا گھر دے کم کاج لئی منگوایا سی۔ جیہڑا روز دیہاڑے ساڈے گھروں گڈی ویکھن لئی گُٹھ کر جاندا سی۔ اک دن میں اوہدا پچھا کیتا۔ اوہ ریل دی پٹڑی نوں ہٹر ہٹر ویکھدا جا رہیا سی۔ فیر جدوں گڈی آئی تے اوہدیاں واچھاں وِچوں ڈُلھ ڈُلھ ہاسا پیا وگدا سی۔ گڈی لنگھ گئی تے اوہنوں خرچن لئی جیہڑا پیسہ ملیا ہویا سی اوہنے اوہ لین توں چُکیا۔ اوہ چنگا بھلا ٹھیپا بن گیا ہویا سی۔ اوس پیسے تے جارج ششم دی تصویر ہوندی سی۔ میں جہانے دی تلاشی لئی تے اوہدے بوجھے وچ ایہو جیہے کئی ٹھیپے سن، جیہڑے اوہ میںنوں بڑے مان نال وکھا رہیا سی۔ میں گھر آکے دسیا تے اوس غریب نوں چنگی بھلی پھینٹی لگی۔

پر اج میں جدوں کسے ٹیوب ٹیشن تے آؤنا تے جاناں ہاں، میرا جی کردا اے جہانا میرے کول ہووے تے میں اوہنوں شلنگ دے کے اوہدے ٹھیپے بنوا کے اوہدے بوجھے وچ پاندا جاں تے اوہدے سامنے ایس جُرم دا اقرار کراں جے واقعی لنگھدی گڈی نوں پہلی واری ویکھ کے میرے جذبے وی کجھ اوہدے نال رلدے ملدے نیں۔ نے پُتر جتھوں تیک تہاڈیاں کاراں دا تعلق اے اوہ تے ساڈے کول وی ہر ویلے ہتھ بَھو کے لئی ہے ای نیں۔ پاکستان وچ کاراں دی کوئی تھوڑ نہیں۔

ہر مالدار سامی، فراڈیا، بلیکیا، سمگلر، ایتھوں تیک کہ کسے دا پیو تازہ تازہ مویا ہووے یا انعامی بانڈ نکل آوے، اوہ سب توں پہلاں پرانے رئیساں وانگہ ہاتھی دی تھاں

بُوہے اگے کار ای لیا کے کھلار دا اے۔ پاکستان بنن مگروں جنّاں مال اساں کاراں دی خرید اُتے بکریاں کیتا اے، جے کر کسے ڈھنگ دے کم اُتے خرچ کردے تے ہُن سانوں سَتّے خیراں سن۔

پر اسیں ایہہ کار دے حوالے نال کیہ بیکار دیاں گلاں چھوہ بیٹھے آں۔ گل کتھ تے ٹیوب رانی دی ہو رہی سی، جیہنوں اپنے اڈے یعنی ٹیوب ٹیشن تے چلدیاں ویکھ کے انگریزاں دی مہا اُستادی تے پیر کاریگری اُتے دِلوں وجھوں ایمان لیاوَنا پَیہ جاندا اے، کیوں جے گڈیاں تے ساڈیاں ریل کاراں نال ای رلدیاں ملدیاں نیں۔ ایویں دو۲ ترے۳ ڈبے وَدھیک لادیندے نیں یا فیر ایہناں بھاگاں والیاں دے بُوہے آٹومیٹک نیں، جیہڑے سواریاں لاہ کے اپنے آپ بند ہو جاندے نیں تے ہر ٹیشن تے کسے نوں کھیچل دِتیاں بغیر خود بخود کھُل کے اندر لیاں سواریاں توں بنّے ٹور کے باہر دیاں نوں "جی آیاں نوں" کہندے نیں۔ ایہناں ٹیوباں دا سارا سِسٹم کمپوٹرائز ڈ اے۔ پر مجال اے کدی بھیڈُو آں وانگر آمنے سامنے ٹکر لگی ہووے۔ البتہ کدی کدھار سگنل دا بھُلیکھا کھا جان وجوں پچھلی ٹیوب اگلی جاندی ہوئی ٹیوب نال کھیہ جاندی اے۔ پر اینی غلطی نوں وی اگلے نہیں بخشدے تے اخباراں توں ے کے ٹی وی تیک کا کو رولا پئہ جاندا اے۔

ایہہ ٹیوباں بڑی شان نال بجلی راہیں چلدیاں جاندیاں نیں پر اصلی تے وِچلی مان یوگ گل ایہہ نہیں، اوہ تے ایہہ وے کہ ایہناں نوں بھمبیری وانگوں چلایا جاندا اے۔ اسیں ایتھے کِسے سرکس یا نمائش وِچ کِسے جوان نوں موٹر سائیکل موت دے کھوہ وچ چلاوندیاں ویکھ لیے تے عش عش کر اُٹھنے آں۔ ایہہ منظر ویکھ کے یالاں دے تے لُوں کنڈے کھلو جاندے نیں، پر دھن ایہناں ولائتی صاحباں دا جگرہ اے، جیہناں کئی کئی موت دے کھوہاں جنّی ڈونگھیائی وِچ جا کے ایہہ ٹیوباں ٹھیہل ماریاں نیں۔ مثال دے طور تے پکاڈلی دا ٹیشن کوئی ساڈے کُو چار سو فٹ ہیٹھاں تیکر پُٹیا گیا ہویا اے۔ فیر کجھ تھاواں توں دریاے ٹیمز توں وی تھلیوں

ٹیوب نوں لے جا کے اپنی ہیر کاریگری دے جھنڈے گڈ دِتے ہوئے نیں۔ ایہو ای نہیں، سگوں ٹیوب ٹیشناں تے دوّلی آؤن جان والے مسافراں لئی بجلی نال چلن والیاں لوہے دیاں پوہڑیاں (ایکسلریٹر) پئیاں چکہ کڈھدیاں دسدیاں نیں۔ لفٹاں وی بندے تے سامان ڈھون دا کم کر دیاں نیں۔ ایس توں اڈ عام پوہڑیاں یاں لم سلمے راہ (Sub Way) مسافراں نوں بنّے دا راہ وکھاوندے نیں۔ کمال ایہہ وے پئی تہانوں ہر تھاں ٹھنڈی تے نروئی ہوا دے بُلّھے نال نال ٹُردے پھردے، آؤندے جاندے ون سوّنیاں لپٹاں تے طرحاں طرحاں دیاں خوشبوآں دا بورا ای نہیں آؤندا سگوں کئی واری کوئی زنانی اچن چیت ٹکرا کے سوری (Sorry) دی آکھ جاندی اے۔ فیر کئی تھانواں تے ہوا دا ایناں کو زور تے ٹھکا ہوندا اے کہ وال بھانویں کیہڑے لوشن یا کریم نال تھاں سر ٹکائے پھبائے ہون۔ ایویں کھلر پُلر جاندے نیں۔ حیرانگی دی گل ایہہ وے پئی ایہناں ٹیشناں تے پورا عملہ اپنیاں پھرتیاں وکھاؤندا جاپدا اے۔ تسیں ٹکٹ لے وی لوو، بھُل بھُلیکھے چیکنگ نہ وی کرن، اگے ٹکٹ بیرئیر تہانوں ڈکا پالین گے۔ ٹکٹ اوتھے لگی مشین وِچ پاؤ تے فیر فٹا فٹ جان دا راہ کھول دین گے۔ ٹکٹ وصولن والے وی بڑے کانے ٹیں چوکھے افریقی نیں۔ ٹانویاں ٹانویاں زنانیاں وی نظریں پئے جاندیاں نیں۔ ٹکٹاں دی اُگراہی دا کتاں خاص خیال رکھیا جاندا اے ایہدا تھوڑا بوہت تے پتہ ہے ای سی، پر صحیح جانن اوس دیہاڑے ہویا جدوں گرین وڈ ٹیشن تے اگ لگ گئی۔ ویکھدے ای ویکھدے چنگی بھلی بھسوڑی پئے گئی۔ لوک وگاتگ بھجن لگ پئے تاں جے چھیتی توں چھیتی پلانگھاں پٹ کے بنّے نکلن، پر اوتھے ٹکٹ کلکٹراں تے انسپکٹراں اپنی آئی تے آ کے ٹکٹاں دی پُچھ گچھ شروع کر دتی۔ جیہدے پاروں بڑا احتجاج ہویا۔ حکومت بسانی اے، اوہنے نال ای ہتھیار سٹ دِتے۔ کدھرے گل دا گلاہن ای نہ بن جائے۔

اگلیاں ریجھ لا کے ٹیوب ٹیشن بنائے ہوئے نیں۔ فیر ایہناں دے پلیٹ فارم

وی دُونہہ توں ے کے باراں تیک ہین ۔ ونگی لئی لیور پول ٹیشن جیہڑا لندن وِچ اے، اوہدے درجن کو پلیٹ فارم نیں ۔ ایہہ اوہ پاسا اے جیہدی دوجی لام وِچ بڑی تباہی تے بربادی ہوئی سی ۔ حالی تیکر وی ایتھے کئی عمارتاں سڑیاں بلیاں تے ٹُٹیاں بھجیاں وکھالی دیندیاں نیں ۔

ایہناں پلیٹ فارماں تے گڈیاں دے کراس وی عام ہوندے نیں ۔ فیر منٹاں سیکنٹاں وِچ کِنیاں ای گڈیاں آوندیاں جاندیاں نیں، پر مجال اے کدھرے تُہانوں گندگی ناں دی کوئی شے وکھالی دے جاوے ۔ ایس لئی کہ ہر شے کھاپی کے ڈبے وِچوں بِتے وگاہ نہیں مار دے، سگوں بڑے حساب کتاب نال ردّی دی ٹوکری (Dust Bin) وِچ سُٹن دا آہر کر دے نیں ۔ تھاں تھاں بالاں لئی کنفیکشنری مشیناں فِٹ نیں، جیہناں وِچ بال کجھ پینیاں پا کے اپنی پسند دیاں چیزاں کڈھ کے کھان ول جُٹ پیندے نیں ۔ اِک ہور گل گوہ گوچری جاپی پئی بال اینے گُوڑ ہینڈ نیں کہ ساڈیاں کاکے کاکیاں وانگہ ایویں ای روندے، اڑی کر دے یا بھنڈی نہیں پاؤندے، سگوں ہسدے کھیڈدے تے گھکدے ای رہندے نیں ۔

پلیٹ فارماں اُتے ون سونیاں کمپنیاں دے اشتہار وی کندھاں اُتے لِکھتاں راہیں یا سائن بورڈاں تے بڑے پھباویں سٹائل وِچ نظریں پیندے نیں ۔ ونگی لئی اِک سیر سپاٹے کران والی کمپنی دا اشتہار سی ”ایتوار (چھُٹی والا دیہاڑا) نوں گھر بیٹھے رہنا گناہ برابر اے ۔ ایس لئی بنّے نکل کے خدا دیاں قدرتاں دا تماشا ویکھو۔“

اشتہاراں دا پرا گاگڈی دے اندر وی مُفتو مُفتی رل جاندا اے ۔ اوتھے لوکائی دا ساڈے والا حال تھوڑا اے ۔ اوہ گھڑی پَل وی ضائع نہیں کر دے سگوں ایہناں اشتہاراں نوں بڑی ہنجھ لا کے پڑھدے نیں یا فیر گڈی دے رُوٹ نوں جیہڑا ہر ڈبے وِچ بڑے سُچجے تے سوہنے انداز وِچ نقشہ بنا کے ظاہر کیتا گیا ہوندا اے، بڑے گوہ نال پڑھدے نیں ۔

اک ہور نویکلی گل اے پئی ہر رُوٹ تے کئی کئی قسماں دیاں ٹیوباں چلدیاں نیں۔ ایہناں دی شناخت ڈبیاں دے رنگاں تے لیکاں توں آسانی نال ہو جاندی اے۔ ایہہ گنتی وِچ حسابی فارمولے مطابق اِک اِک نہ تے دو یاراں نیں بلکہ سچّی مُچّی دیاں یاراں نیں۔ جیہناں دیاں بڑیاں بہاراں نیں۔ ایہناں لائیناں وِچوں پکاڈلی لائن نیلے رنگ، سنٹرل لائن لال رنگ، سرکلر لائن پیلا، ڈسٹرکٹ لائن سبز، وکٹوریہ فیروزی رنگ دی اے۔ ایہہ ٹیوباں تیزی دی چلدیاں نیں پر دُھوڑاں نہیں پٹدیاں۔ دُھوڑ، دُھوآں تے چکڑ دا دُور دُور تیکر ناں نشان وی نہیں مِلدا۔ پکاڈلی میل دیاں گڈیاں اَسّی کلومیٹر تے ڈسٹرکٹ وانگر دیاں گڈیاں دی کوئی اَٹھے سٹھ چالیہہ کلومیٹر فی گھنٹہ رفتار ہوندی اے۔ رفتار دی گل تے خیر کوئی اچرج نہیں، اصل مسئلہ تے اوس بھارُو دا اے جیہڑا پہلی وار ایہدے ہونٹے لیندا تے بھُوئیں تھلے اپنی ڈونگھائی وِچ ٹیوب نوں چلدیاں ویکھ کے بُوتل جاندا اے۔ پڑھیا لکھیا بندہ تے ڈبے وِچ اُلیکے ہوئے نقشے یاں ٹیوب بارے چھاپے چڑھے کتابچے راہیں تھوہ ٹکانے تے اَپڑ جاندا اے، پر چِٹے اَن پڑھ وی دُونہہ چوہنہ پھیریاں نال ای چنگے بھلے کانٹے ہو جاندے نیں۔ ایہناں ٹیوباں وِچ ہر کوئی حال مست وکھالی دیندا اے حد ایہہ وے پئی اخبار یاں کتاب وی اپنی خرید کے پڑھن گے مجال اے ساڈے وانگر کوئی کسے دُوجے دا اخبار یا منگویں کتاب پڑھے۔ فیر اخبار پڑھن والیاں دا ذوق وی وکھرا وکھرا ہوندا اے تے تسیں اِ بویں اِکو نظر نال ای جان لیندے او کہ بندہ حکومتی پارٹی دا حمایتی اے یاں مخالف دھڑے نال تعلق رکھدا اے۔

انگریزاں نوں ہساؤنا تے خیر بڑا اوکھا تے کوڑا کم اے۔ اوہ تے اِک دوجے نال کوئی گل وی نہیں کردے۔ (تھوڑے بکے ہوندیاں ایہناں دے سندوے ای نہیں کٹوائے جاندے) یا کُجھ پڑھدے ہون گے یاں فیر چُپ چاپ بیٹھے رہن گے۔ ایہناں ٹیوباں وِچ کوئی فرنٹ سیٹ نہیں ہوندی تے نہ ای سامان رکھن لئی کوئی بندوبست کیتا گیا ہوندا

اے۔ ٹکٹاں دی وی درجہ بندی نہیں کیتی گئی۔ اِکے مُل دے ای ٹکٹ ملدے نیں۔ سویرے دس وجے توں شام دے چار وجے تیکر یاں چُھٹی والے دیہاڑے ٹکٹاں وچ چنگی بھلی چھوٹ دِتی جاندی اے۔ ریٹرن تے سیزنل ٹکٹاں دا وی رواج اے۔

بُڈھے ٹھیرے تے معذوراں نوں "بارو" ولوں بساں تے ٹیوباں دے مُفت ٹکٹ بنواکے دتے جاندے نیں۔ ایہہ "بارو" ساڈی میونسپل کمیٹی ورگا اِدارہ اے۔ معذوراں، بیماراں تے وڈیری عمر دے بندیاں لئی خاص سیٹاں ہر ڈبے وچ ہوندیاں نیں تے جے کوئی زنانی یا مارکو سواری آجائے تے فٹافٹ اوسنوں سیٹ دے دتی جاندی اے۔

ٹیوب عام طور تے خراب نہیں ہوندی تے جے ایہو جیہا گیڑ چل جاتے تے منٹاں سیکنڈاں وچ دُوجی ٹیوب آکے اوسے ٹکٹ تے سواریاں چُک لیندی اے۔ ساک وار ی اِک ٹیوب ٹیشن تے ساڈی گڈی کھلو گئی۔ اساں سمجھیا پئی بھانویں گڈراں دا بھتے ویلا آگیا اے، بھانویں ایتھے ای کھلوتیاں ساری دیہاڑی گل ہو جائے۔ حالی ایہناں دیلاں وچ ای ساں جے دوجی ٹیوب دے آون دا اعلان ہو گیا تے اسیں کجھ چر مگروں اپنی منزل تے جا اپڑے۔

لندن دے ٹیوب ٹیشناں دا ٹڈھ اَج توں کوئی چوراسی ۸۴ ورھے پہلوں بجھاسی۔ اوہ ملکہ وکٹوریہ دا دورسی۔ اوس سمے ٹیوب دے تیراں ٹیشن سن جیہڑے ہن ودھدے ودھدے دو سو پچھتر ۲۷۵ ہو گئے نیں۔ کجھ چِر پہلاں ہیتھرو ہوائی اڈے دا ٹیشن وی بن گیا اے۔ جیہدے نال دُوجے مُلکاں دے مسافراں نوں وی فائدہ ہو گیا اے۔

ٹیوب دا کرایہ، برٹش ریل، بساں تے ٹیکسیاں نالوں ڈھیر گھٹ اے پر فیر وی ساڈے جیہے مسافراں دے طور بھوان لئی بوہت اے۔ تسیں جے دو چار ٹیشناں نوں ہتھ لا آؤ تے تناں چونہہ پونڈاں دا لنگھا ہو جاندا اے۔ کہندے نیں شروع وچ ٹزار ایرا دو پینی دا ٹکٹ رکھیا گیا سی۔ جیہدے نال بھانویں اِک تے بھانویں سارے ٹیشناں دا

پھیر اٹُورا لا آؤ پر ہُن گھر نوں سیانیاں ہو کے کلومیٹراں دے حساب نال اُگراہی کر دے نیں۔ ایہناں ٹیوب ٹیشناں پاروں ویکھیا جائے تے سارا لندن ای رب توکل کھلوتا ہویا اے، کیوں جے تھلیوں پورا لندن ایہدے کنٹرول تے قبضے وچ اے۔ اُتلا حصہ تے ایویں مدہانی دا چھڑا ای رہ گیا اے پر اُنج ایہہ انڈر گراؤنڈ ٹیوب تعمیری سودے دی ونجارن اے، نہیں تے انڈر گراؤنڈ سرگرمیاں ساری دنیا وچ جیہڑے چن چاڑھ رہیاں نیں اوہ کسے کولوں لُکی چھُپی گل تھوڑی اے۔

پروفیسر محمد اسلم

جنم ۲۸ نومبر ۱۹۳۲ء نوں پھلور ضلع جالندھر بھارت وِچ ہویا۔ایم۔اے (تاریخ) تک تعلیم لاہور وِچ حاصل کیتی۔ ڈرھم یونیورسٹی انگلینڈ توں علومِ اسلامیہ تے عربی وِچ بی۔اے آنرز کیتا۔ مانچسٹر یونیورسٹی توں ایم۔اے فارسی کیتا۔ کیمرج یونیورسٹی توں مشرقی علوم وِچ ایم لٹ دی ڈگری لئی۔ ۱۹۶۷ء وِچ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ تاریخ نال مُنسلک ہوئے۔ برِصغیر ہندو پاکستان دی تاریخ بارے کئی کتاباں تے تحقیقی مقالے لکھ چکے نیں۔ پُرانی تحریراں توں تاریخی کھوج لان دے ماہر نیں۔ پنجابی وِچ بوہت گھٹ لکھیا اے، پر جو لکھیا اے معیاری لکھیا اے۔ زبان وِچ روانی تے رس اے۔ تھوڑے لفظاں وِچ وڈی گل بڑے مؤثر طریقے نال کرن دا گُر جان دے نیں۔

رائے احمد خاں کھرل شہید

انگریزاں نے ۱۸۴۹ء وِچ پنجاب اُتے قبضہ کیتا۔ پنجاب اُتے انگریزاں دا قبضہ ہوندیاں ای مسلماناں اُتے ظلم دے پہاڑ ٹٹن لگ پیئے۔ بے گناہ لوکاں نوں ذرا ذراجتی گل پاروں قید تے پھانسی ورگیاں سزاواں مِلن لگ پیّاں موقعے توں فائدہ اُٹھا کے انگریز پادری لوکاں نوں زبردستی عیسائی بنان لگ پیئے۔ انگریزاں مقامی صنعتاں نوں تباہ کر کے سارا خام مال انگلستان دے کارخانیاں وِچ گھلنا شروع کر دِتا۔ ایہدے نتیجے وِچ ایتھوں دے لوک معاشی بدحالی دا شکار ہو کے رہ گئے۔ اودھر میرٹھ چھاؤنی وِچ مقامی سپاہیاں نوں گاں تے سُور دی چربی والے کارتوس چلان توں انکاری ہون پاروں قید کر دِتا گیا۔ ایہہ قیدی سپاہی انگریز دی نابری کر دیاں ہویاں

جیل دیاں دیوراں توڑ کے دِلّی جا اپڑے تے بہادر شاہ ظفر نوں اپنا بادشاہ بنا کے جنگ آزادی دا اعلان کر دتا۔ میرٹھ چھاؤنی دے حالات ویکھ کے انگریز حکومت نے پنجاب وِچ انبالہ، فیروزپور، لدھیانہ، سیالکوٹ، لاہور، ملتان تے گوگیرہ دیاں چھاؤنیاں وِچ مقامی سپاہیاں کولوں وی ہتھیار رکھوا لئے تے کئی بے گناہ سادھو سنتاں نوں شک پاروں پھاہے لا دتا گیا۔

اوس سمے ہندوستان دا دارالحکومت کلکتہ سی، جدوں کہ دِلّی، آگرہ تے اودھ آزادی دی جنگ لڑن والیاں دے وڈے مرکز سن۔ ایس لئی کلکتے دا پورے ملک نال رابطہ ٹُٹ گیا۔ پنجاب تے صوبہ سرحد وِچ وسن والے انگریزاں دا کلکتے تے لندن نال رابطہ صرف کراچی دے ذریعے رہ گیا۔ انگریزاں دی کوشش سی کہ پنجاب تے سندھ وِچ امن رہوے تاں جے جرنیلی سڑک رسد تے فوجاں دے آن جان لئی کھُلی رہوے۔ ایہہ خدمت پٹیالہ، نابھہ، فریدکوٹ تے کپورتھلہ دے سکھ راجیاں نے اپنے ذمے لے لئی۔

ایہناں دِناں وِچ ساہیوال دی بجائے گوگیرہ ضلعے دا صدر مقام سی۔ ایس علاقے دے لوک انگریز دیاں پالیسیاں نال پہلے ای نفرت کر دے سن۔ جدوں انگریز حکومت نے گوگیرہ چھاؤنی دے مقامی سپاہیاں کولوں ہتھیار واپس لئے تے ایہدے نال اوہناں دے دِلاں وِچ وی انگریز دے خلاف نفرت پیدا ہو گئی۔ ایہہ گرمیاں دا موسم سی۔ کراچی توں جہاز فوج تے اسلحہ وغیرہ لے کے دریاواں راہیں پنجاب دے وڈے وڈے شہراں تک جاندے سن۔ اوس ویلے کجھ جہاز ملتان دے لاگے موجود سن تے کجھ راوی دریا دے ذریعے چیچہ وطنی ول وی گھلے گئے۔ ایہناں ای دناں وِچ علاقہ گوگیرہ وِچ رائے احمد خاں کھرل دی چی داری دے جھنڈے لہراندے سن۔ اوہ ضلع گوگیرہ دے اِک پنڈ جھامرہ دے وسنیک سن۔ اوہناں نکی عمر وِچ ای تلوار تے نیزہ چلانا سکھ لیا سی۔ ودھیا نسل دے گھوڑے پالنا اوہناں دا شُغل سی۔ اوہناں دی

اِک گھوڑی دا ناں "مورنی" سی، جیہڑی اپنی دکھ، ڈیل ڈول تے پھرتی پاروں مشہور سی۔ جدوں رائے احمد خاں کھرل اوہنوں نساندے تے وڈے توں وڈا گھوڑ اسوار اوہدا مقابلہ نہیں سی کر سکدا۔ رائے احمد خاں اِک بہادر محبِ وطن انسان سن۔ اوہناں دا دِل دیس تے دیس واسیاں دی محبت نال دھڑکدا سی۔ اوہ انگریز نوں غاصب تے ظالم سمجھدے سن۔ ایس لئی مُڈھ توں ای اوہناں دے دل وِچ انگریزاں دے خلاف نفرت سی۔ انگریزاں کئی وار اپنے کارندیاں دے ذریعے اوہناں نوں اپنے نال رلان دی کوشش کیتی پر اوہ اپنے ضمیر دا سودا کرن تے راضی نہ ہوئے۔

۱۸۵۷ء وِچ انگریزاں دے خلاف جنگ دا نقارہ وجدیاں ای احمد خاں کھرل دے دل وِچ انگریز دے خلاف لگیاں چنگاریاں لاٹاں بن گئیاں۔ ایس عرصے وِچ انگریزاں نے بغیر کسے وجہ دے جوئیہ قبیلے دے بوہت سارے لوکاں نوں گوگیرہ جیل وِچ ڈک دتا۔ زنانیاں تے بالاں اُتے ظلم کیتا۔ رائے احمد خاں کھرل نوں خبر ملی تے اوہ ڈپٹی کمشنر کول گئے تے قیدیاں دی رہائی دا مطالبہ کیتا۔ اوس آکھیا پئی اوہناں مالیہ ادا نہیں کیتا ایس لئی اوہناں نوں پھڑیا گیا اے۔ رائے احمد خاں کھرل ہوراں دوٹوک لفظاں وچ آکھیا پئی اوہناں دے ذمے کوئی مالیہ نہیں تے نہ ای ہور کوئی سرکاری رقم اے۔ اوہناں نوں چھڈ دیو، نہیں تے حالات ہور خراب ہو جان گے۔ ڈپٹی کمشنر نے حالات دا اندازہ لاکے کجھ قیدیاں نوں چھڈ دِتا۔ اجے وی کجھ قیدی جیل وِچ سن۔ رائے احمد خاں کھرل جان تلی اُتے دھر کے جیل دے اندر گئے۔ قیدیاں نوں کھان پین دا سامان دتا تے نالے اوہناں نوں مشورہ دتا پئی اوہ موقع لبدیاں ای جیل توں باہر آون دی کوشش کرن۔ ۲۶ جولائی ۱۸۵۷ء نوں قیدیاں نے جیل دی کندھ توڑ کے باہر نکلن دی کوشش کیتی تے جیل دے محافظاں نے اوہناں اُتے گولی چلادتی۔ قیدی پہلوں ای اجیہی صورت حال دا مقابلہ کرن لئی تیار سن۔

ایس لئی اوہ وی محافظاں اُتے ٹُٹ پئے۔ ایس موقعے تے ۱۵ بندے مرے یاں زخمی ہوئے۔ انگریزاں ایس واقعے دا ذمہ دار احمد خاں کھرل نوں قرار دِتا تے اوہناں نوں گرفتار کرن دے بہانے لوکائی اُتے ظلم توڑنے شروع کر دِتے۔ رائے احمد خاں کولوں لوکاں دی ایہہ حالت نہ ویکھی گئی۔ اوہ آپ ای ڈپٹی کمشنر دے سامنے پیش ہو گئے تے ایس طرح اوہناں نوں جیل گھل دِتا گیا۔ لوکی اپنے محبوب لیڈر نوں چھُڈان لئی کفن سر تے بنھ کے سڑکاں اُتے آ گئے۔ لوکاں دا جوش ویکھ کے ڈپٹی کمشنر نے رائے ہوراں نوں رہا کر دِتا۔

۱۶ ستمبر ۱۸۵۷ء نوں رائے احمد خاں ہوراں گوگیرہ تے جھنگ دے ضلعیاں وچ آباد کھرل، وٹو، کاٹھیئے، ترہانے، ہرل، بگھیلے، فتیانے، جنجوعے، نول، لک تے جوئیے قبیلیاں دے سرداراں نوں کٹھا کیتا تے انگریزاں دی غلامی توں آزاد ہون لئی رل مل کے کوشش کرن دا سمجھا دِتا۔ سارے سرداراں رائے احمد خاں نوں اپنا سردار من کے انگریزاں دے خلاف جہاد دا اعلان کر دِتا۔ انگریزاں دا اِک مخبر سرفراز خاں کھرل راتو رات گوگیرہ اپڑیا تے اوس نے سارا بھیت انگریز کپتان الفنسٹن نوں جا دسیا۔ نتیجہ ایہہ ہویا پئی اک انگریز افسر برکلے، احمد خاں ہوراں نوں گرفتار کرن لئی جھامرے اپڑیا۔ پر اوہ راوِیوں پار لنگھ گئے۔ برکلے نے جھامرے دے کئی بندے قید کر لئے۔ پنڈ نوں اگ لوا دتی۔ ایہدے جواب وِچ آزادی دے مجاہداں نے رائے احمد خاں دی قیادت وچ موضع اکبر اُتے قبضہ کر کے گوگیرہ اُتے حملہ کرن دا منصوبہ بنایا۔ پر مخبری ہون پاروں ایہہ منصوبہ توڑ نہ چڑھ سکیا۔ مجاہداں فتح پور جا مورچے لائے تے ۲۰ ستمبر ۱۸۵۷ء نوں اوتھے انگریزاں دے چھکے چھڑا دتے۔ اگلے دن ۲۱ ستمبر نوں پنڈ گشکوری دے لاگے سر توڑ مقابلہ ہویا۔ احمد خاں کھرل سر تے کفن بنھ کے میدان وچ آئے۔ مجاہداں

کول تلواراں، برچھیاں، توڑے دار بندوقاں تے لاٹھیاں سن۔ پر انگریزاں کول نویں توں نواں اسلحہ سی۔ ایس دے باوجود اوہ گھبرائے ہوئے سَن۔ جنگ جاری سی کہ عصر دی نماز دا ویلا ہو گیا۔ رائے احمد خاں نماز پڑھن لگے تے انگریزاں اوہناں اُتے گولیاں دا مینہ برسا دِتا۔ اِک گولی سِدھی سینے وِچ لگی تے اوہ شہید ہو گئے۔

انگریزاں اوہناں دا سر کٹ کے گوگیرہ جیل دی کندھ اُتے لٹکا دِتا۔ دھڑ اوہناں دے ساتھی جھامرے لے گئے۔ راتو رات اوہناں دا اِک وفادار ساتھی اپنی جان تَلی تے رکھ کے جیل دی کندھ تے چڑھیا تے اوہناں دا سر لاہ کے جھامرے لے گیا جتھے اوہنوں دھڑ دے نال جوڑ کے بڑے احترام نال دفن کیتا گیا۔

رائے احمد خاں دی شہادت دے بعد میر بہاول فتیانہ نے قیادت سنبھالی۔ اوہناں برکلے تے اوہدے کئی ساتھی قتل کر کے اپنے بہادر سردار دی تحریک نوں اگے ودھایا۔

"پنجاب غدر رپورٹ" وِچ انگریزاں نے ایس گل دا اعتراف کیتا اے پئی جے احمد خاں کھرل کامیاب ہو جاندے تے گوگیرہ توں ملتان تیکر پورا علاقہ انگریزاں دے ہتھوں نکل جاندا تے کراچی نال اوہناں دا رابطہ ختم ہو جانا سی، تے جے اِنج ہو جاندا تے فیر اوہ پورے پنجاب وِچوں نکل جاندے۔

برکلے دی موت تے احمد خاں کھرل دی بہادری دے ڈھولے اج وی گوگیرہ دے علاقے وِچ گائے جاندے نیں۔ رائے احمد خاں آپ تے شہید ہو گئے پر اپنے پچھے آون والیاں نسلاں لئی بہادری تے دیس پیار دی روشن مثال چھڈ گئے۔ سچی گل تے ایہہ وے کہ اَج اسیں ایہو جیہے محبِ وطن بہادراں دیاں قربانیاں دے صدقے آزادی دی زندگی گزار رہے آں۔

عبدالمجید سالک

جنم ۱۳ دسمبر ۱۸۹۴ء بٹالہ ضلع گورداسپور (بھارت) والد دا ناں غلام قادر سی۔
مڈھلی تعلیم بٹالہ تے پٹھانکوٹ وچ حاصل کیتی۔ ۱۹۱۱ء وچ پٹھانکوٹ توں رسالہ
"فانوسِ خیال" جاری کیتا۔ لاہوروں نکلن والے رسالہ "پھلواڑی" تے "تہذیبِ نسواں"
دے ایڈیٹر تے سب ایڈیٹر رہے۔ ۱۹۲۷ء وِچ "زمیندار" اخبار چھڈ کے مولانا غلام رسول مہر
نال رل کے اخبار "انقلاب" کڈھیا۔ ۱۹۵۱ء وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نال رل کے رسالہ "پنجابی"
شروع کیتا۔ غزلاں، نظماں تے مضمون لکھے، جیہڑے "پنجابی اَدب تے سالک" دے ناں
نال کتابی صورت وچ چھپ چکے نیں۔ "کپاہ وِچ" انشائیہ وی ایسے کتاب وچوں لیا گیا اے
سالک صاحب دی وفات ۱۹۵۹ء وچ ہوئی۔ سالک صاحب دا شمار اوہناں لکھاریاں
وچ ہوندا اے جیہناں دیاں کوششاں نال پنجابی اج اُچے درجے تے اپڑ گئی اے
آپ دی تحریر وچ شگفتگی تے روانی اے۔ آپ سادہ تے دلچسپ پنجابی زبان لکھدے سن۔

کپاہ وِچ

بیماری دا کوئی اَنت نہیں۔ رنگ رنگ دیاں بیماریاں بندے نال لگیاں ہوئیاں
نیں۔ اِک بڑی عجیب بیماری اے پئی آدمی رات ویلے سُتا ہویا اُٹھ کے چلن پھرن لگدا
اے۔ ڈاکٹر حکیم سارے ایس گل نوں من دے نیں پئی اوہ سچی مچی سُتا ہویا ہوندا اے۔
اوہنوں ہوش کوئی نہیں ہوندی۔ پر ایہہ بڑی اچنبے دی گل اے پئی اوہ آدمی نہ کِتے ڈِگدا ڈھیندا
اے، نہ کسے شے نال ٹھوکر کھاندا اے۔ کئی واری لوکاں نے ویکھیا پئی ایس مرض دا
بیمار کوٹھے دے بنیرے اُتے سِدھا لنگھا جاندا اے۔ مجال اے ادھا قدم وی آہر اباہرا

پیئ تے اوہ کوٹھے دے اُتے یاں اوس تھاں توں ہیٹھاں ڈھیہ پیئے جے اوہ جاگدا ہوندا تے کدی اوس بنیرے اُتے ایس طرحاں بے دھڑک نہ ٹُر سکدا۔

ولایت وچ ایس مرض دے بیمار بوہت ہیگے نیں۔ رسالیاں، اخباراں وچ اوہناں دے قصّے چھپ دے رہندے نیں اِک آدمی نے دسیا پئی کُجھ دن میرے کوٹ دی جیب وِچوں روپے برابر چوری ہوندے رہے۔ رات نوں مَیں کوٹ کِلّی نال ٹنگ کے سوں جاندا ساں۔ سویلے اُٹھ کے ویکھدا تے روپے کوئی نہیں سن ہوندے۔ میں بڑا حیران ساں پئی ایہہ گل کیہ اے؟ مَیں فلیٹ وچ اِک اِکلا رہندا ساں، نہ بیوی نہ بچہ نہ نوکر نہ چاکر۔ فیر رات نوں کیہڑا چور پیندا اے جیہڑا روز مینوں لُٹ کے لَے جاندا اے؟ مَیں اک دو گوانڈھیاں نال گل کیتی۔ اوہ وی بڑے حیران ہوئے۔ اخیر اک رات کیہ ہویا، فلیٹ دے پِچھلے پاسے اک نکّی جیہی بغیچی سی۔ اوہدے وِچ مینوں اک آدمی نے جگایا تے مَیں ویکھیا پئی اِک چھُری میرے ہتھ وچ اے تے مَیں بغیچی دی اِک نُکرے وچ ٹویا پیا کڈھناں۔ جس آدمی نے مینوں جگایا، اوہ میرا گوانڈھی تے دوست سی۔ اوس نوں ویکھ کے تے اپنے آپ نوں بغیچی وِچ پا کے میری سمجھ وِچ کُجھ نہ آیا پئی ایہہ گل کیہ بنی میں بغیچی وِچ کس طرحاں آگیا تے چھُری نال ٹویا پٹن دا کیہ مطلب؟

گوانڈھی نے میرے ساہمنے ٹوئے نوں چنگی طرحاں پُٹیا۔ تے اوہدے وچوں اوہ سارے روپئے مِل گئے جیہڑے کئی دن توڑی چوری ہوندے رہے سَن۔ دوست نے اوہ سارے روپئے میری جھولی وِچ پائے تے مینوں نال لَے کے فلیٹ وچ آیا۔ اوس نے مینوں دسیا پئی میں ڈاکٹری وِچ پڑھناں واں۔ جس ویلے تُسیں مینوں ایس عجیب چوری دا حال دسیا تے مینوں شک پَے گیا پئی تہانوں نیندر وِچ پھرن دی بیماری اے تے تُسیں اپنے چور آپ او۔ میں صِرف علم حاصل کرن دی خاطر تہاڈی ویکھ بھال شروع کر دتی۔ اج میں اپنے کمرے وچ جاگ رہیا سی۔ تہاڈے فلیٹ وچوں

مینوں کھڑاک جیہا آیا۔ میں جھٹ اُٹھیا تے تہاڈے بوہے اگے جا کھلوتا۔ مَیں ویکھیا پئی تسیں اِک ہتھ وچ چھُری تے دوجے ہتھ وچ روپے لے کے باہر نکلے۔ مَیں سامنے کھلوتا ہویا سی پر تسیں مینوں ویکھیا ای نہیں۔ میں تُہاڈے پچھے پچھے لگا گیا تسیں بغیچی دی اک نکرے وچ اپڑے تے آرام نال بیٹھ کے چھُری نال اِک ٹویا پٹیا۔ رُپئیے اوہے ٹوئے وچ نہیں سن رکھے۔ مَیں تہانوں ہلونیا تے تہاڈا ناں لے کے بلایا۔ تسیں اکھیاں کھول دِتیاں تے مینوں کہن لگے "ہیں، مَیں کتھے ساں، میں بغیچی وِچ کیکر آیا۔ تسیں ایتھے کیہ کر دے او؟"

دوجے دن اوہ دوست مینوں اپنے کالج دے وڈے ڈاکٹر کول لے گیا تے اوہنوں سارا قصہ سنایا۔ ڈاکٹر نے دسیا پئی ایس بیماری نُوں ڈاکٹری وچ (Somnambulism) کہندے نیں، جیہدا مطلب اے نیندرے وچ پھِرنا۔ فیر ڈاکٹر نے نسخہ لکھیا۔ میں کوئی چھ سَت ہفتے تھوڑی دوا پیندا رہیا۔ اخیر مینوں آرام آگیا فیر ساری عمر مینوں ایہو جیہی شکایت نہیں ہوئی۔

اخباراں وچ ایہہ قصہ پڑھ کے مینوں اپنے بچپن دی اِک گل یاد آگئی۔ مَیں کوئی چھ ورھیاں دا ہوواں گا۔ اِک دن شام نوں بے بے جی (والدہ) نے گجریلا پکایا۔ میں بڑی ضد کیتی پئی میں ہُنے گجریلا کھاواں گا۔ بے بے جی کہن لگے:

"احمقا کسے تھاں دیا۔ گجریلا ٹھنڈا کر کے کھائی دا اے۔ تتا گجریلا کون کھاندا ہوندا اے۔" میں ضد کردا تے روندا کُرلاندا سوں گیا۔

ادھی رات ویلے میری اکھ کھُلی۔ مینوں کُجھ چبھیا۔ ہتھ مار کے ویکھیا تے مَیں کیاہ دے اک ٹوکرے وِچ بیٹھا ہویا سی۔ میں گھابر کے بے بے جی نوں آواز ماری "بے بے جی! بے بے جی!" اوہناں میری منجی تے ہتھ ماریا تے منجی وہلی پئی سی۔ اوہناں پُچھیا "وے مجید! توں کتھوں پیا بولنا ایں۔" میں کیہا "ایہہ گل تے میں تہانوں پچھناں

چاہناں پئی مَیں کتھوں پیا بولناں ؟" بے بے جی ہس پئے تے آکھن لگے : " آخر توں بولدا کتھوں ایں ؟" میں آکھیا : بے بے جی ! کپاہ وِچوں " فیر بے بے جی نے آکے ٹوکرے وچوں مینوں چُکیا تے منجی تے تھاپڑ کے سواں دتا۔

سویلے جدوں سارا ٹبر جاگیا تے بے بے جی نے ابا جی نوں ایہہ قصّہ سُنایا۔ اوہ ہس ہس کے دوہرے ہو گئے۔ کہن لگے " چور نہ ہووے تے۔ رات نوں گجریلا منگدا سی نا۔ ایہنے سوچیا ہووے گا ، رات ویلا اے۔ سارے سُتے ہوئے نیں۔ ایس ویلے گجریلے تے شبخون مارنا چاہی دا اے۔ ہنیرے وِچ اُٹھ کے جاناسی باورچی خانے تے ٹُر گیا کپاہ دے ٹوکرے وِچ۔ پر اخیر پھڑیا گیا نا : "

مَیں شرم نال رون ہاکا ہو گیا سی۔ ایسنے وِچ بابا جی (دادا) نماز پڑھ کے میتوں واپس آ گئے۔ اوہناں وی ایہہ ساری گل سُنی۔ اوہ ہسّے تے نہیں ، کجھ مُسکرا کے آکھیا : " ایہہ ہاسے دی گل نہیں۔ جے مجید رات نوں نیندر وِچ اُٹھ کے چل دا پھر دا اے تے ایس دا علاج کروانا چاہی دا اے "۔ اوس دن مینوں ابا جی ڈاکٹر عبدالرحمان کول لَے گئے۔ میں ٹھیک تے ہو گیا۔ پر گھر وچ ایس مخول نے کئی ورھیاں تک میرا پچھا نہ چھڈیا۔ " مجید کتھے ؟ ۔۔ کپاہ وِچ "۔ سچی مچی ، ایہہ میری چھیڑ ای بن گئی سی۔

ڈاکٹر سیّد اختر جعفری

ڈاکٹر سیّد اختر جعفری ہوراں دا اصل ناں سیّد اختر امان اے۔ ۲۰ دسمبر ۱۹۲۴ء نُوں کپُور تھلہ (بھارت) وِچ پیدا ہوئے۔ والد دا ناں سیّد غلام قادر سی۔

آپ نے مُڈھلی تعلیم اسلامیہ مڈل سکول کپور تھلہ وِچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں لاہور آ گئے تے پنجاب یونیورسٹی توں میٹرک دا امتحان اول درجے وِچ پاس کیتا۔ فیر انٹرمیڈیٹ تے بی اے تیک تعلیم دیال سنگھ کالج لاہور توں حاصل کیتی تے سیّد عابد علی عابد دی شخصیت تے علمیّت توں فیض حاصل کیتا۔

۱۹۵۸ء وِچ یونیورسٹی اورئنٹیل کالج لاہور توں ایم اے (اُردو) اول درجے وِچ پاس کرکے گورنمنٹ کالج ڈیرہ غازی خاں وِچ لیکچرار ہو گئے۔ مُلازمت دے دوران بی ایڈ۔ ایم اے (فارسی) ایم اے (پنجابی گولڈ میڈلسٹ) تے پی ایچ ڈی پنجابی دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ تقریباً پنج ورھے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وِچ وی پڑھاندے رہے۔

فیصل آباد وِچ کجھ عرصہ پرنسپل دے عہدے اُتے فائز رہے۔ اوس توں بعد گورنمنٹ کالج باغبان پورہ دے پرنسپل رہے۔

آپ نے اُردو وِچ تیہہ[۳۰]، فارسی وچ دو[۲] تے پنجابی وچ ویہہ[۲۰] کتاباں لکھیاں نیں۔ اک عربی تے چار انگریزی کتاباں دے اُردو وچ ترجمے وی کیتے نیں۔

آپ دیاں کتاباں "حضور پُرنُور صلی اللہ علیہ وسلم"، "نویں زاویے"، "چار ایجاداں" تے "بابلے پنجابی" اُتے حکومتِ پنجاب تے ادبی اداریاں ولوں ایوارڈ مل چکے نیں۔

آپ دی تحریر سادہ، دلچسپ تے آسان ہوندی اے۔ تحقیق تے تنقید آپ دا خاص

میدان اے۔ ڈونگھی کھوج تے پڑتال توں بناں کوئی گل نہیں لکھدے۔"مضمون لوک گیت" آپ دی کتاب "نویں زاویے" وچوں چون اے....

لوک گیت

لوک گیت..... یعنی لوکاں دے گیت : اوہناں وَن سوَنے پھلاں وانگوں ہوندے نیں جیہڑے مٹی دی زرخیزی پاروں دھرتی وچوں آپ مہارے پُنگر پیندے نیں۔ فطرت دی گودی وچ پل کے جوان ہوندے نیں۔ فیر اپنے وَن سوَنے رنگاں، دل تے دماغ وِچ لہہ جان والی واشنا نال دھرتی نوں سُہپن بخشدے نیں۔

ایہہ لوک گیت کسے قوم دا ایہا انملا خزانہ ہوندے نیں جیہدے وِچ نہ صرف اوس قوم دی رہتل بہتل تے وسیبے دیاں من موہنیاں تصویراں ہوندیاں نیں، سگوں ایہناں وِچ اوس قوم دے وڈکیاں دے صدیاں دے تجربے، مشاہدے، ہمت دیاں گلاں، قوم دا سبھا، اوہدیاں ریتاں تے رسماں، اوہدے ماضی دے جھلکارے، دھرتی دا رنگ، فصلاں، ٹھاٹھاں ماردے دریا تے گیت گاوندیاں ندیاں دا بیان ہوندا اے۔ ایسے پاروں سمندراں تے دریاواں دے کنڈھے وسن والیاں قوماں دے لوک گیتاں وِچ دریا دیاں کانگاں، طوفاناں، بیڑیاں تے جھکھڑاں دا ذکر مِلدا اے تے ریتلے علاقیاں دے لوک گیتاں وِچ صحراواں، جھکھڑاں، ریت بریتے ٹیلیاں تے نخلستاناں دا ذکر موجود اے۔ ہرے بھرے میداناں دے لوک گیت اوتھوں دی دھرتی، فصلاں لوکاں دے سبھا، آل دوالے دیاں شیئاں تے پھلاں تے پھُلاں دیاں خوشبوآں نال مہکدے نیں۔

ایہہ لوک گیت کسے اک شاعر دی تخلیق نہیں ہوندے تے نہ ای کسے دی شعوری

کوشش دا نتیجہ ہوندے نیں۔ سگوں ایہہ اوہ جذبے یاں خیال ہوندے نیں جیہڑے زنانیاں تے گبھرواں دے مونہوں آپ مُہارے نکل کے موزوں لفظاں دا رُوپ دھار لیندے نیں۔ ایس لئی ایہناں وِچ خیال تے زبان دی سادگی ہوندی اے۔ ایہہ لوک گیت دِلاں دیاں ڈونگھائیاں وِچوں اُٹھدے نیں تے دلاں دیاں ڈونگھائیاں تیک اثر کردے نیں۔

پنجاب دے مشہور لوک گیتاں وِچوں ڈھولا، ماہیا، تھال، لوری، ٹپہ، بولیاں، چھلّہ، جگنی، گِدّا، سمی، جھُمر۔ کِکلی تے گھوڑیاں بوہت مقبول نیں۔ پر ایتھے صرف ڈھولا۔ ماہیا۔ لوری۔ تھال تے بولیاں دا ذکر کیتا جاندا اے۔

ڈھولا

ڈھولا بوہت پُرانا لوک گیت اے۔ جیہڑا صدیاں دے پینڈے طے کردا اک پِیڑھی توں دُوجی پِیڑھی تائیں سینہ بہ سینہ لگا آوندا اے۔ ڈھولے وِچ خاص سوز تے گھُلاوٹ ہوندی اے، جیہڑی سُنن والیاں دے جذبیاں نوں ٹُنبدی اے تے دِلاں وِچ جھرناٹ چھیڑ دیندی اے۔ کجھ لوکاں نے ڈھولے دا تعلق سمی (شمس رانی) تے ڈھول بادشاہ نال جوڑیا اے۔ کجھ لوکاں دا خیال اے پئی ڈھول پنجاب دا پُرانا ساز اے۔ پنجاب دے وسنیک خوشی دا اظہار ڈھول وجا کے کردے نیں۔ ڈھول دی آواز دلاں نوں اپنے ول رکھچ دی اے تے پیراں نوں بھنگڑا پاؤن تے مجبور کر دیندی اے۔ ایس ڈھول توں ای ڈھولا۔ ڈھول جانی۔ ڈھولن۔ ڈھول سپاہی۔ ڈھولو یار تے ڈھولی یار دے لفظ بنے نیں۔

ڈھولے دے کجھ بول اینج نیں۔

(۱) میں ایتھے ماہی میرا سوہدرے
میرا پل پل دل پیا اودرے
دھن میرا جگرا۔ جیوے ڈھولا

میں ایتھے تے ڈھول قصور وے (۲)
دِل ڈاڈھا ہویا مجبُور وے
مڑ کے آونا۔ جیوے ڈھولا

ڈھول ماہنُوا
روندی مینوں چھڈ کے کتھے گیؤں ماہنیا

ڈھول چن وے
تکھاں اساں منیاں توں اِک من وے

ماہیا

پنجابی زبان دی شاعری وچ ماہی لفظ عام ورتیا جاندا اے۔ جیہڑا ماہ یعنی چن توں نکلیا اے۔ ایس لئی ماہی دا مطلب اے چن ورگا۔ ماہی لفظ اگے جدوں الف لا دتا جاندا اے تے اوہ ماہیا بن جاندا اے تے ماہیا اوہ لوک گیت اے، جیہدے وچ اِک جذبہ، اِک خیال یاں اِک مضمون ڈیڑھ مصرعے وچ بیان کیتا جاندا اے۔ پہلے ادھے مصرعے وِچ ساڈی وسوں دے جھلکارے ہوندے نیں نالے ایہہ قافیے دی خاص گونج پیدا کر دا اے۔ پھیر ایہو گونج جدوں دوجے مصرعے دے ٹکن اُتے سُنائی دیندی اے تے موسیقی پیدا کردی اے۔ ماہیئے دا دوجا مصرع پورا تے مکمل ہوندا اے جیہدے وِچ مفہوم دی تکمیل دے نال نال جذبیاں دا ہڑھ وی موجود ہوندا اے۔ ماہیا صرف زنانیاں دا ای گیت نہیں، سگوں گبھرو وی ایہہ گیت گاؤندے نیں۔ ماہیے دا خاص موضوع ہجر تے وچھوڑا اے۔ ایس لئی ایہدے وچ حدوں ودھ درد بھریا ہوندا اے۔ ماہیئے دے بولاں وِچ نصیحتاں تے مت دیاں گلاں وی ہوندیاں نیں۔ جیویں:

دو پتر اناراں دے۔
ساڈا دُکھ سُن سُن کے، روندے پتھر پہاڑاں دے۔

آری تے آری اے۔
اک دم یوسفؑ دا سارا مصر بپاری اے۔

کوٹھے تے کاں بولے۔
چٹھی آئی ماہیے دی وِچ میرا وی ناں بولے۔

کوئی بنگلہ نی گول ہوسی
اللہ دیاں اللہ جانے کیہڑے رنگ وچ ڈھول ہوسی۔
سونے دا کل ماہیا
لوکاں دیاں رون اکھیاں ساڈا روندا اے دِل ماہیا۔
مینہ وس گیا باراں تے
اللہ سائیں فضل کرے پردیسی یاراں تے۔

لوری

سب توں پرانا لوک گیت لوری اے۔ ایہہ گیت اُڑی پئے بال نوں چُپ کراؤن تے سوان واسطے گایا جاندا اے۔ سب توں پہلاں بال دے کنّاں وچ لوری دے بول ای پیندے نیں۔ اوہ بول تے نہیں سمجھ دا۔ صرف ماں دی مٹھڑی آواز سُن کے چُپ ہو جاندا اے ایس لئی لوری اوس لوک گیت نوں آکھیا جاندا اے جیہدے وچ ماں دی ممتا، اولاد نال محبت، پاکیزہ سدھراں، اُمنگاں، مستقبل دے سُفنے، خوشیاں تے دُکھاں دا بیان، دُعاواں تے نِگھے جذبیاں دے اظہار ہوندے نیں۔ ایس پاروں لوری دے سادمرادے لفظاں اوہلے سدھراں تے جذبیاں دا ہڑھ موجود ہوندا اے، جیہدیاں لہراں داشور ماں دی آواز دے لہا چڑھا توں ظاہر ہوندا اے۔

پنجاب دیاں لوریاں وچ دیس پنجاب دی پوری وسّوں تے معاشرہ ہسدا وسدا وکھالی دیندا اے۔ پنجاب دی بوہتی آبادی پنڈاں دی وسنیک اے ایس لئی ساڈیاں لوریاں وچ واہی بیجی فصلاں، پشواں، مال ڈنگراں تے انگاں ساکاں دا ذکر لبھدا اے۔ جویں:

الھڑ بلھڑ باوے دا

باوا گنگ لیاوے گا
باوی بہہ کے چھٹے گی
ماں پونیاں وَٹے گی

باوی من پکاوے گی
باوا بیٹھا کھاوے گا
کاکا کھڑ کھڑ ہسے گا

سونے دا پنگھوڑا تے
سونے دی کٹوری
تینوں بھین دیوے لوری
تینوں ماں دیوے لوری

اللہ توں، والی توں
دتا ای تے پالیں توں

تھال

تھال، کڑیاں دی کھیڈ اے۔ ایہہ کھیڈ گیند نال کھیڈی جاندی اے تے نال نال گیت گایا جاندا اے۔ ایس گیت وچ عام طور تے انگاں ساکاں تے ایہناں دے حالات دا ذکر کیتا جاندا اے۔ نالے کڑیاں دے اوہناں جذبیاں، سدھراں تے خیالاں دی ترجمانی ہوندی اے جدوں اوہ دھیاں، بھیناں تے نناناں ہوندیاں نیں۔ ایس گیت دے ہر بند دا آخری بول ایہہ ہوندا اے۔

آل مال، پورا ہویا تھال۔

اک مشہور تھال اے

کھوہ وچ پانی
ماں میری رانی
پیئو میرا راجہ
ہیٹھ گھوڑا تازہ
چاندی دیاں پوڑھیاں
سونے دا دروازہ
آل مال، پورا ہویا تھال
ویرہ آیا نہا کے
روٹی دتی پا کے
کھانی اے تے کھا
نہیں تے نوکری نوں جا
آل مال، پورا ہویا تھال

بولیاں

پنجاب دی سرزمین اک سدا سُہاگن دھرتی اے تے لوک گیت ایس سہاگن دیاں اوہ رنگ برنگیاں تے ون سونیاں ٹُومباں نیں، جیہناں دی چمک دمک تے لشکارے صدیاں بیتن مگروں اج وی ہالیاں دے ہل ڈک لیندے نیں۔ ایہناں لوک گیتاں اوہلے لکے ہوئے ننگھے جذبیاں دا مٹھا مٹھا سیک اَج وی پنجاب دے گبھروآں دے دِلاں نوں گرما دیندا اے۔

بولیاں ایہناں لوک گیتاں وچوں اِک ایہا لوک گیت اے جیہڑا صدیاں توں پنجابیاں دے دلاں دیاں دھڑکناں وچ گونجدا لگا آ رہیا اے۔ ایہہ بولیاں اوہناں

دے لہو وِچ رچیاں مچیاں ہویاں نیں تے اوہناں دے انگ انگ وِچ بولیاں دا سرور جھومر پاؤندا تے چھلکاں ماردا اے۔ قواعد دے اعتبار نال بولیاں جمع دا صیغہ اے تے ایہدا واحد بولی اے، جس دے معنے بول، قول، زبان، آکھی ہوئی گل، طعنہ یاں مہنا دے نیں پر شاعری وِچ بولی اوس اِک مصرعے نوں آکھدے نیں جیہدے وِچ کوئی خیال، کوئی مضمون، کوئی دانش یاں تجربے یاں مشاہدے دی گل یاں کسے جذبے دا ڈھکواں اظہار ہوندا اے۔ جیویں:

۱۔ رُکھتے ٹکریں تے حال سُناواں، دُکھاں وِچ جند رُل گئی۔

۲۔ تیری ہاڑی نوں وکیلاں کھادا، ساؤنی تیری شاہاں لُٹ لئی

۳۔ اوہ میرا ویر کُڑیئے، کنٹھیں نتیاں، سندوری سر صافا۔

۴۔ کسّے ویر نوں مندا نہ بولیں بھاویں میری جند کڈھ لے

۵۔ تن رنگ نہیں بھُلدے، حُسن، جوانی، ماپے

۶۔ وِچ سُکھاں دے یار بتھیرے، دُکھاں وِچ کون دردی

۷۔ جٹ پَیلیاں دے بنّے بنّے گاوے۔
بلے بلے او دانیاں دے ڈھیر لگ گئے

ناصر بلوچ

اصل ناں ناصر عباس بلوچ اے، پر ادبی دُنیا وِچ ناصر بلوچ دے ناں نال مشہور نیں۔ غلام عابد خاں دے گھر یکم فروری ۱۹۵۲ء نوں موضع تیتری تحصیل نُور پور ضلع خوشاب وِچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم۔ اے اُردو تے ایم اے پنجابی کرکے درس و تدریس دا پیشہ اپنایا۔ اج کل گورنمنٹ ایف سی کالج وِچ اردو پڑھا رہے نیں۔

پنجابی اُردو دے مشہور کہانی کار، شاعر تے ڈرامہ نگار نیں۔ پنجابی شاعری دا مجموعہ "پتناں دے رُسد" ۱۹۷۷ء وِچ تے پنجابی کہانیاں دا مجموعہ "سیتیاں اکھاں والے" ۱۹۸۶ء وِچ چھاپے چڑھیا۔ اُردو شاعری دا مجموعہ "دشتِ رائیگاں" دے سرناویں ہیٹھ ۱۹۹۱ء وِچ چھپ چُکا اے۔

کہانی وِچ ساڈے ویسبے دے مسئلیاں، معاشرتی تے ثقافتی موضوعاں بارے بوہت سوہنا لکھدے نیں۔ ٹیلی ویژن دے مشہور ڈرامہ نگار وی نیں۔ ایہناں دا افسانہ "اَن ڈِٹھے روگ" ماحول دی آلودگی نال پیدا ہون والیاں بیماریاں دی نشاندہی کردا اے۔

اَن ڈِٹھے روگ

سیال دی دُپہر۔ گلی وِچ الانی منجی اُتے پیارا حما تاپ ناں کنبی جاندا سی۔ گھر وِچ صرف دو لیف تے دو تلائیاں سن، جیہڑیاں پچھلی رات دے مینہ وِچ، جھمب بہین نال بھج گئیاں سن، جیہناں نوں رحمے دی گھر والی بختاں نے کچی کندھ اُتے سُکنے پایا ہویا سی۔ اِک پاٹی پُرانی لوئی رحمے اُتے لئی ہوئی سی۔ گلی دے وچکاروں لنگھدی

نالی وِچوں بُو دے ہلّے پئے اُٹھدے سن۔ ترکھاناں دا منڈا دا دو مجھ دا سنگل پھڑی گلی وچوں لنگھیا۔ منجی دے کولوں لنگھدیاں مجھ دا اگلا کھُر نالی دے وِچ پیا۔ گندیاں چھٹاں اُڈ کے رحمے دی لوئی اُتے ڈِگیاں تے چار چوفیرے بدبو کھلر گئی۔

فیر بختاں نے سوچیا۔ ایہہ شہر اے، کسووال نہیں۔ پنڈ وِچ سبھناں دے دُکھ سُکھ سانجھے ہوندے سن۔ شہر وِچ کسے نوں کسے دا دید لحاظ نہیں۔ رحمے نوں منجی تے پیاں اج باتیویں دیہاڑ سی۔ وستی والیاں وچوں کسے آکے نہیں سی پُچھیا "رحمیا جیوندا ایں یا گزر گیا ایں"۔ بختاں رحمے نوں نیڑے تیڑے دے سارے ڈاکٹراں نوں وکھا بیٹھی سی۔ رحما دِناں وچ ای ہڈیاں دی مُٹھ بن کے رہ گیا سی۔

بیٹھیاں بیٹھیاں بختاں نوں اپنا پنڈ والا کچا کوٹھا تے کھلا ویہڑہ چیتے آیا۔ پنڈ دی کھُلی ہوا تے روشنی دا خیال آگیا۔ تازیاں تے صاف ستھریاں سبزیاں دی واشنا اوہدی روح تیکر اُتر گئی تے دُکھ سُکھ ونڈن والے عزیز رشتے دار تے گوانڈھی یاد آگئے۔ تے رحمے دے یار بیلی خوشیا، سردار محمد تے علیا وی جیہڑے نماشاں تیکر بیٹھے اِک دوجے نال دُکھ سُکھ پھولدے رہندے سن۔

رحمے دیاں دو دھیاں تے دو پُتر سن وڈی دھی ویاہی ہوئی سی۔ باقی دے ایانے وی ہُن واہ واہ سیانے ہوگئے سن۔ رحمے نے کجھ بھوئیں ٹھیکے اُتے لئی ہوئی سی۔ دونویں پُتر رحمے نال واہی بیجی دا کم کردے سن۔ اِک مجھ وی کِلّے اُتے بجھی ہوئی سی۔ لسی تے گھیو دی تھوڑ وی نہیں سی۔ رحما تے بختاں اُس سُکی سِنّی تے وی رب دا لکھ شکر کردے سن۔

پر خوشیا تے سردار محمد رحمے نوں ہر ویلے پیروں کڈھی رکھدے۔ جدوں رحمے کول بہندے، اِکو گل کردے "رحمیا اولاد دا آون والا ویلا ویکھ۔ مَر کے روٹی ٹُکر پورا ہوندا اے۔ کل کلاں نوں اولاد ویاہنی اے۔ ہُنے توں کجھ ہتھ پلّہ مار، پنڈ وِچ کیہ پیا اے۔ شہر جا کے مقدّر ازما"۔

ایہو جیہیاں گلاں سُن کے پہلاں پہلاں تے رحما ہس چھڈدا۔ فیر ہولی ہولی

ایہو گلاں اوہدے مَن نوں چنگیاں لگن لگ پئیاں ۔ اِک دِن اوہنے فصل چُک کے زمیندار دا لیکھا پُورا کیتا تے بال بچہ لے کے کسو وال توں لہور آ گیا۔ ایتھے کچی وستی وِچ توشیے دا اِک جانوں ہندا سی۔ پنجاہ روپئے مہینے تے رحمے نوں اِک نھیر کوٹھڑی چھپر کرائے تے لبھ گیا۔ اوہدے پُتر بالا تے شاہو نال دے محلے توماں تے نوکر ہو گئے تے رحما رنگ روغن بنان والی اِک ورکشاپ وِچ کم تے لگ گیا۔ بختاں تے اوہدی دھی پینو نالے پراندے بنا کے منیاری دی دکان تے ویچ آندیاں۔ سارے جی اپنے اپنے کم دھندے توں خوش سن۔ ورھے مگروں اوہناں پینو دا ویاہ وی کر دتا۔ پر فیر پتہ نہیں اوہناں نوں کیہ ہویا ہولی ہولی جویں اوہناں دے اندر وِچ اُتی جیہی لگن لگ پئی۔

بختاں نوں وہماں تے دلیلاں نے گھیر لیا۔ پنڈ وِچ بالے تے شاہو دے چہریاں اُتے کِنی رونق سی۔ شہر آ کے دو ورھیاں مگروں ای اوہ پیلے ہلدی کیوں ہو گئے نیں۔ ایہہ گل بختاں دی سمجھ توں باہر سی۔ دُوجے پاسے اوہ رحمے نوں ویکھ ویکھ کے کُڑھدی۔ رحما اجے پنجاہ ورھیاں دا ہووے گا۔ پنڈ وِچ سی تے جوان پُتراں توں ودھ کے کم کر دا سی۔ پر شہر آ کے اوہ دو ورھیاں وِچ اَدھا وی نہیں سی رہ گیا۔

رحمے دا آپ نہ لتھا تے بالا تے شاہو، پیو نوں وڈے ہسپتال لے گئے۔ رحمے نوں مریضاں دی قطار وِچ بٹھا کے اوہ اپنے کم تے ٹُر گئے۔ ڈاکٹر نے رحمے دی حالت ویکھ کے اوہنوں دوجے ڈاکٹر ول گھل دِتا۔ ایہہ ہسپتال دا وڈا ڈاکٹر سی۔ اوہنے رحمے دے سارے ٹیسٹ کرائے، تے پنجویں دیہاڑے آون دا آکھیا۔ پنجویں دن بالا تے شاہو رحمے دے نال ہسپتال گئے۔ ڈاکٹر نے رحمے دیاں رپورٹاں ویکھ کے اوہنوں وارڈ وِچ داخل کر لیا۔ بالا کہن لگا "ڈاکٹر صاحب فیکٹری دا کیہڑا مزدور اے جیہنوں کھنگ بخار نہیں ہوندا تسیں ہر کسے نوں ہسپتال تے داخل نہیں کر دے۔" ڈاکٹر نے بالے تے شاہو دے پیلے چہریاں ول غور نال ویکھیا، فیر پُچھیا، اوہ کون نیں، کتھوں آئے نیں، کتھے کتھے کم کر دے نیں؟ بالے سارے حالات کھول کے دسّے۔ ڈاکٹر سُن کے

سوچیں پئے گیا۔ فیر بولیا "رحما رنگ روغن والی جس ورکشاپ وچ کم کردا اے، اوتھوں دا ماحول بندے دی صحت لئی بڑا ای خطرناک اے۔ ہر قسم دے رنگ روغن وچ کجھ ایہو جیہیاں دھاتاں ورتیاں جاندیاں نیں جیہڑیاں ہولی ہولی بندے دے پھیپھڑے وچ داخل ہو کے ہڈیاں دے گودے وچ بہہ جاندیاں نیں۔ ایہدے نال جوڑاں دا درد گردیاں دی خرابی، ہڈیاں دے کینسر دا خطرہ ہوندا اے۔" شاہو کہن لگا "ڈاکٹر صاحب جوڑاں دا درد میرے ابے نوں شہر آکے ہویا اے۔ پنڈ وچ تے ابا ڈھائی من دی بوری ہس کے کنڈ اُتے سُٹ لیندا سی۔" بابے گھبرا کے پچھیا "ڈاکٹر جی ساڈا ابا بچ تے جائے گا؟" "آہو، بس دُعا کرو۔"

"ڈاکٹر جی پردیس وچ رب تے تہاڈے توں وکھ ساڈی بانہہ پھڑن والا کوئی نہیں بے۔ ساڈے ابے دا دھیان رکھنا۔" ایہہ آکھ کے بابے نے شاہو دی بانہہ پھڑی تے کم تے ٹر گیا۔

کول بیٹھے ڈاکٹر دے اسسٹنٹ بشیر نے رحمے دی رپورٹ پڑھی تے کیہا "ڈاکٹر صاحب تسیں اوہناں نوں دسیا کیوں نہیں جے رحما کینسر دی انیرلی منزل اُتے وے؟" ڈاکٹر بڑی حسرت نال کہن لگا "بشیر! دسن دا فائدہ؟" ڈاکٹر نوں کجھ چر لئی چپ لگ گئی۔ فیر بولیا۔ "بشیر! مینوں ڈاڈھی چنگی طرحاں پتہ اے، پنڈاں وچوں وگ تنگ لوکیں وڈے شہراں ول آئی کیوں جاندے نیں۔ مَیں آپ اِک چھوٹے جیہے پنڈ وچوں شہر آیا ساں۔ مینوں ایہہ وی پتہ لے ایتھے آکے لوکاں نوں کیہڑے کیہڑے اَن ڈٹھے روگ لگ جاندے نیں۔ پنڈاں وچ خوراک بے شک بوتی چنگی نہ لبھے، پانی روشنی ہوا تے خالص لبھ جاندے نیں۔ ہُن وڈے شہراں وچ تازہ ہوا تے صاف ماحول دا ملنا بڑا ای اوکھا ہو گیا اے۔" بشیر تے پریشان ہو کے پچھیا "ڈاکٹر صاحب ایہہ کیہ کہہ رہے او؟ اسیں تازہ ہوا وچ ساہ نہیں لیندے؟" ڈاکٹر کہن لگا "شہراں دی آبادی وچ نکے وڈے ایہو جیہے سینکڑے کارخانے لگے ہوئے نیں جیہناں وچوں زہریلیاں گیساں تے دھوآں نکل کے ہوا وچ رلدا رہندا اے۔ رنگ روغن دے کارخانیاں وچ کم کرن والے نہیں جاندے جے اوہ ہر ساہ نال سیسہ، کرومیم

تے کیڈ میم جیہیاں زہریلیاں دھاتاں دے نِکے نِکے کِنے ہزار ذرّے اپنے جُثے وچ جذب کر دے رہندے نیں۔"

بشیر کہن لگا "ماحول دی آلودگی دا مسئلہ تے یورپ دا مسئلہ اے، ساڈے کول تے اجے کارخانے ای بوہت گھٹ نیں۔" ڈاکٹر نے جواب دتا "ماحولیاتی آلودگی صرف کارخانیاں سببوں ای نہیں ہوندی۔ ایہہ ہور وی بوہت ساریاں چیزاں پاروں ہوندی اے۔ شہراں دیاں سنگھنیاں آبادیاں۔ صفائی تے سیورج دا ٹھیک بندوبست نہ ہونا، فیر شہراں دی اَنھے واہ ٹریفک توں پیدا ہون والا پیٹرول تے ڈیزل دا دھوآں تے شور۔ ایہدے نال وی بوہت ساریاں بیماریاں لگ سکدیاں نیں۔ فضا دی آلودگی تے شور نے شہراں وچ عام بندیاں دیاں صحتاں نوں اندروں اندر گھن لا چھڈیا اے۔"

رات نوں ڈاکٹر وارڈ وچ راؤنڈ تے آیا۔ اِک مریض نوں چیک کر دیاں اوہدی نظر دُور وارڈ دے بُوہے کول پئی۔ اِک بڈھی جیہی زنانی جائے نماز اُتے بیٹھیاں دُعا لئی ہتھ چُکے ہوئے سن۔ اوہدیاں اکھاں وچ اتھرو تے چہرے اُتے نور سی۔ ڈاکٹر نے اوہنوں غور نال تکیا تے اوہنوں لگا جیویں اوہدی موئی ماں فیر توں زندہ ہو گئی اے۔ نال دے بستر تے رحما لما پیا سی۔ ڈاکٹر گو یہ لا لیا، ایہہ ضرور رحمے دے گھر والی ہووے گی۔ اوسے سمے ڈاکٹر دیاں نظراں اگے بالے تے شاہو دیاں نموجھان شکلاں پھرن لگ پئیاں۔ بالے دی واج اوہدے کنّیں پئی "ڈاکٹر جی! پردیس وچ رب تے تہاڈے توں وکھ ساڈی بانہہ پھڑن والا کوئی نہیں جے، ساڈے اَتے دا دھیان رکھنا۔"

کم چھڈ کے کلم کلا ڈاکٹر وارڈ دی باری کول آن کھلوتا۔ اوہدیاں اکھاں باہر لگیاں ہوئیاں سن۔ اوہنوں اینج لگا جیویں وارڈ دے باہر کھلریا گھُپ ہنیرا ایہہ لی ہولی سارے شہر نوں اپنے کلاوے وچ کسی جا رہیا اے۔

حصہ نظم

میاں محمدؒ بخشؒ

پنجابی دے عظیم صوفی شاعر میاں محمد بخشؒ ۱۸۳۰ء توں علاقہ کھڑی دے اِک پنڈ چک ٹھاکرہ وِچ میاں شمس الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ میاں شمس الدین حضرت پیرا شاہ غازی قلندر دے گدی نشین سن۔

میاں محمد بخشؒ نے مڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ فیر سموال شریف دے مکتب وِچ حافظ محمد علی تے حافظ ناصر دے شاگرد ہو گئے۔ اوہناں کولوں فارسی، عربی دے ادب دے نال نال تفسیر، فقہ، حدیث دی تعلیم حاصل کیتی۔ میاں شمس الدین دی وفات مگروں اوہناں دے وڈے پُتر میاں بہاول بخش گدی نشین ہوئے تے حضرت میاں محمد بخشؒ کشمیر دی سیر نوں نکل گئے۔ ایس سفر دوران آپ نے بزرگاں دے مزاراں اُتے حاضری دِتی تے کئی عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ جدوں میاں بہاول بخش دا انتقال ہویا تے آپ سجادہ نشین ہوئے۔ آپ نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔ آپ ہر ویلے رب دی یاد وِچ ڈُبے رہندے سن۔ آپ نے جنوری ۱۹۰۷ء نوں کھڑی شریف وِچ وفات پائی۔ آپ نے کُل ستاراں کتاباں لکھیاں جیہناں وِچوں سیف الملوک۔ قصہ سخی خواص خاں۔ قصہ شاہ منصور شیریں فرہاد۔ مرزا صاحباں تے سوہنی مہینوال مشہور نیں۔ پر آپ دے قصہ سیف الملوک نوں شہرتِ عام تے بقائے دوام حاصل ہوئی۔ آپ نے ایس قصے وِچ تصوف دے مضامین بیان کیتے نیں، نال ای اخلاقی درس دِتا اے۔ آپ نے ایس مثنوی وِچ عشق دا سفر مثال بنا کے پیش کیتا اے نال ای زمانے دے دُکھ درد اپنے ذاتی دُکھ درد بنا کے بیان کیتے ہیں۔ ایس توں اڈ ایہہ کوشش تے عمل دی اُچی تے سُچی مثال اے۔ ایہہ حمد اوہناں دی کتاب تحفہ رسولیہ وِچوں لئی گئی اے۔

حمد

اوّل حمد خداوند تائیں جو خلقت دا سائیں
نابُودوں جس بُود بنایا ہر اک صُورت تائیں

صنعت اُسدی تھیں سبھ ہویا کیا کیڑے کیا ہاتھی
آپو آپ کرے کم سارے کوئی ہتھیار نہ ساتھی

دو حرفاں تھیں پیدا کیتے لوح قلم جگ سارے
کُن فیکون محمد بخشا واہ قدرت دے کارے

آپ کریگر خواہش کر کے اربع عناصر گوئی!
ترے قسماں پیدائش اوس تھیں رنگ برنگی ہوئی

ہک جماد ہوئے اوس وچوں نہ اوہ ہلدے جُلدے
ہور نبات حیات نہ رکھدے پھُلدے پھلدے جھُلدے

حیوانات کیتے پھر تریجے صاحب جسماں جاناں
قسم ہزار اٹھاراں کیتی دُنیا تے حیواناں

صُورت جُدا جُدا ہر اک دی علم اوہدے وچ آئی
رنگا رنگ بنائے کھانے دیندا ہر ہر جائی

اے کریما اے رحیما اے ستّار غفّارا
میں بُرے دا بھلیاں پچھے ہر جا کر چھٹکارا

حفیظ تائب

پروفیسر حفیظ تائب ضلع گوجرانوالہ دے اِک پنڈ احمد نگر وِچ ۱۴ فروری ۱۹۳۱ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حاجی چراغ دین مدرس سن۔ بال پن دے عبدالحفیظ نے مڈھلی تعلیم اپنے والد دے مدرسے وِچوں حاصل کیتی۔ میٹرک دا امتحان احمد نگر دے ہائی سکول وِچوں پاس کیتا۔ فیر زمیندار کالج گجرات توں ایف ایس سی پاس کر کے واپڈا وِچ ملازم ہو گئے۔ ملازمت دے دوران آپ نے تعلیم دا سِلسلہ وی جاری رکھیا۔ پنجابی فاضل توں بعد بی اے تے ایم اے پنجابی دے اِمتحانات پاس کیتے۔ واپڈا توں ریٹائرمنٹ لے کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وِچ اُستاد مقرر ہو گئے۔ ۱۹۷۷ء وِچ حج کیتا تے روضہ رسولؐ اُتے حاضری دتی۔ پنجاب یونیورسٹی توں ۱۹۹۱ء وِچ ریٹائر ہوئے پر ایس شعبے نال حالے دی سمبندھ قائم اے۔

حفیظ تائب اُردو تے پنجابی دے عظیم نعت گو نیں۔ اوہناں دیاں پنجابی نعتاں دا اِک مجموعہ "سِک متراں دی" دے عنوان نال ۱۹۷۸ء وچ شائع ہویا۔ اُردو نعتاں دے دو مجموعے "صلوا علیہ و آلہ" تے "وسلموا تسلیما" دے ناواں نال چھپ چکے نیں۔ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم دی نعت گوئی حفیظ تائب دی پچھان اے۔ آپ نے اپنے ذاتی دُکھ دَرد تے سماجی کرب نوں رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم دی ذات مُبارک دے وسیلے نال پیش کر کے پنجابی نعت وِچ اک وکھرے تے نویکلے رُوپ نوں نمایاں کیتا۔ پہلی واری پنجابی نعت وِچ گھروکے تے سماجی مسئلے نبی پاکؐ دے واسطے نال حل کرن دے جتن کیتے نیں آپ پنجابی دے مشہور نقاد وی نیں۔ آپ دے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ "پُن چھان" ۱۹۷۸ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ایس توں اڈ آپ نے پیر فضل گجراتی دیاں نعتاں دا مجموعہ "قطبی تارا" مرتب کر کے شائع کیتا۔

نعت

سوہنا سائیں سوہنا ہادیؐ ۔۔۔ جناں انساناں دا ہادیؐ
نُور لیاون والا مُرسلؐ ۔۔۔ رحمت ونڈن والا ہادیؐ
اوہدیاں خبراں دیندا آیا ۔۔۔ آیا جیہڑا جیہڑا ہادیؐ
نواں نظام انساں نُوں دے کے ۔۔۔ عالم نواں وکھایا ہادیؐ
بخش گیا منشُور اسانوں ۔۔۔ حج دا خطبہ دیندا ہادیؐ
رَب نے نعمت پُوری کیتی ۔۔۔ قدراں نُوں چمکایا ہادیؐ
اوہدے ہتھ ویلے دیاں واگاں ۔۔۔ فاصلیاں دا لاڑا ہادیؐ
حشر دے روز شفاعت کرسی ۔۔۔ سچے رب دا سچا ہادیؐ

تائبؔ مُکدی گل مُکائیے
کوئی نہیں اوہدے ورگا ہادیؐ

بابا فرید گنج شکرؒ

بابا فریدالدین مسعود گنج شکرؒ ملتان دے موضع کوٹھیوال وِچ جمال الدین سلیمان دے گھر ۱۱۸۸ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے دادا قاضی شعیب بوہت وڈے عالم سَن تے آپ دی والدہ قرسم بی بی نیک تے پرہیزگار خاتون سی۔

باباجی نے مُڈھلی تعلیم اپنی والدہ کولوں حاصل کیتی تے بچپن وِچ ای زاہد تے عابد مشہور ہو گئے۔

آپ نے مولانا منہاج الدین ترمذی کولوں قرآن، تفسیر، فقہ، حدیث تے منطق دی تعلیم پائی۔ اِک دیہاڑے تفسیر نافع پڑھ رہے سَن پئی حضرت بختیار کاکیؒ نال مُلاقات ہو گئی۔ آپ نے اوہناں دے ہتھ اُتے بیعت کر لئی تے اوہناں توں رُوحانی فیض حاصل کیتا۔

باباجی نے بغداد، بخارا، سیستان، خراسان، قندھار تے غزنی دا سفر اختیار کیتا۔ بعد وچ دِلّی چلے گئے تے اپنے مُرشد دی خدمت وِچ رُجھ گئے۔ فیر مُرشد دے حکم نال ہانسی جا کے دین اسلام دی تبلیغ کردے رہے۔ مرشد دے وصال مگروں دِلّی آئے تے کجھ چِر اوتھے قیام کرن دے بعد اجودھن (موجودہ پاکپتن) آ گئے تے اوتھے بوہت سارے لوکاں نوں مسلمان کیتا۔ باباجی نے پاکپتن وِچ ای ۱۲۸۰ء نوں انتقال فرمایا۔ آپ دے مزار اُتے ہر سال ۵ محرم نوں عُرس ہوندا اے تے میلا لگدا اے۔

باباجی پنجابی زبان دے موڈھی شاعر نیں۔ آپ اُچ پدھر دے عالم عظیم صوفی تے مُبلّغ سَن۔ آپ نے نِکے نِکے بول لِکھے، جیہناں نوں شلوک وی آکھیا جاندا اے۔ ایہناں دے کجھ بول قرآن پاک دیاں آیتاں دیاں عملی تفسیراں تے حدیثاں دے ترجمے نیں۔ آپ دی شاعری وِچ دُنیا دی بے ثباتی، ہجر تے فراق دی کیفیت، قرآن دی سچی تعلیم

تے اخلاقی قدراں دی پچھان دے اُچے نمونے موجود نیں۔ سوز، گداز تے سادگی آپ دی شاعری دیاں خوبیاں نیں۔

شلوک

اُٹھ فریدا وضو ساج، صبح نماز گذار
جو سر سائیں نہ نویں سو سر کپ اُتار

فریدا کالے مینڈے کپڑے، کالا مینڈا ویس
گناہیں بھریا میں پھراں لوک کہیں درویش

رُکھی سُکی کھاء کے ٹھنڈا پانی پی
فریدا ویکھ پرائی چوپڑی نہ ترسائیں جی

فریدا خاک نہ نندیئے، خاکو جیڈ نہ کوء
جیوندیاں پیراں تلے، مویاں اُپر ہوء

فریدا جے توں عقل لطیف، کالے لکھ نہ لیکھ
اپنے گریوان میں، سر نیواں کر ویکھ

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں ایت نہ لائیے چت
مٹی پئی اتولویں کوئی نہ ہوسی رمت

شاہ حسینؒ

شاہ حسینؒ ۱۵۳۹ء نوں ٹکسالی دروازہ لاہور وچ شیخ عثمان دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دے دادا کلجس رائے ہندوؤں مسلمان ہوئے سن۔ آپ دے والد شیخ عثمان کھڈی دا کم کردے سن۔

شاہ حسینؒ نے مڈھلی تعلیم گھر وچ ای حاصل کیتی۔ فیر مولوی ابوبکر دے مکتب وِچ داخل ہو کے باراں ورھیاں دی عمر وِچ قرآن پاک حفظ کیتا۔ دنیادی علوم حاصل کرن مگروں حضرت بہلول دریائی کولوں روحانی فیض حاصل کیتا۔ آپ ساری رات راوی کنڈھے کلام پاک دی تلاوت کردے، سویرے داتا صاحبؒ دے مزار تے حاضری دیندے تے زُہد تے عبادت وِچ مصروف رہندے۔

اِک دیہاڑے تفسیر مدارک پڑھدیاں ہویاں آپ اُتے سرمستی تے بے خُودی طاری ہوگئی۔ سرمستی دا ایہہ عرصہ پنجی ۲۵ ورھے رہیا۔ ایس دوران آپ دی ملاقات مادھو لال نال ہوئی۔ جیہڑا آپ دیاں کرامتاں ویکھ کے مُرید ہوگیا تے اِسلام قبول کر لیا۔ شاہ حسینؒ نے ۱۵۹۹ء نوں انتقال فرمایا تے اوہناں مگروں مادھو لال گدی نشین ہویا۔

شاہ حسینؒ نے پنجابی وچ صرف کافیاں لکھیاں۔

آپ دیاں کافیاں وِچ تصوف دے بوہت سارے مسئلیاں دا ذکر اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سن، ایس پاروں آپ دیاں کافیاں وچ موسیقی کُٹ کُٹ کے بھری ہوئی اے آپ نے چرخے نوں علامت بنا کے چرخے دے سارے انگاں دے حوالے نال بندے نوں نیک عملاں دی تلقین کیتی اے۔ آپ دیاں کافیاں وِچ علامتاں دا خوبصورت اِستعمال اے ایس توں اڈ سوز تے گداز، ہجر تے فراق تے مٹ ڈِباں گلاں آپ

دے کلام دے خاص موضوعات نیں ۔

کافیاں

(۱)

رَبّا میرے حال دا محرم تُوں

اندر تُوں ہیں باہر تُوں ہیں ، رُوم رُوم وِچ تُوں
تُوں ہیں تانا ، توں ہیں بانا ، سبھ کُجھ میرا تُوں
کہے حسینؔ فقیر نمانا ، مَیں ناہیں سبھ تُوں

(۲)

نی تینوں رَب نہ بھُلے ، دُعا فقیراں دی ایہا

رَب نہ بھُلی ہور سبھ کُجھ بھُلی رَب نہ بھُلن جیہا
سوئنا رُوپا ، سبھ چھَل ویسی ، عشق نہ لگدا لیہا
ہورتاں نال ہسیندی کھڈیندی ، شَوہ نال گھونگھٹ کیہا
چارے نین گڈا اوڈ ہوئے ، وچ وچولا کیہا
عشق چوبارے پائیو جھاتی ، ہُن تینوں غم کیہا
آپیے دی سَونہہ ، بابل دی سَونہہ ، گل چنگیر ڑی ایہا
جس جوبن داتوں مان کریندی سو جیل بل تھیسی کھیہا
کہے حسینؔ فقیر سائیں دا ، مرناں تاں مانا کیہا

حضرت سُلطان باہوؒ

سلطان العارفین حضرت سُلطان باہوؒ ۱۶۳۱ء نوں شورکوٹ دے نیڑے اک پنڈ قہرگاں وِچ اِک درویش بازید محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ سلطان باہوؒ دی والدہ داناں بی بی راستی سی، جس نے سلطان باہوؒ دی تعلیم تے تربیت سوہنے ڈھنگ نال ایس طرحاں کیتی پئی اوہناں نوں تعلیم حاصل کرن لئی کسے مکتب وِچ داخل ہون دی لوڑ نہ رہی۔ صرف رُوحانی فیض حاصل کرن واسطے پہلے حبیب اللہ قادری دے مرید ہوئے، فیر دِلّی جا کے پیر عبدالرحمٰن دہلوی دی صحبت وِچ رہ کے روحانی منزلاں طے کیتیاں۔

اوہناں نے واہی بیجی دا پیشہ اپنایا۔ آپ فارسی تے عربی دے وی اُچے عالم سن۔ پنجابی وِچ آپ دے صرف ابیات مِلدے نیں جیہڑے سی حرفی دی ہیئت وِچ لکھے گئے نیں۔ ایہو ابیات آپ دی شہرت تے مقبولیت دا سبب نیں۔

آپ نے دین اسلام دی تبلیغ نوں حیاتی دا مشن بنایا تے ہزاراں غیر مسلماں نوں مسلمان کیتا۔ آپ نے ۱۶۹۷ء نوں وفات پائی تحصیل شورکوٹ وِچ آپ دا مزار روحانیت دا مرکز اے۔

"ابیات سلطان باہوؒ" پہلی واری ۱۸۹۱ء وِچ شائع ہوئے۔ ایہدے وِچ ہر بند دے چار چار مصرعے نیں۔ ہر بند حروف ابجد دے تریہہ حرفاں وچوں کسے نہ کسے حرف نال شروع ہوندا اے، ایس لئی ایہناں نوں سی حرفی آکھیا جاندا اے۔ آپ دے کلام وِچ سوز، سرمستی، معرفت تے موسیقی موجود اے۔ آپ نے پنجابی شاعری وِچ مُرشد دے تصور نوں سوہنے انداز وِچ پیش کیتا۔ انسان نال محبت تے خدا نال عشق آپ دے کلام دا امتیازی

نشان اے۔ایس توں اُڈ آپ دا کلام بلند ہمتی، دنیا توں نفرت تے صوفیانہ مسائل نال بھریا ہویا اے۔آپ دیاں فارسی کتاباں دی تعداد ۱۴۰ دے لگ بھگ دسی جاندی اے۔

ابیات

الف :۔ اللہ چنبے دی بوٹی میرے من وچ مرشد لائی ہو
نفی اثبات دا پانی ملیس ہر رگے ہر جائی ہو
اندر بوٹی مشک مچایا جاں پھلّن تے آئی ہو
جیوے مرشد کامل باہو جیں ایہہ بوٹی لائی ہو

ج :۔ جو دم غافل سو دم کافر سانوں مرشد ایہہ پڑھایا ہو
سُنیا سخن گئیاں کھل اکھیں، اساں چت مولا ول لایا ہو
کیتی جان حوالے رب دے، اساں ایسا عشق کمایا ہو
مرن تھیں اگے مر گئے باہو تاں مطلب نوں پایا ہو

د :۔ دل دریا سمندروں ڈونگھے کون دلاں دیاں جانے ہو
وچّے بیڑے وچّے جھیڑے وچّے ونجھ مہانے ہو
چوداں طبق دلے دے اندر تنبو وانگوں تانے ہو
جو دل دا محرم ہووے باہو سوئی رب پچھانے ہو

ن :۔ نال کسنگی سنگ نہ کریئے، کُل نوں لاج نہ لایئے ہو
تُمّے تربوز مول نہ ہوندے، توڑے توڑ مکے لے جایئے ہو
کانواں دے بچے ہنس نہ تھیندے توڑے موتی چوگ چگایئے ہو
کوڑے کھوہ نہ مِٹھے ہوندے باہو، توڑے سے منّاں گُڑ پایئے ہو

شاہ مراد

شاہ مراد دی حیاتی دے حالات تے واقعات اُتے ویلے دی کہر کھلری ہوئی اے۔
مولا بخش کُشتہ ہوراں نے اپنے "پنجابی شاعراں دا تذکرہ" وِچ ایہناں نوں بارھویں صدی ہجری دا اِک صوفی طبع بزرگ آکھیا اے۔ آپ خانپور تحصیل وضلع چکوال وِچ پیدا ہوئے، آپ دے والد کرم علی شاہ صدیقی خاندان نال تعلق رکھدے سن۔ حضرت میاں محمد بخشؒ دے بقول مولوی محی الدین محدث ساکن گوڑھ اُتم سنگھ (جہلم) آپ دی اولاد وِچوں سن۔

آپ دا کلام پہلی واری ۱۹۰۸ء وِچ شائع ہویا۔ آپ فارسی، اُردو تے پنجابی دے شاعر سن۔
آپ دا کلام بزمِ ثقافت چکوال نے "گلزارِ شاہ مراد" دے ناں نال شائع کیتا اے، جیہدے وِچ اُٹھ غزلاں تے اک مثنوی شامل اے۔ آپ دے کلام دا رنگ ڈھنگ پنجابی دی شعری روایت یعنی صوفیانہ سوچ نال بھریا ہویا اے، جس وِچ سوز تے مستی، جوش تے ولولہ موجود اے۔ ایس توں وکھ ابیات شاہ مراد، چرخہ تے نورنامہ وی آپ دے کلام دے مجموعے نیں، جیہناں وِچ تصوف تے معرفت دے مضمون بیان ہوئے نیں۔

ابیات / دوہڑے

کدیں نہ کیتو غافل بندے دل اپنے نوں سائیں ول
بے خبرا تینوں خبر نہ کائی اج کل پرسوں ویسیں چل
عمر پتاسہ دُنیا پانی گھڑی وچ ویندی ساری گل
پل پل دے وِچ جپ صاحب نوں کیا کرسیں نہیں آن خوف اجل

○

الف — آرام دِتو ئی احمد پل پل بل بل تھیواں
ح — حیات کیتو ئی دل نوں آب حیاتی پیواں!
م — مہار تساڈے ہتھ وچ پچھے لائے ترِیواں!
د — دیدار وکھائے پیارے تاں شاہ مراد سدیواں

○

ب — بالن میتوں برہوں کیتا تے دلبر خبر نہ کائی
جل بل ہوئی ساہُو ڈھیری تے واؤ سبھ اڈائی
من انگار چراغ جیوں روشن ویکھے سبھ لوکائی
شاہ مراد جل دیوا ہوویں تاں دیوے یار دکھائی

علی حیدر ملتانی

علی حیدر ملتانی ستارھویں تے اٹھارھویں صدی عیسوی دے اُچے تے سُچے صوفی شاعر نیں۔ آپ پہلی شعبان ۱۱۰۱ھ دے مطابق ۱۶۹۰ء نوں موضع چونترہ ضلع ٹوبہ ٹیک سنگھ وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد دا ناں شیخ محمد امین سی۔ آپ نے مُڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی تے بعد وِچ اپنے عہد دے مروّجہ علوم اُتے عبور حاصل کیتا۔ آپ دے مُرشد دا ناں خواجہ فخرالدین دہلوی سی۔ آپ اِک عرصے تیک مُلتان شہر وِچ رہندے رہے۔ آلے دوالے دے علاقے وچ آپ دے علم، فضل، زہد و عبادت تے ولایت دیاں دُھماں پئہ گئیاں سَن تے بوہت سارے لوک آپ کولوں ظاہری تے باطنی فیض حاصل کرن آؤندے سن۔ آپ ۱۱۹۶ھ دے مطابق ۱۷۷۶ء نوں فوت ہوئے تے چونتر وِچ آپ دا مزار بنایا گیا۔

آپ مُغلاں دے اخیرلے دور دے شاعر نیں۔ وارث شاہؒ تے بُلھے شاہؒ ایس حوالے نال آپ دے ہم عصر بن دے نیں۔ پنجاب وچ ایہہ عہد ظلم و تشدد سیاسی بے چینی، سماجی اُکھڑ پُکھڑ، معاشی بدحالی تے قتل و غارت دا دور سی۔ ایس عہد دے دُکھ درد نوں آپ نے محسوس کیتا تے لوکاں اندر اپنی شاعری راہیں امن، بھائی چارے، پیار محبت تے انسان دوستی دے چراغ روشن کیتے۔ آپ دی شاعری دسدی اے کہ علی حیدر اِک درویش صفت تے رَبّی معرفت وِچ ڈُبے ہوئے اُچے انسان تے سچے صوفی شاعر سن۔ آپ دا کلام پہلی واری ۱۸۸۹ء وچ شائع ہویا جس وِچ سی حرفیاں تے قصہ ہیر شامل اے۔ علی حیدر نے مجاز تے حقیقت نوں اِک سانجھ وِچ پرودِتا اے۔

ابیات (سی حرفی)

الف :- ایتھے اوتھے اساں آس تینڈی اُتے آسرا تینڈڑے زور دا ای
میہیں سبھ حوالڑے تینڈڑے نیں اساں خوف نہ کھنڈڑے چور دا ای
تُوں ای جان سوال جواب سبھو سانوُں ہَول نہ اوکھڑی گور دا ای
علی حیدر نوُں رَسک تینڈڑی اے تینڈڑے باجھ نہ سائل ہور دا ای

○

ض :- ضرورت اساں نوُں کیہی سِکھاں ہین الاون نوُں
مِسطر لگی دل وِچ میں نوں پریم دی حرف لکھاون نوُں
رَگ رَگ تار طنبورے والی ناخن نال وجاون نوُں
راگ دی مالا گل وچ حیدر رُوپ سجن دا گاون نوُں

○

ش :- شوق جِنھاں تن یار دا ای سوئی جان دے راہ حبیب دے نوں
جنھاں وِچ تاں درد نہ اِک رتی کیہ جانن قدر طبیب دے نوں
جنھاں عشق دی لذّت نہ چکھی سوئی روندے وقت نصیب دے نوں
اوتھے میں جیہیاں کئی لکھ وے حیدر، کون پچھدا نام غریب دے نوں

○

بُلّھے شاہؒ

بابا بُلّھے شاہ دا اصل ناں سیّد عبد اللہ شاہ سی، پر لوکاں وِچ بُلّھے شاہ دے ناں نال مشہور ہوئے۔ آپ پنڈ اُچ گیلانیاں وِچ ۱۶۸۰ء نوں سخی شاہ محمد درویش دے گھر پیدا ہوئے، جیہڑے امام مسجد سَن۔ اوہ روزگار دے سلسلے وِچ ملک وال آئے تے فیر پنڈ پانڈو کے بھٹیاں وِچ آباد ہو گئے۔

بُلّھے شاہؒ نے قرآن پاک اپنے والد کولوں پڑھیا۔ فیر قصور دے عالم مولوی غلام مرتضٰے دے مدرسے وِچ داخل ہو گئے۔ اوہناں کولوں تفسیر، حدیث، فقہ، منطق تے فلسفہ پڑھیا۔ روحانی تربیت واسطے اوہناں نے لاہور آ کے شاہ عنایت قادریؒ دے ہتھ اُتے بیعت کر لئی۔ بُلّھے شاہؒ نوں اپنے مُرشد نال اَنتاں دی محبت تے عقیدت سی، جِس دا اظہار بُلّھے شاہؒ دے کلام وِچ مل دا اے۔

بُلّھے شاہؒ نے حیاتی دا اِک وڈا حِصّہ قصور وِچ لنگھایا تے کُجھ عرصہ لاہور وی رہے۔ بابا بُلّھے شاہؒ ہر ویلے رَبّی یاد وِچ ڈُبے رہندے سن۔ آپ ۱۷۵۷ء وِچ اپنے خالق حقیقی نال جا ملے تے قصور وِچ ای دفن ہوئے۔

سیّد بُلّھے شاہؒ عظیم آفاقی صوفی شاعر نیں۔ اوہناں نے اپنے وچاراں دا اظہار کافی وِچ کیتا تے کافی دی صنف نوں ٹیسی اُتے اپڑا دتا۔ کافی توں وکھ اوہناں نے باراں ماہ، اٹھوارے، ستوارڑے، سی حرفی تے دوہڑے وی تخلیق کیتے نیں پر اوہناں دیاں کافیاں نوں عالمگیر شہرت حاصل ہوئی۔ جیہناں وِچ وحدت الوجود دا نظریہ بیان کیتا گیا اے۔ اوہناں کول جذبے دی شدّت بڑی ترکھی تے لہجے دی گھن گرج اے۔ ایہدے نال نال اک فطری جوش تے جذبہ وی نظر آوندا اے۔ اوہ ظاہر داری تے منافقت توں سخت نفرت کر دے۔ پر اللہ تے اوہدے

آخری رسول ﷺ نال پیار کر دے سن۔

اوہناں دی زبان سُچی، رَس بھری تے موسیقی وِچ ڈُبی ہوئی اے۔

کافی

اُٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں
کِتھے ہے سُلطان سکندر
موت نہ چھڈ دی پِیر پیغمبر
سبھے چھڈ چھڈ گئے اڈمبر
کوئی ایتھے پائیدار نہیں
جو کُجھ کرسیں سو کُجھ پاسیں
نہیں تے اوڑک پچھوں تاسیں
سُنجی کُونج وانگوں کُرلاسیں
کھنباں باجھ اُڈار نہیں
بُلھا! شوہ بن کوئی ناھیں
ایتھے اوتھے دوہیں سرائیں
سنبھل سنبھل قدم ٹکائیں
پھیر آون دُوجی وار نہیں

○

اُٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں

سیّد وارث شاہؒ

دیس پنجاب دا ایہہ عظیم شاعر ضلع شیخوپورہ دے اک پنڈ جنڈیالہ شیر خاں وچ ۱۷۲۲ء دے قریب پیدا ہویا۔ آپ دے والد داناں سیّد گل شیر شاہ سی۔ وارث شاہؒ نے پہلاں اپنے پنڈ دی مسیت دے امام کولوں تعلیم حاصل کیتی فیر قصور جا کے اوس ویلے دے عالم مخدوم حافظ غلام مرتضیٰ قصوری کولوں درسِ نظامی دی تعلیم حاصل کیتی ایس دوران آپ نے قرآن، حدیث، تفسیر، فقہ، طب، نجوم تے ہور مذہبی علوم حاصل کیتے۔

روحانی تربیت واسطے سیّد وارث شاہؒ پاکپتن چلے گئے تے بابا فرید گنج شکرؒ ہوراں دی درگاہ دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے۔ فیر مرشد دی اجازت نال ملکہ ہانس پنڈ وچ چلے گئے تے مسیت دے امام بن گئے۔ امامت دے نال نال شعر آکھن دا شغل وی جاری رکھیا تے "ہیر رانجھا" ورگا شاہکار تخلیق کیتا۔

جدوں ایہہ علاقہ سکھاں دے حملیاں پاروں بد امنی دا شکار ہو گیا تے آپ اپنے آبائی پنڈ جنڈیالہ شیر خان پرت آئے تے ایتھے ۱۷۹۸ء وِچ وفات پائی۔ آپ دا مزار جنڈیالہ شیر خان وِچ اے جتھے ہر سال ساون دے مہینے عُرس منایا جاندا اے۔

سیّد وارث شاہؒ نے اپنے لافانی شاہکار قصہ ہیر رانجھا توں اڈ معراج نامہ، اُشتر نامہ، چوڑھیٹی نامہ، دوہڑے، باراں ماہ لکھے تے قصیدہ بُردہ شریف دا ترجمہ کیتا۔

وارث شاہؒ نے قصہ ہیر رانجھا ۱۱۸۰ھ مطابق ۱۷۶۶ء وچ تخلیق کیتا۔ ایس رومانی قصے وِچ اوہناں جیوندے جاگدے ہسدے وسدے، دُکھاں درداں وِچ ڈُبے ہوئے پنجاب دی سیاسی، سماجی، معاشی، مذہبی تے تعلیمی صورتِ حال دے پورے نقش اُگھاڑے نیں۔ شاعری دے اِعتبار نال قصہ ہیر رانجھا سب توں اُچا تے سُچا اے۔ وارث شاہؒ

دے علم تے فضل دے چراغ ہیر دے ورقے ورقے اُتے روشن نیں تے ایہہ اشمار دُنیا دے بہترین ادب وچ ہوندا اے۔

منّت وزاری کردن برادران

آکھ رانجھیا بھا کیہ بنی تیرے، دیس اپنا چھڈ سدھارنا ہیں
ویرا امبڑی جایا جانا ہیں، سانوں نال فراق دے مارنا ہیں

ایہہ باندیاں تے اسیں ویر تیرے کوئی ہور وچار وچارنا ہیں
بخش ایہہ گناہ توں بھابیاں نوں، کون جمیا جو گناہ گارنا ہیں

بھائیاں باجھ نہ مجلساں سوہندیاں نی، اتے بھائیاں باجھ بہارنا ہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھج باہیں، بناں بھائیاں پرھے پروارنا ہیں

لکھ اوٹ ہے کول وسیندیاں دی بھائیاں گیاں جیڈی کوئی ہارنا ہیں
بھائی ڈھاؤندے بھائی اُسار دے نیں، بھائیاں باجھ باہیں بیلی یارنا ہیں

ہاشم شاہؒ

ہاشم شاہؒ ۱۱۶۶ھ مطابق ۱۷۵۲ء نوں تحصیل اجنالہ ضلع امرتسر دے اِک پنڈ جگدیو کلاں وچ حاجی محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ روایت اے پئی آپ دے والد نے کئی حج کیتے سن۔ ہاشم شاہؒ مُڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ پندراں ورھیاں دی عمر وچ یتیم ہو گئے۔ اوس ویلے تیکر اوہ کئی زباناں تے علوم سکھ چکے سن۔ آپ نے طب تے علم نجوم وچ وی مہارت حاصل کیتی۔ رمل تے نجوم امراللہ بٹالوی کولوں سکھیا تے طب دی تعلیم اپنے والد تے چاچے کولوں حاصل کیتی۔

رُوحانی تعلیم واسطے آپ نے پیر بخت جمال نوں مرشد بنایا۔ آپ معرفت دے اچے درجے اُتے فائز سن۔ درویشی تے فقیری سبھا وچ کُٹ کُٹ کے بھری ہوئی سی۔

آپ دی شہرت مہاراجہ رنجیت سنگھ دے دربار تیک اپڑی۔ اوس نے آپ دی بڑی آدر بھاء کیتی تے سیالکوٹ دے علاقے تھرپال وچ اِک جاگیر دِتی۔ ہاشم شاہؒ ہوریں جگدیو توں ہجرت کر کے تھرپال آ گئے تے ایتھے ای ۱۸۲۱ء نوں انتقال فرمایا۔ ہاشم شاہؒ نے اک بھرویں علمی، ادبی، عملی تے صوفیانہ حیاتی گزاری اے۔ آپ نے پنجابی، فارسی، عربی تے ہندی وچ شاندار تخلیقی ورثہ چھڈیا اے۔ پنجابی زبان وچ سسی پنوں، ہیر رانجھا، سوہنی مہینوال، شیریں فرہاد، قصہ محمود شاہ غزنوی، دوہڑے، ڈیوڈھے، لیلیٰ مجنوں تے سی حرفی لکھی اے۔

آپ نوں شہرت قصہ سسی پنوں پاروں حاصل ہوئی۔ ایس قصے وچ فطری سوز درد تے پیڑ دا بھرواں بیان اے۔ ایس توں اڈ مرقع نگاری، منظر نگاری، کردار نگاری تے جذبات نگاری دے اعلیٰ نمونے موجود نیں۔ ایس قصے وچ زبان تے بیان ہنرگری

بصیرت تے فنّی عظمت موجود اے، نالے پنجاب واسیاں دے دِلاں دیاں دھڑکناں نیں۔

دوہڑے

کتھّے شاہ سکندر دارا اتے جام گیا کت جم دا
تھڑکن دیو جیہناں دی تیغوں اتے دھول پیا ڈنت کم دا
ڈھونڈیاں خاک تنہاں نہیں لبھدی ایہہ جگت بُرا گھر غم دا
ہاشم جان غنیمت دم نوں بھلا کیہ بھروسا دم دا

اِکسے تھاؤں نہ وگدیاں ندیاں نہیں اِکسے طور لوکائی!
اے دل پکڑ دلیری دل دی کر سوچ وچار نہ کائی
رَل مل بہن ہمیش نہ رہندا اتے کیوں نت رہگ جُدائی
ہاشم فتح آسان تنہاں نوں جیہناں ہمت یار بنھائی

اک بہہ کول خوشامد کردے پر غرضی ہون کمینے!
اک بے پرواہ نہ پاس کھڑوون پر ہوون یار نگینے
کونجاں وانگ ہزار کوہاں تے اوہناں شوق وکھو وکھ سینے
ہاشم ساجن کول ہمیشہ بھانویں وچھڑے ہون مہینے

بے بنیاد کریں بنیاداں توں کھول عقل دی طاقی
جس دن خرچ لہیں گا سارے ایہہ خرچی رہگ نہ باقی
سوئمیاں کریں کھڑ فوجاں اتے ذرا نہ رہسیں عاقی
ہاشم سمجھ بہبود پیارے توں خاکی ہیں بن خاکی

خواجہ غلام فریدؒ

خواجہ غلام فریدؒ فاروقی خانوادے نال تعلق رکھدے سن آپ دے وڈوڈیرے حجاز مقدس توں ہجرت کر کے پہلاں سندھ تے فیر ملتان وچ آباد ہوئے۔ بعد وچ ڈیرہ غازیخاں دے اک پنڈ، مٹھن کوٹ وچ آن وسے۔ کجھ چر ایہہ خاندان بہاولپور دے اک پنڈ چاچڑاں وچ وی رہیا۔

خواجہ غلام فریدؒ ۱۸۴۵ء نوں خواجہ خدا بخش دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دا تاریخی ناں خورشید عالم سی۔ آپ نے اٹھاراں ورھیاں دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کیتا۔ فیر بہاولپور دے نواب صادق محمد دی درخواست اُتے آپ احمد پور شرقیہ دے محل وچ چلے گئے تے اوتھے مولانا قائم الدین تے مُلک غلام محمد کولوں دینی تے دُنیاوی علوم حاصل کیتے۔ آپ تاریخ، جغرافیہ، تقویم، طب تے فلسفہ دے وی ماہر سن تے کئی زباناں اُتے عبور رکھدے سَن۔ آپ نے اپنے وڈے بھرا خواجہ فخر الدین فخر جہاں کولوں روحانی تعلیم تے تربیت پائی تے وڈے بھرا دی وفات مگروں گدی نشین ہوئے۔ آپ عبادت گزار، خلوت پسند تے قدرتی نظاریاں دے دِلدادہ سن آپ نے ۱۲۷۵ھ نوں حج دی سعادت حاصل کیتی اخیر ۲۴ جولائی ۱۹۰۱ء نوں ایس فانی دنیا توں کوچ کر گئے۔ آپ دا مزار مٹھن کوٹ وِچ اے، جتھے ہر سال عرس ہوندا اے۔

خواجہ صاحب اُچ پدھر دے صوفی شاعر سن۔ آپ نے اپنے خیالاں، سدھراں تے جذبیاں دا اِظہار کافی دی صنف وِچ کیتا اے۔ آپ نے کافی نوں ٹیسی اُتے اپڑ دِتا اے۔ آپ دیاں کافیاں وِچ مسئلہ وحدت الوجود، روہی دے منظر، حیاتی دا فلسفہ، مُرشد دا تصوّر، فِطرت پسندی، عبادت تے ریاضت تے ربوبیت دے سوہنے مضمون موجود نیں۔ آپ

نے خوبصورت تے مٹھڑی زبان ورتی اے جیہدے وچ موسیقی دا عنصر اگھڑواں اے۔

کافی

بن دلبر شکل جہان آیا ! ہر صورت عین عیان آیا

کتھے آدمؑ تے کتھے شیث نبیؑ کتھے نوحؑ کتھاں طوفان آیا

کتھے ابراھیمؑ خلیل نبیؑ کتھے یوسفؑ وچ کنعان آیا

کتھے زکریاؑ کتھے یحییٰؑ ہے کتھے موسیٰؑ بن عمران آیا

بوبکرؓ عمرؓ عثمانؓ کتھاں کتھے اسد اللہ ذیشان آیا

کتھے حسنؓ حسینؓ شہید بنے کتھے مرشد فخر جہانؒ آیا

کتھے احمد شاہ رسولاں دا محبوب سبھے مقبولاں دا

استاد نفوس عقولاں دا سلطاناں سر سلطان آیا

خاموش فرید اسرار کنوں:
چپ بے ہودہ گفتار کنوں
پر غافل نہ تھی یار کنوں
ایہو لاریبی فرمان آیا

مولوی غلام رسولؒ عالمپوری

مولوی غلام رسولؒ ۱۸۴۹ء وچ پنڈ عالم پور تحصیل دسوہہ ضلع ہوشیار پور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں میاں مراد بخش سی، جیہڑے قوم دے گجر سن۔ مولوی غلام رسولؒ نے مڈھلی تعلیم مولوی حامد کولوں حاصل کیتی۔ فیر پنڈ غازیاں دے مولوی محمد عثمان کولوں اردو، فارسی تے عربی پڑھی۔

جدوں سلوک دیاں منزلاں طے کرن دا خیال آیا تے درگاہ حضرت نظام الدین اولیاء دلّی دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے تے اوہناں کولوں روحانی فیض حاصل کیتا۔

کجھ عرصہ پنڈ میرپور وچ مدرس وی رہے۔ فیر ملازمت چھڈ کے میت دی امامت تے حکمت اختیار کر لئی ۱۸۷۳ء وچ احسن القصص ورگا شاہکار تخلیق کیتا۔ ایس توں اڈ داستان امیر حمزہ، سسّی پنوں تے دردبھریاں چٹھیاں لکھیاں۔ آپ دے کلام وچ ہجر تے فراق دے بھانبھڑ مچدے نیں، درداں تے پیڑاں دے لنبو نکلدے نیں، ہاواں تے کراہاں دے دھوئیں دھخدے نیں۔ آپ نوں عربی تے فارسی زباناں اُتے عبور حاصل سی۔ ایس لئی آپ پنجابی قصیاں وچ جتھے موزوں سمجھدے سن عربی تے فارسی دے لفظ استعمال کردے سن۔ ایہو وجہ اے پئی آپ دے کلام وچ عربی تے فارسی لفظاں دی ورتوں بوہت زیادہ اے۔

آپ دے کلام وچ فصاحت، بلاغت، اُچ خیالی تے روانی سبھے کجھ موجود اے۔ آپ نے ۱۸۹۲ء وچ وفات پائی تے اپنے پنڈ عالمپور وچ ای دفن ہوئے۔ آپ دے کلام وچ منظر نگاری، جذبات نگاری تے کردار نگاری توں اڈ جزئیات نگاری دے سچے نمونے ملدے نیں۔ آپ قادر الکلام شاعر سن۔ زبان تے بیان اُتے عبور رکھدے سن۔

حضرت یوسف علیہ السلام اپنی ماں دی قبر تے

قبر یوسفؑ دی مادر سندی راہ وچ ظاہر ہوئی
اُچھلیا دِل رویا یوسفؑ دا ویکھ میرا دُکھ مائی

ویکھدیوں جے درد میرے نوں جھل نہ سکدی غم نوں
دل پتھر پھٹ پُرزے ہووے میرے دیکھ الم نوں

دُکھ میرے دے لمے پینڈے دُور دُراڈیاں واٹاں
دل پُر غم تن دُکھیں بھریا جگر بلیندیاں لاٹاں

اے مادر فرزند تیرا میں جو نازاں وِچ پلیا
پردیساں دے پندھ دُوراڈے ظلموں بدھا چلیا

میں وِچ گود تیری سُکھ پائے دُکھ پئے اج بھارے
دید پدر تھیں طالع ٹُٹے وِچھڑ گئے پیارے

پردیساں وچ بنھ لے چلے مینوں لوک پرائے
ہو پردیسی میں ٹُر چلیا درد جگر نوں کھائے

اے مادر میں ٹریا جاندا میریاں تند مہاراں
ناقہ دھرے قدم ول دُکھیں بھری غماں دیاں بھاراں

دیکھ میرا دکھ چھیکڑ واری میں مُڑ ملنا ناہیں
خاک قدم تھیں گئی نصیبوں زار رویساں آہیں

اِنہاں مکاناں تے مُڑ میری پھیر نہ ہونی پھیری
نین نہیں مُڑ ویکھ سکدے میرے خاک قدم پر تیری

تُربت پاک تیری دی دیدن میتھیں پئی پریرے
کیہ جاناں میں ہوسن میرے کِس دھرتی وِچ ڈیرے

واہ دردا میں چھوڑ سدھاناں توڑ اجڑا صبر دے
ایہہ گل بول شُتر تھیں جھڑیا قدماں وِچ قبر دے

ویکھ مائی میں سنگل گل وِچ ہتھ پیاں ہتھکڑیاں
بنھ سٹیا پکڑ شُتر تے گھت پیراں وِچ ہڑیاں

نال فریب پدر تھیں مینوں جنگل وِیر لیائے
وِیر کمائے دُکھ پچائے قہر غضب سر چائے

ماریا مینوں وِیریاں وانگوں تے دِتیاں ایذائیاں
کُجھ جنگل وِچ کنڈیاں اندر پکڑ چپیڑاں لائیاں

کر ننگا وِچ کھُوہے سٹیا اُتوں سنگ چلائے
کرواناں پردیسیاں تائیں ہوندے مُل سدھائے

ویکھ مصیبت جو میں گزری میں چلیا کنعانوں
اج وداع ہُن خبر نہ آگے کیہ سر پوے جہانوں

اُستاد عشق لہر

اُستاد عشق لہر دا ناں پنجابی شاعراں دی اوس معتبر تے مان جوگ پیڑھی دے شاعراں وِچ سرکڈھواں ناں اے، جیہناں عظیم اسلامی مملکت پاکستان حاصل کرن دی جدوجہد دے دوران اپنیاں ساریاں تخلیقی قوتاں ایس اُچے مقصد واسطے وقف کر چھڈیاں سن۔ آپ لاہور وِچ میاں خواجہ دے گھر ۱۸۶۹ء نوں پیدا ہوئے۔ اصل ناں چراغ دین سی آپ چوہٹہ مفتی باقر لاہور وِچ رہندے سن۔

۱۸۵۷ء دی آزادی دی جنگ مگروں تحریک خلافت، غازی علم الدین شہید، مسجد شہید گنج تے جلیانوالہ باغ دے سانحے دے حوالے نال پنجابی مسلماناں وِچ اِک نویں لہر پیدا ہوئی۔ فیر جدوں قائد اعظمؒ دی راہنمائی وِچ علامہ اقبالؒ دے سُفنے دی تعبیر پاکستان دے رُوپ وِچ اِک حقیقت بن کے سامنے آؤن لگ پئی تے لاہور دے تاریخی اقبال پارک وِچ ۱۹۴۰ء نوں پاکستان دے قیام دی قرارداد منظور ہوگئی۔ اوس سمے نوں پنجابی شاعراں، ادیباں تے دانشوراں دیاں سوچاں تے قلماں دے رُخ پاکستان نوں قائم کرن وَل مڑ گئے۔ اوہناں شاعراں وِچ اُستاد عشق لہر دا ناں سب توں اُچا اے۔

ڈاکٹر شہباز ملک دے مطابق ملک لال دین قیصر، کرم امرتسری، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، محمد دین میر، ظہیر نیاز بیگی، دائم اقبال دائم، محمد بخش مسلم، امام دین مجاہد، صحرائی گورداسپوری، طالب جالندھری، ملک عطا، اختر لاہوری، حافظ امرتسری، جوگی جہلمی، حکیم ناصر، چراغدین جونیکے، میراں بخش واقف، فیروز دین شرف، عبدالغفور اظہر، اطہر نظامی، موسیٰ امرتسری، نقش ہاشمی تے اسماعیل متوالا دے ناں ایس سلسلے وچ ذکر دے قابل نیں۔ اُستاد عشق لہر ہوراں نے بھانویں ظاہری علوم حاصل نہیں کیتے پر اللہ تعالےٰ نے اوہناں نوں روشن دماغ دِتا سی۔ آپ میاں فضل دین دے شاگرد سن۔ کجھ چِر ریلوے کیرج شاپ وِچ ملازمت کیتی۔

فیر روزگار دے سلسلے وِچ بصرہ تے افریقہ چلے گئے۔ ۱۹۳۹ء وِچ ریٹائر ہوئے تے ۲۶ نومبر ۱۹۴۸ء نوں وفات پائی۔

آپ برصغیر دے مسلماناں واسطے آزادی دی تڑپ دل وِچ رکھدے سن۔ زبان صاف ستھری تے شہری پنجابی شعراں وِچ ورتدے سن۔ اوہناں دیاں کتاباں برطانوی اقبال، گل تے عاشق، دامن حضرت یوسف، پنجابی نظم، غیرت دا جھگڑا، نغمۂ پاکستان، عشق دی لہر بوہتیاں مشہور نیں۔

کلام عشق لہر

مولا کرم کر ہند دے حال اُتّے مسلمان ایہہ امسلمان ہووے
دلوں کڈھ کدورتاں ساریاں نوں اِک دوسرے توں قربان ہووے
سارے فیصلے ہون قرآن اُتّے اگے وانگ اسلام دی شان ہووے
عشق لہر کہے نبیؐ دا واسطہ اِی ایس مُلک اندر پاکستان ہووے

دل دریا سی دولتاں روڑھدے رہے ایہہ نہ سوچیا کجھ بچا لیے
پانی وانگ جیہناں ساڈا مال پیتا ہُن اوہ کہن غلام بنا لیے
ٹُٹی چِنگ حریفاں نے وِچ ککھاں بھانبڑ بھڑکیا کیویں بُجھا لیے
چڑھیا بحر نفاق دا مار ٹھاٹھاں لاوے ڈھا نہ بنھ بنا لیے
بیڑی قوم دی گھُمن گھیر اندر چپو ونج مہانیوں لا لیے
غیراں نال نہ بھجدی اے بھائی والی حصہ اپنا ونڈ ونڈا لیے
ڈُلھے بیراں دا وگڑیا کجھ ناہیں چُن چُن جے جھولی وِچ پا لیے
عشق لہر سب مشکلاں حل ہوون پاکستان جے کدے بنا لیے

احمد علی سائیں

احمد علی سائیں ۱۸۵۹ء نوں پشاور وِچ پیدا ہوئے آپ دا اصل ناں احمد علی سی تے ماں بولی پشتو سی۔ اوہناں واجبی تعلیم حاصل کیتی۔ طبیعت وِچ لا اُبالی پن سی۔ ۱۹۱۸ء وِچ راولپنڈی آ گئے۔ فیر ساری حیاتی ایسے شہر وِچ گزار دتی۔ شاعری وچ اُستاد مصدو دے شاگرد ہو گئے۔ طبع موزوں سی ایسی لئی بوہت چھیتی شعر آکھن لگ پئے۔

پوٹھوہار وچ خاص طور تے سارے پنجاب وِچ عام طور تے اوہ بیت بازی تے چوبرگیاں پاروں بوہت مشہور نیں۔ سائیں ہوریں اخیرلی عمرے پشاور ٹُر گئے تے اوتھے ای ۱۹۳۷ء نوں وفات پائی۔

احمد علی سائیں ہوریں اِک فطری تے پیدائشی شاعر سن۔ اوہناں نے پہلاں فارسی تے پشتو وچ شاعری کیتی، پر راولپنڈی آکے پنجابی زبان دا رس تے مٹھاس اوہناں دی تخلیقی قوّت اُتے کِھلر گیا۔ اوہ اپنا کلام زبانی یاد رکھدے سن تے شائع کراون دے خلاف سَن۔ پہلی واری اوہناں دا کلام ۱۹۲۱ء وچ "سائیں دی بسنت" دے ناں نال شائع ہویا۔ بعد وِچ "ابیاتِ سائیں احمد علی مرحوم" دے عنوان نال اک کتاب ۱۹۴۹ء نوں گجراتوں چھپی۔ اوہناں دی اِک ہور کتاب "تحفہ کمال" وی چھپ چکی اے۔

سائیں ہوراں دے شاگرداں وِچوں پیر فضل گجراتی، جوگی جہلمی، مرزا عبدالکریم تے غلام نبی کامل دے ناں مشہور نیں۔

آپ دے کلام وِچ سادگی، رس، سوز، رِندی تے مستی پوری طرحاں رچی ہوئی اے۔ ایس توں وکھ تصوّف تے اخلاقی مضمون وی سائیں دی شاعری دے خاص موضوعات نیں۔ کلام وچ پختگی تشبیہاں تے استعارے تے روزمرہ محاورے دی بندش کمال دی اے

سی حرفی / ابیات

الف ۔ اڑی خودی تکبّر نہ کر بندے، دس توں تے تیرا مکان کتھے
اوہ دارا سکندر نمرود مٹ گئے دس اوہناں دا نام نشان کتھے
جس دے تخت نوں پریاں اُڈاندیاں سن وڈی شان والا سلیمان کتھے
سائیاں موت نے مار فناہ کیتا مالک حکمت دا شاہ لقمان کتھے

ل ۔ لنگ کیا کجھ عشق دے بول دی اے ایہہ تاں دا لجانے یا منصور جانے
بن بینائی کجھ نظر نہیں آسکدا حال نرگس دا چشم رنجور جانے
کیسی تپش ہے حُسن دے جلویاں دی اس نوں جانے کلیم یا طور جانے
سائیاں پار دے کنڈھے دی یاس حسرت گھڑیا شوہ وچ بیڑی دا پور جانے

د ۔ دُکھ جتھے اوتھے سُکھ ہوندا، جتھے سُکھ اوتھے دُکھ ہزار نالے
جتھے غم اوتھے شادمانیاں بھی، جتھے شادی اوتھے غم اغیار نالے
جتھے دل ہوندا سارا جسم اوتھے، جتھے عشق اوتھے شور شار نالے
سائیاں ایہہ بھی رسم قدیم دی اے جتھے گُل ہوندے اوتھے خار نالے

پیر فضل گجراتی

اصل ناں فضل حسین سی، گجرات دے وسنیک سن۔ ایس لئی علم تے ادب دی دنیا وِچ فضل گجراتی دے ناں نال مشہور ہوئے۔ ۱۸۹۷ء نوں پیر مقبول شاہ دے گھر پیدا ہوئے، جیہڑے صوفی بزرگ شاہ دَولہ دریائی دے سجادہ نشین سن۔

پیر فضل نے مڈھلی تعلیم جس وِچ قرآن پاک توں وکھ عربی تے فارسی دیاں کتاباں سن، اپنے والد کولوں پڑھیاں۔ بعد وچ میٹرک ۱۹۱۷ء وِچ پاس کیتا تے اسلامیہ کالج لاہور وِچ داخل ہوگئے۔ فیر گھر دی مجبوریاں پاروں تعلیم ادھوری چھڈ کے میونسپل کمیٹی گجرات وِچ ملازم ہوگئے۔ ایتھوں ای سپرنٹنڈنٹ دے عہدے توں ریٹائر ہوئے تے ۲۲ اگست ۱۹۷۲ء نوں انتقال فرمایا۔

پیر فضل گجراتی نوں بال پن توں ای مذہبی، علمی تے ادبی ماحول میسر سی۔ مرزا نثار حسین مبصر نے اردو تے احمد علی سائیں ہوراں نے پنجابی وِچ شعر لکھنے سکھائے۔ تھوڑے عرصے وِچ ای پیر فضل گجراتی پنجابی غزل دی فکری تے فنی اعتبار نال شناخت بن گئے۔ آپ دے کلام وِچ بے پناہ روانی، تخیل دی اچی اڈاری تے سوچ دی ڈونگھائی موجود اے۔ نویکلے استعارے سوہنیاں تشبیہاں تے معنی خیز رمزاں آپ دی غزل دیاں ٹومباں نیں۔

آپ نے غزل توں وکھ عقیدت تے محبت بھریاں نعتاں وی لکھیاں نیں، جیہناں وِچ روایتی مضمون بیان کرن دی تھاں نویاں سوچاں تے نویں مہاڑ موجود نیں۔ آپ دیاں نعتاں دا مجموعہ "قطبی تارا" دے ناں نال چھاپے چڑھ چکیا اے۔ آپ دیاں غزلاں دے دو مجموعے "ڈونگھے پینڈے" تے "ٹکوراں" چھپ کے لوکائی توں

مقبولیت دی سند حاصل کر چکے نیں۔

پیر فضل گجراتی پنجابی دی شعری ریت وِچ اِک عظیم غزل گو دے حوالے نال سدا جیوندے رہن گے۔

غزل

کیہ ہویا سینہ وِنھ گیا یا جگر اساڈا چیر گیا
ایہہ خوشی اسانوں تھوڑی اے نہیں خالی تیرا تیر گیا

گل میری نسبت کینتی اے اِک نویں لباساں والے نے
ایہہ لیراں لتھا کِدھرے دا کیہ چمبڑ وانگوں لیر گیا

جد ویکھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندہ ہون پئے
گئی وجدی پھوک چراغاں نوں اوہ جدھر مہر منیر گیا

اکھاں وِچ ڈورے مستی دے خوشیاں وِچ لورے آون پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جدے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا

بس اوہ دُنیا تے دِین دیاں قیداں توں ہو آزاد گئے
پا اپنی زلف مسلسل دی اوہ جیہناں نوں زنجیر گیا

رل سونا مٹی نال گیا جد سونے نوں ہتھ پایا میں
اوہ ہتھ وچ لے کے مٹی نوں مٹی نوں کر اکسیر گیا

کسے کول بہا کے فضل کدی میرے دِل دیاں گلاں سنیاں نہ
میں مارِیا ہویا درداں دا راہواں وِچ گھٹ وہیر گیا

ڈاکٹر فقیر محمّد فقیر

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر گوجرانوالہ شہر دے اِک کشمیری خاندان وِچ ۵ جون ۱۹۰۰ء نوں پیدا ہوئے آپ دے والد حکیم لال دین سن، جیہڑے گوجرانوالہ دے مشہور حکیم سن۔

فقیر محمد فقیر نے مولوی رمضان کولوں قرآن پاک پڑھیا۔ فیر قاضی نذیر حسین کولوں عربی فارسی تے منطق دی تعلیم حاصل کیتی۔ طِب آپ دا جدّی پُشتی پیشہ سی۔ ۱۹۱۵ء وِچ میڈیکل کالج لاہور دی لیبارٹری وِچ ملازم ہو گئے۔ کُجھ عرصہ مگروں گوجرانوالہ چلے گیے تے حِکمت شروع کر دتی تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر مشہور ہو گئے۔

حِکمت چھڈ کے لاہور آ گئے تے ٹھیکیداری شروع کر دتی۔ پاکستان دی تحریک وِچ حصّہ لیا تے پنجابی زبان تے ادب دی خدمت نوں اپنا مشن بنا لیا۔ سبھ توں پہلاں اِک رسالہ ''پنجابی'' دے ناں نال جاری کیتا۔ فیر پاکستان پنجابی ادبی اکیڈمی لاہور نال جُڑ گئے تے دن رات اکیڈیمی دی ترقی خاطر کم کردے رہے۔ آپ نے نہ صرف پنجابی وِچ مضمون، شاعری تے کتاباں لکھیاں سگوں دُوجے عالماں تے فاضلاں کولوں وی پنجابی وِچ لکھوایا۔ آپ نے بھرویں علمی تے ادبی حیاتی گذاری۔ اخیر ۱۹۷۴ء نوں وفات پائی۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں نِکی عمرے ای شعر کہنے شروع کر دِتے سن۔ شاعری وِچ منشی ابراہیم عادل آپ دے استاد سن۔ آپ نے شاعری دی ہر صِنف وِچ طبع آزمائی کیتی۔ آپ نے غزل، نظم، نعت، مثنوی، دوہڑے تے رباعیاں لِکھیاں۔ پر آپ دیاں رباعیاں بوہت مشہور ہوئیاں۔ ایس پاروں آپ نوں پنجابی دا عمر خیام آکھیا جاندا اے۔

آپ اُچے تے سچے نقاد، محقق تے مرتب وی سن۔ آپ نے بوہت ساریاں کتاباں مرتب کر کے شائع کیتیاں تے ایس طرحاں آپ دیاں کوششاں پاروں کلاسیکی ادب ضائع

ہون توں بچ گیا۔ آپ دیاں لکھتاں وچوں "مواتے"، "نیلے تارے"، "رباعیات فقیر"، "چنگیاڑے" "صدائے فقیر"، "پاٹے گلمیں"، "پنج ہادی" تے "مہکدے پھُل" مشہور نیں۔

غازی تے شہید

اللہ دے قلعے فولادی نیں دِل جگرے پاک جواناں دے
ایہہ مان نمانے لوکاں دا دردی دُکھیار اِنساناں دے
راکھے رب آپ بنائے نیں ایہہ دووین مالاں جاناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اَسماناں دے

○

گل حقّی توں سرداران دی ایہناں دی رِیت قدیمی اے
ضرب ایہناں دی فرعوناں لئی موسیٰؑ دی ضرب کلیمی اے
ایہہ جاناں وار نبھاندے نیں کیتے ہوئے قول زباناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید آسماناں دے

○

بھُوتے ہوئے خونی ظالم دا ایہہ نام نشان مٹاندے نیں
ایہہ راکھے نیں مظلوماں دے ظلماں دیاں الکھاں لاہندے نیں
بن بہندے سنگی، ساتھی نہیں ایہہ جھوٹھے شان گماناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

ایہہ چڑھ کے چڑھدے طوفاناں دے وانگر چڑھدے جاندے نیں
لڑ پین جے نال پہاڑاں دے مڑ لڑ دے لڑدے جاندے نیں
جانباز دھنی تلواراں دے ایہہ مرد جری میداناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

حکیم شیر محمد ناصر

حکیم ناصر ہوراں دا اصلی ناں شیر محمد سی۔ ناصر تخلص کردے سن۔ پیشہ حکمت سی ۱۹۰۸ء نوں حکیم الہ دین سندھو دے گھر لاہور شہر وِچ پیدا ہوئے۔ باراں سالاں دی عمر وِچ قرآن مجید حفظ کیتا تے نال نال اپنے والد کولوں حکمت وی سکھدے رہے۔ بعد وِچ طبیہ کالج لاہور توں حکیم حاذق دی سند حاصل کیتی۔ مزنگ لاہور وِچ اپنا مطب کھولیا تے آخری ساہ تیک انسانیت دی خدمت کردے رہے۔ حکمت دے نال نال شعروشاعری دا مشغلہ جاری رکھیا۔ استاد فیروز ہوراں کولوں اصلاح لئی تے بڑی چھیتی حکیم ناصر لاہور دیاں علمی ادبی محفلاں تے مشاعریاں دی جند جان بن گئے۔

۴ جنوری ۱۹۷۲ء نوں دل دا دورہ جان لیوا ثابت ہویا تے خالق حقیقی نال جا ملے۔ حکیم شیر محمد ناصر پنجابی شعری ریت وِچ نویں خیالاں، نویاں سوچاں تے نویں مُہاڑاں دے نمائندہ شاعر نیں۔ آپ دے کلام وِچ نویاں ادبی، سیاسی، سماجی تے معاشی تحریکاں دے نقش وی رلدے نیں تے پنجابی دی کلاسیکی شعری روایت دے پرچھانویں وی ایس طرحاں حکیم ناصر ہوراں نوں قدیم تے جدید شاعری دے سنگم دا شاعر آکھیا جا سکدا اے۔ آپ دی شاعری کلاسیکیت تے جدیدیت وچکار مضبوط پُل دا کم دیندی اے۔

۱۹۶۱ء وِچ آپ دیاں غزلاں تے نظماں دا مجموعہ "سجرا سورج" چھاپے چڑھیا۔ ایس توں وکھ "اپنی بولی تے اپنا اصلا" دُوجا مجموعہ اے۔ تحریک پاکستان دے حوالے نال حکیم ناصر نے آزادی دی جوت جگاون تے مسلم تشخص نوں ابھارن لئی بوہت ساریاں نظماں لکھیاں ایس طرحاں پاکستان بناون وِچ آپ نے قلمی حصہ پایا۔ ایس توں اڈ پنجابی زبان تے ادب دی خدمت آپ دا مشن سی۔

اپنی سہان

تُوں مسلم ہیں دنیا دے وِچ تُوں اللہ دا جانی بن
نبیؐ توحید دا بانی تیرا، تُوں وی توحید دا بانی بن
دین تیرے دی ریس نہ جگ تے توں وی تے لاثانی بن
بندہ رب دا نبیؐ دی اُمّت تے عامل قرآنی بن
جدّ تیری دُنیا دی آگو توں وی امام زمانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدّی، نہ سندھی مکرانی بن
سب کجھ ہوندیاں سب توں پہلاں تُوں اک پاکستانی بن

○

دُنیا مادے تے پئی مردی، تیرے ہتھ روحانی جیناں
جِن دے اندر جا کے وی تے لوکاں ہونائیں تیرا ہیناں
تینوں کٹھا کرنا پیناں اے، لوکی جو پئے ڈوھن چیناں
رسکاں وچ سکندر مرسی آب حیات خضرؑ ہے پیناں
ہتھیں وی کجھ کرہ ادئے شیرا نہ توں شیر زبانی بن

نہ پنجابی نہ سرحدی نہ سندھی مکرانی بن
سب کجھ ہوندیاں سب توں پہلاں تُوں اک پاکستانی بن

○

چن سورج توں پہلاں ہالی کرلے توں دھرتی دی سیوا
دنیا دی ایہہ ریت ای پکی سیوا دا ہلدا اے میوا
قوماں دی مُندری دا ہیرا تُوں ہَیں اِک انمُلاّ تھیوا
تک خاں اپنے وڈیاں ول کیہہ ہے سی اوہناں دا تھیوا
اپنا آپ سہان کے ناصر توں جو ہیں اوہ جانی بن

نہ پنجابی نہ سرحدی نہ سندھی مکرانی بن
سب کجھ ہوندیاں سب توں پہلاں تُوں اِک پاکستانی بن

دائم اقبال دائم

دائم اقبال دائم ۱۹۰۹ء نوں ضلع گجرات دے شہر منڈی بہاء الدین دے نیڑے موضع واسو وِچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد دا ناں غلام محمد سی۔ دائم نے پرائمری اپنے پنڈ وِچ تے دسویں جماعت تیک تعلیم منڈی بہاء الدین دے اسلامیہ ہائی سکول وِچ حاصل کیتی، پر گھرو کی مجبوریاں پاروں میٹرک دا امتحان نہ دے سکے تے اپنے والد نال رل کے اپنا آبائی پیشہ کھوہ کڈھن دا کم شروع کر دِتا۔ شاعری وِچ آپ دا کوئی استاد نہیں سی پر روحانی طور تے مولانا رومؒ تے علامہ اقبالؒ توں بوہت متاثر سن۔ آپ نے علامہ اقبالؒ نال ملاقات دا شرف وی حاصل کیتا۔

دائم اقبال دائم اک عوامی شاعر سن۔ آپ دے من وِچ آزادی دی تڑپ موجود سی۔ ایس لئی تحریک پاکستان وِچ عملی تے قلمی حصہ لیا۔ اخیر ۱۳ر اکتوبر ۱۹۸۳ء نوں وفات پائی۔

دائم اقبال دائم نے مذہبی، اخلاقی، سماجی، سیاسی تے رومانی موضوعاں اُتے ۷۷ دے لگ بھگ کتاباں لکھیاں۔ جیہناں وِچوں کمبل پوش، شاہنامہ کربلا، ابراہیم اُدھم، پاک شمشیر آئینہ معرفت، سکندر تے قلندر، دِل دریا دیاں موجاں، سوہنی سرکار، قصص المحسنین، لیلیٰ مجنوں، ہیر سیال، شکوہ پاکستانی و جواب آسمانی ذکر دے قابل نیں۔

دائم اقبال دائم اک درویش تے سیلانی شاعر سن۔ آپ دے کلام وِچ عشق حقیقی تے مجازی اک دُوجے نال رَلے مِلے وکھالی دیندے نیں۔ آپ نے شاعری راہیں لوکائی اندر اخلاقی تے مذہبی قدراں نوں کِھلاریا۔ ایس توں اڈ لوکاں دے دکھ درد تے مسائل نوں شاعری دا موضوع بنایا۔ آپ نے استحکامِ پاکستان دے حوالے نال وی نظماں تخلیق کیتیاں۔ آپ نے نظم توں اَڈ نثر وِچ وی لکھیا۔

توقیرِ حسینؓ

زندہ بادتے ابد الاباد روشن لازوال توقیر حسینؓ دی اے
ترجمان لسان القرآن جس دا شان آیہ تطہیر حسینؓ دی اے

غوث قطب قلندر اسیر جس وِچ اوہ زلف زنجیر حسینؓ دی اے
علم عشق حیا صفا حجت صبر فقر جاگیر حسینؓ دی اے

ہر ذرّہ کائنات دے وچ سینے بھری ہوئی تاثیر حسینؓ دی اے
ہزمین، چرخ، ابر، باراں، قمر، انجم روز و شب تفسیر حسینؓ دی اے

خون برسدا وچ تاریخ آدم سُرخ پوش تحریر حسینؓ دی اے
عشق و مستی دی ویکھ تدبیر سازی دستگیر امیر حسینؓ دی اے

جانے مُہر نبوت توقیر جس دی اوہ توقیر توقیر حسینؓ دی اے
بوسہ گاہ بشیر النذیر دائم اوہ تصویر تصویر حسینؓ دی اے

شریف کُنجاہی

شریف کُنجاہی دا اصل ناں محمد شریف اے ۱۳ ر اکتوبر ۱۹۱۵ء نوں گجرات دے مشہور قصبے کُنجاہ وِچ مولانا غلام محی الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ نے مُڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ فیر کُنجاہ دے اسی سناتن دھرم ہائی سکول توں میٹرک دا امتحان پاس کیتا۔ گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹرمیڈیٹ دی سند حاصل کیتی تے کنجاہ دے اسلامیہ ہائی سکول وِچ مدرس مقرر ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال پڑھائی دا سلسلہ جاری رکھیا۔ پہلاں بی اے کیتا، فیر ۱۹۴۱ء وِچ بی ٹی دا امتحان پاس کیتا۔ ملازمت دے دوران مختلف شہراں وِچ ہیڈ ماسٹر رہے نال نال ایم اے فارسی تے ایم اے اُردو دے امتحان پاس کیتے تے فارسی دے لیکچرار ہو گئے۔ گورنمنٹ کالج اٹک، راولپنڈی، گوجر خان، جہلم، تلہ گنگ تے لالہ موسیٰ وِچ پڑھاندے رہے۔ ۱۹۷۴ء وِچ ریٹائر ہو کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وِچ پنج ورھے پڑھاندے رہے۔ فیر اسلام آباد چلے گئے تے مُقتدرہ قومی زبان دے علمی تے ادبی جریدے دے مدیر مقرر ہو گئے۔ اَج کل گجرات وِچ علمی، ادبی تنقیدی تے تحقیقی کم وِچ رُجھے ہوئے نیں۔

شریف کنجاہی اِک عہد ساز شخصیت تے اپنی ذات وِچ انجمن نیں۔ آپ پنجابی دی جدید نظم دے موڈھی شاعر نیں "جگراتے" آپ دیاں پنجابی نظماں دا پہلا مجموعہ اے۔ دوجا مجموعہ "اوڑک ہوندی لو" اے۔ آپ نے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ "جھاتیاں" دے ناں نال چھاپیا۔ ایس توں اڈ "خطباتِ اقبال"، "جاوید نامہ"، "علم الاقتصاد" نبی پاکؐ دے خطبے تے پنجسورہ دا ترجمہ پنجابی وِچ کیتا۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی لئی پنجابی لُغت وی تیار کیتی۔ آپ دے کلام وِچ پینڈو دیاں ریتاں رسماں، اُمنگ، ساک، عالمی جنگ دی تباہی، پنجاب دی مٹی دی خوشبو، وِچھوڑے دا دُکھ، ہمت دیاں گلاں تے ڈونگھے جذبیاں دی مکمل ترجمانی موجود اے۔

اوڑک ہوندی لو

اِنج دِلا نہ چھتھیاں پُو
اِنج نہ رات غماں دی مکدی
اِنج نہ ہوندی لو
اِنج ہواواں وِچ نہ گھُلدی فجراں دی خوشبو۔
نھیرے دے وِچ چمکن تارے
نُور دے کھوجی میرے تیرے وانگوں سارے
اپنے آپ نوں ڈوب کے اوہناں
ڈُبّے ہوئے سورج تارے
جان اپنی تے ہیل کے پُجّے، جو منزل تے پُجّے
جیہڑا اپنی رَت دے قطرے راہ وِچ دیوے گو
اِنج دِلا نہ چھتھیاں پو
اوڑک ہوندی لو

غزل

میرے تن تے داغ نہ دھبہ ایویں میں شرماواں کیوں
وِن سوَنے کپڑے پا کے اپنا آپ لُکاواں کیوں

اپنے ہتھیں کشتی توڑی، بچھو پُٹے مرضی نال
ہُن جد ڈُبن ویلا آیا دس خاں میں پچھتاواں کیوں

میں عاشق سورج دا، چن دا، کرناں دا، رُشنائی دا
پھردا میرے اگے پچھے میرا ای پرچھاواں کیوں

میرا ای کوٹھا کچا نہیں اہے سبھ گھر ایتھے کچے نیں
کالے بدل چڑھدے ویکھ کے مَیں ایناں گھبراواں کیوں

شیراں وانگ میں ہک وچ نیزہ کھا کے مرنا سکھیا اے
بزدل بن کے کنڈ وکھا کے اپنی جان بچاواں کیوں

وِچھڑے سجناں دا غم عارفؔ میں کیویں بھُل سکدا ہاں
جس نے مینوں کُندن کیتا میں اوہ اگ بجھاواں کیوں

احمد راہی

احمد راہی ہوریں ۱۲ نومبر ۱۹۲۳ء نوں امرتسر وِچ پیدا ہوئے۔ ایہناں دے والد صاحب داناں خواجہ عبدالعزیز سی تے اوہ شالاں دا کاروبار کردے سن۔ احمد راہی داناں پہلاں غلام احمد رکھیا گیا بعد وِچ خورشید احمد رکھ دِتا گیا، پر علم تے ادب دے میدان وِچ اوہ احمد راہی دے ناں نال مشہور ہوئے۔ ۱۹۴۲ء وِچ میٹرک دا امتحان پاس کیتا۔ ایم۔ اے۔ او کالج امرتسر وِچ بارہویں کلاس وِچ سن کہ آزادی دیاں تحریکاں وِچ حصہ لَین پاروں کالج وچوں کڈھ دِتے گئے۔ شالاں دے کاروبار دے سلسلے وِچ کلکتہ چلے گئے۔ قیام پاکستان دے ویلے امرتسر توں لاہور آ گئے۔ کجھ عرصہ "سویرا" دے مدیر رہے۔ فیر ۱۹۵۴ء وِچ فلمی دُنیا دا رُخ کیتا تے ہُن تیکر فلماں دیاں کہانیاں تے گیت لکھ رہے نیں۔

احمد راہی دے سکے مامے صادق امرتسری اِک چنگے شاعر سن۔ اوہناں دی صحبت وِچ رہ کے راہی صاحب وی شعر آکھن لگ پئے تے میٹرک دے دوران اردو شاعری دے حوالے نال پچھانے جان لگ پئے۔ قیام پاکستان دے نیڑے تیڑے پنجابی شاعری وی شروع کر دِتی اوہ پنجابی دی جدید نظم دے بانیاں وِچ شمار کیتے جاندے نیں۔ اوہناں دیاں پنجابی نظماں دا مجموعہ "ترنجن" کئی واری پاکستان تے بھارت وِچ شائع ہو چکیا اے۔ ایس مجموعے وِچ نظماں کجھ گیت تے بولیاں وغیرہ شامل نیں۔ "ترنجن" دے دو حصے نیں پر ایہناں وِچ اِک اتفاقی وحدت موجود اے۔ پہلا حصہ اِک داخلی اُٹھان اے جس وِچ الڑ تے ٹلوک جذبے نیں، پر اخلاقی ذمہ داری دا احساس وی موجود اے۔ دُوجے حصے وِچ ہجر وچھوڑے دے گیت نیں۔ ایس وِچھوڑے وِچ اوس کُڑی دے وَین وی شامل نیں جیہڑی ماپیاں دے گھروں دُور سوہرے گھر ٹُر جاندی اے تے ۱۹۴۷ء دے فساداں دے دوران ماپیاں توں وِچھڑن

والیاں دھیاں دے نوحے وی شامل نیں۔ احمد راہی دیاں نظماں تے گیتاں وچ وچھوڑے دے درد دا بڑا ڈونگھا تے سوز بھریا اظہار لبھدا اے۔ احمد راہی نے اپنیاں نظماں وچ پنجابی لوک گیتاں دے انداز نوں سامنے رکھیا اے۔ زبان شہری پنجابی ورتی اے تے اوہناں دا اپنا اک سلیس، سدھا تے اثر کرن والا بیان دا ڈھنگ اے۔

نواں نواں بور

اجے نواں نواں امبیاں نوں بور

اجے ہونٹاں وچ ان چھوئیاں کلیاں دے رس
اجے باہواں وچ سجریاں شاخاں دی ہلور
اجے ان کھڑے پھلاں جیہی ہاسیاں دی دکھ
اجے ٹوراں وچ چڑھدیاں پینگاں والا زور
اجے ماہیئے، ٹپّے، ڈھولیاں دے نمّے نمّے رنگ
اجے دلاں وچ سدھراں دا ستّا ستّا شور
اجے ترنجناں وچ کِکلیاں گڈیاں دے چا
اجے پیلیاں وچ پیلاں پون، سکھے نہیں مور
اجے ساہواں وچ سہیلیاں دے ساہواں دی ہواڑ
اجے سہیلیاں ای چن تے سہیلیاں چکور
اجے کنڈھیاں دے نال نال کھڑیاں نے بیڑیاں
اجے دور بیڑیاں توں چھلاں دور

اجے نواں نواں امبیاں نوں بور

باقی صدیقی

باقی صدیقی دا اصل ناں سائیں محمد افضل اے۔ آپ ٹیکسلا دے اِک پنڈ سہام وِچ ۱۹۰۹ءنوں پیدا ہوئے۔ نکی عمرے یتیم ہو گئے تے دسویں جماعت پاس کرن مگروں اِک پرائمری سکول وِچ مدرس ہو گئے۔ فیر بمبئی جا کے فلمی کہانیاں تے گیت لکھدے رہے۔ کجھ چر فوج دے محکمہ ایم ای ایس وِچ کلر کی کیتی۔ جدوں راولپنڈی پرتے اِک ہفت روزہ رسالہ "راہ و منزل" دے ادارتی عملے وِچ شامل ہو گئے۔ کجھ ورھیاں مگروں ریڈیو پاکستان راولپنڈی نال منسلک ہو گئے۔ ریڈیو لئی گیت، فیچر تے ڈرامے لکھے۔ بیمار ہوئے تے اپنے پنڈ سہام چلے گئے، جتھے ۸ جنوری ۱۹۷۲ءنوں وفات پائی۔

باقی صدیقی نے شروع وِچ اردو غزلاں لکھیاں۔ فیر پنجابی وِچ نظماں تے غزلاں تخلیق کیتیاں۔ نکی بحر وِچ غزل تے نظم لکھن وِچ اوہناں دا کوئی جواب نہیں، حالانکہ نکی بحر وِچ شعر کہنا بڑا اوکھا کم اے۔ باقی صدیقی نے بڑی آسانی نال سادہ زبان وِچ غزلاں تے نظماں لکھیاں نیں۔ حیاتی دے لہا چڑھا تے حیاتی گزارن دے دوران پیش آون والے دکھاں درداں نے اوہناں دیاں ادبی تخلیقاں اُتے ڈونگھا اثر پایا اے۔

پنجابی وِچ اوہناں دی شاعری دے دو مجموعے "زخمی پیار" تے "کچے گھڑے" شائع ہو چکے نیں۔ "کچے گھڑے" نکیاں نکیاں نظماں دا اِک خوبصورت مجموعہ اے، جس وِچ باقی صدیقی نے روایت تے جدیدیت نوں اِک مک کر دتا اے۔ پوٹھوہاری لہجے نے اوہناں دے فکری اسلوب تے فنی بصیرت نوں چار چن لا دتے نیں۔ اوہناں دیاں نظماں وِچ پوٹھوہاری علاقے دے لوک گیت، ایتھے دے وسنیکاں دے سماجی تے معاشی روگ، ہجر تے فراق دی کیفیت تے اپنے عہد دا شعور پوری طرحاں موجود اے۔

ہک بُوٹا

ہِک بُوٹا گھل مگھلاّ
سڑنے بلنے راھیاں کی
پتراں نی پکھّی جھولے

کِتنے چیڑے، کِتنے صافے
ہاڑے جیٹھے نی دُھپاں وِچ
دُنیا نی نظراں توں اوہلے
اِس بُوٹے نی چھاویں بہہ کے
دِلاں نی بولی بولے

آن مسافر جان مسافر
ایہہ پتّراں نی وِتھاں وِچوں
ہر راہی آں بِٹ بِٹ تکّے
کوئی اِس ناداز نہ سمجھے
کوئی نہ دِل پھرولے

ایہہ بُوٹا پینگاں ناجھوٹا
کوئی اِس نے پتّر ڈھائے
کوئی اِس نیاں ٹاہنیاں کپّے

رفردی ایہہ انملا آسنگی
ساریاں تے رت ڈوہلے
ہک یوٹا گھل مگھلا
سٹرنے بلنے راہیاں کی
پتراں نی پکھی جھوے۔

منیر نیازی

منیر نیازی ۹ اپریل ۱۹۲۸ء نوں ہوشیارپور دے اِک پنڈ خان پور وِچ فتح محمد خاں دے گھر پیدا ہوئے پرائمری تیک تعلیم اپنے پنڈ وچ حاصل کیتی، میٹرک دا اِمتحان ہوشیارپور دے ہائی سکول توں پاس کیتا۔ فیر بی اے تیک تعلیم جالندھر، سرینگر، بہاول پور تے لاہور دے کالجاں وِچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں ہجرت کر کے ساہیوال آ گئے تے ایتھوں دے علمی ادبی حلقیاں دی جان تے پچھان بن گئے۔

لاہور آ کے اِک اِشاعتی ادارہ قائم کیتا تے اعلیٰ قسم دیاں کتاباں شائع کیتیاں۔ آزاد منش تے سیلانی طبیعت دے مالک مُنیر نیازی نے ساری حیاتی تخلیق دی دنیا آباد رکھی تے ایہہ دنیا اَج وی قائم دائم اے۔

منیر نیازی دی شخصیّت وِچ خاص طرح دی کھچ اے۔ اوہ ساری کائنات نوں خوبصورت ویکھن دے چاہیوان نیں۔ اوہناں نے ادھی توں ودھ دنیا گھُم پھر کے ویکھی اے، پر پاکستان نال انتاں دا پیار اے۔

ہن تیکر منیر نیازی دی پنجابی شاعری دے تن مجموعے شائع ہو چکے نیں "سفر دی رات" "چار چُپ چیزاں" تے "رستہ دسّن والے تارے"۔ بعد وِچ ایہہ تِنے مجموعے تے کجھ ہور کلام جمع کر کے کُلیات دی شکل وِچ "کُل کلام" دے عنوان نال شائع کیتا گیا۔ منیر نیازی بنیادی طور تے نِکی نظم دا شاعر اے۔ اوہناں نے غزلاں وی لکھیاں نیں پر اوہناں دی شہرت نظم نگاری پاروں اے۔

منیر نیازی نِکی توں نِکی نظم لکھن تے اوہدے موضوع نوں مکمل طور تے بیان کرن وِچ اپنا ثانی نہیں رکھدا۔ اوہناں دیاں بعض نظماں اِک اِک مصرعے دیاں نظماں نیں تے اوہناں دے عنوان

بڑے معنی خیز تے نظم دا حصہ نیں ۔ منیر نیازی نے حیاتی دے دُکھاں درداں تے سماجی برائیاں نوں بھوت ، جن تے چڑیل دی علامت بنا کے پیش کیتا اے ۔

تِن نظماں

اللہ ولّوں گُن دی حفاظت

بوہت اُداس جدوں میں ہوواں سُکھ دا سندیسہ آندا
مشکلاں وِچ جدوں تھک جاواں کجھ غیب ولوں ہو جاندا
جِدھروں مینوں خبر نہیں ہوندی اودھروں حوصلہ آندا
ہنیریاں پچھماں سامنے پھٹدی پُوربّاں وَلوں لالی!
آس نہیں میری ٹٹن دیندا ایس جہان دا والی
میریاں مدداں کردی رہندی اِک مخلوق خیالی

○

مَیں تے ایہہ شہر

بھُل گئے مینوں طور طریقے ، کویں میں ایتھے رہنا
کویں میں ایتھے دِن کٹنا اے کویں میں اُٹھنا ، بہنا
کس ویلے کیہ کم کرنا اے کد میں جاگنا سونا
کس موقعے میں خوش لگنا اے کد میں خوش نہیں ہونا

اَصل کولوں خوف

ایدھر اودھر دسدے پھردے
اصل دے کولوں نَسدے
جس نوُں گل اسی دَسنی ہوندی
اوسے نوُں نہیں دَسدے

انور مسعود

انور مسعود ۸ ، نومبر ۱۹۳۵ء نوں گجرات وِچ پیدا ہوئے ۔ والد داناں محمد عظیم اے ۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے فارسی دا امتحان پاس کیتا تے لیکچرار مقرر ہو گئے ۔ مختلف کالجاں وچ پڑھاندے رہے ۔ گورنمنٹ کالج راولپنڈی وِچ فارسی دے اُستاد رہے ۔

انور مسعود ایس دُکھاں درداں دی ماری دنیا واسطے ہاسے تخلیق کردا اے تے لوکائی نوں غماں توں نجات دیواندا اے ۔ اوس دے شعر پڑھن دا انداز ایڈا دلکش تے اثر انگیز اے کہ اوس دا کلام لوکاں دے ذہناں اُتے نقش ہو جاندا اے تے دلاں وِچ اُتر جاندا اے اوس نے پنجابی توں اَڈ فارسی تے اردو وِچ وی شعر لکھے نیں ۔ پنجابی زبان وِچ اوہدا اکو مجموعہ "میلہ اکھیاں دا" دے سرناوین نال چھپ چکیا اے ، جس نے لوکائی توں مقبولیت دی سند حاصل کیتی اے ۔

اِک تے اوہدا کلام گلاب دیاں پنکھڑیاں ہار کھڑیا ہوندا اے تے سونے اُتے سہاگہ اوہدا دل نوں موہ لین والا پڑھن دا انداز اے ۔

اوہدی پنجابی شاعری وِچ جتھے مزاح اے اوتھے نال ای طنز دے ڈُونگھے تے ترکھے نشتر وی موجود نیں ، جیہڑے ذہن اندر کھُب جاندے نیں ۔ آکھیا جاندا اے کہ طنز وی اِک طرحاں دا ذہنی تشدد اے ، پر انور مسعود دے طنز وِچ تشدد وی تھاں اِصلاح دا پکھ نمایاں اے ۔ اوہدے مخول پچھے کوئی نہ کوئی اخلاقی سبق ضرور موجود ہوندا اے ۔ نظماں توں اڈ انور مسعود نے کجھ پنجابی قطعات تے رُباعیاں وی لکھیاں نیں ، جیہڑیاں حالے چھاپے نہیں چڑھیاں ۔

جمعہ بازار

سبزی مرچ مسالے سارے جمعہ بزارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے
سارے بند بزار تے کھُلّا ایہہ بازار بزار
مسجد دا ہمسایہ میلا چوکھی رونق والا
ہُم ہُما کے آیا ایتھے سارا آل دوالا
اَبّا، چاچا، تایا، پھُپھّا، امی باجی خالہ
لوک ولیتی دیسی سارے جمعہ بزارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے

رنگ برنگی کاراں والیاں لگیاں ہویاں پالاں!
ہر کوئی ایتھے میرے وانگوں ڈُبا وِچ خیالاں!
کیہڑی چیز خریداں ایتھوں کیہڑا سودا ٹالاں!
اوتھے چوکھا بھیڑ بھڑکا جیہڑی تھاویں والاں
مٹّی دُھوڑ، غبار، غبُارے جمعہ بزارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے

کیہڑی شے نہیں ویکھی ایتھے ویکھے نیں ہدوانے
ایس بزارے وِکدے ویکھے اَساں مکئی دے دانے
وَن سونے ویکھے ایتھے کمبل لیف سرہانے

کاراں دے وِچ ڈکے ہوتے ڈِٹھے بال ایانے
ہسدے روندے تے کرلاندے بال وِچارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے

لنڈے دا سامان خریدن لوکی ڈر دے ڈردے
ہنڈے ورتے کوٹ، سویٹر چُکدے ویہندے دھردے
فیشن نویں نبھاون دے پِچھے سستے چارے کردے
گھر دا پردہ رکھن نوں پِچھے لین پرانے پردے
اوور کوٹ، جراباں شالاں سودے سارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے

نویں نرالی جاپی جس نے جو آواز لگائی!
کہے ملوکاں والا بھائی کشمش وکنے آئی
مونگ پھلی نوں آکھے کوئی پستے دی بھرجائی
گنے ویچن والا کُوکے لُٹ گئی مٹھیائی
برفی دی آواز سُنی تے شکر پارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے

کوئی جوس اناراں والا نوش پیا فرماندا اے!
کوئی مرغی ذبح کرا کے تھیلے وِچ پیا پاندا اے!
کوئی گاہک ہزاراں دا قالین خریدی جاندا اے

خالی کھیسے والا کوئی اکھیاں نوں ترساندا اے
مہاتڑ ساتھی کنی وچارے جمعہ بزارے ویکھے!
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے

شاہیں سستے ویچن لگ پئے سودے ویچن والے
ایہو موقع ویکھ رہے سن کئی خریدن والے
ایدوں بعد ملنگاں وانگوں بیٹھے بیٹھن والے
سودے والی خالی پیٹی بال کے سیکن والے
رات ہنیرا، بھانبڑ، تارے جمعہ بزارے ویکھے
کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے ویکھے

فرہنگ

آ

لفظ	معنی
آپ مُہارے	اَپنے آپ
آزار	تکلیف
آگو	راہنما
آل دوالا	اِرد گِرد
آمنّا صدّقنا	مَیں سچ کر منّیا
آواگت	اچن چیت
آیئے	ماں

ا

لفظ	معنی
ابدالاباد	قیامت تیک رہن والا
اَپڑ	پُہنچ
اتولویں	بے حساب/ہتھیلی اُتے
اَٹّے سَٹّے	اندازے
اَجل	موت
اَچرج	انوکھی
اُچیچ	خاص
اُچ پدھر	اعلیٰ سطح
اَڈمبر	ٹھکانہ
اُڈیک	انتظار
اَربع عناصر	چار عناصر/اگ ہوا پانی مٹی
اَڑی	ضِد
اُسارے	تعمیر کیتے
اَسداللہ	اللہ دا شیر
اَسرار	بھیت
اِعتراف	قبول کرنا
اَکسیر	موثر دوا
اَکھوتری گل	فالتو گل/جملہ مُعترضہ
اَنگاں ساکاں	رِشتے داراں
اُگراہی	وصول کرنا
اُگ سُگ	اَتا پتا
اَلانی	خالی
اَلم	دُکھ
اَمبڑی	ماں
اَملک	ہولے جیہے
اَنگ	حِصّہ
اَنڈر گراؤنڈ	زمین تھلے
اِنتشار	کِھلرنا/پلرنا

لفظ	معنی
اَنمُلا	قیمتی
اَنت	حد
اَن چھوئیاں	جیہناں نُوں ہتھ نہ لایا ہووے
اَنجم	تارے
اَندیشے	فکراں
اَوترا نکھترا	جیہدا اگے پچھے کوئی نہ ہووے / بے اولاد
اوڑک	آخر کار
ایال	گھوڑے دی دھون دے وال

ب

لفظ	معنی
باپس	واپس
بھاء	قسمت / نصیب
بت	وجُود
بٹ بٹ	حیرانی
بھخناں	گرم ہونا
برہوں	جُدائی
بڑ بڑ	حیرانی نال تکنا
بشر	بندہ
بشیر	خوشخبری دینے والا
بکریاں ہونا	ضائع ہونا
بُلّے	شاواشے
بنّے	اِک پاسے / باہر
بھنڈی	بدنامی
بُود	ہستی / مُوجود
بَونتل	بدحواس
بوڑساں	ڈوب دیساں
بہبُود	بہتری / بھلائی
بیتاب	بے قرار
بھیڑ	ہجُوم / مصیبت

پ

لفظ	معنی
پاروں	وجہ / سببوں
پارٹیشن	وَنڈ / تقسیم
پاندھیاں	راہیاں
پالاں	قطاراں
پُجے	اَپڑے
پرِوار	خاندان
پریرے	ترغیب دتی
پسریا	کھلریا
پلانگھاں	چھالاں
پُنگریا	پھُٹ پیا
پوشاک	لباس / لیڑے
پُورباں	مشرقی
پیڑ	درد

پیڑھی	نسل
پینڈا	سفر
پینی	اِنگلستان دا اِک سکہ

ت

تانگھ	آس
تجلّی	چانن
تُربت	قبر
ٹُریواں	ٹرُدی جاواں
تطہیر	پاکیزگی
توڑے	بھانویں
توقیر	عزّت
تیغوں	تلواروں
تینڈرے	تیرے

ٹ

ٹابریاں	قبیلے
ٹوہ	بھال
ٹھٹھمبر	سہم

ج

جاپی	لگی
جپ	ذِکر
جت	مُلائم وال
جم	جمشید بادشاہ
جماد	جمادات/پتھر وغیرہ
جماندرُو	پیدائشی
جھمب	واچھڑ
جوبن	حُسن
جرنا	برداشت کرنا

چ

چت	دِل
چھیتیاں	کاہلیاں
چھجلی	پھن
چھل ویسی	دھوکہ دے گا
چنگ	چنگاری/چواتی
چوداں طبق	ست زمیناں ست آسمان
چیتے	یاد
چیناں	دلنے
چیلے	مرید
چھیکڑواری	اخیرواری

ح

حکمت	دانائی

خ

خاک	مٹی

د

دُراڈی	دُور دی
درکار	چاہیدا / ضرورت
دھنی	ماہر
دیس واسی	وطنی
دیدن	دیکھنا / زیارت کرنا

ر

راٹی کیناں	امیراں شوقیناں
راشن	کھان پین دا سامان
رُشنائی	چانن
رُکھ	درخت

س

ساج	ساز
سائل	سوالی
سپاہڑے	سپ پالن والے
سُخن	کلام
سدھارنا	روانہ ہونا
سِک	چاہت
سمے	ویلے
سندی	دی / والی
سندیسہ	سنیہا / پیغام
سنگی	ساتھی
سوانیاں	زنانیاں
سُنجی	کلّم کلّی / ویرانی
سوہندیاں	چنگیاں لگدیاں
سویلے	سویرے
سیزنل	موسمی
سُوتے	وڈے کھال

ش

شُتر	اُونٹ
شادمانیاں	خُوشیاں
شوکراں	اُچیاں آوازاں

ض

ضرب	سٹ / چوٹ

ط

طالب	چاہیوان
طالع	قسمت
طاقی	کھڑکی / باری
طبیب	حکیم

ع

عظیم	وڈّا
عیاں	ظاہر

غ

غاصب	ناجائز قبضہ کرن والا

ف

فرنٹ	محاذ
فعل	عمل
فیکون	ہو گیا / کائنات بن گئی

ق

قابلیت	لیاقت
قدیمی	پُرانا
قَول	گل

ک

کاکورولا	شور
کتھائیں	خطائیاں
کرتب	عمل
کھیچل	تکلف
کدُورتاں	نفرتاں
کُننگی	بھیڑا دوست
کُن	ہو جا
کُندن	سونا
کنوُں	کولوں
کِھنڈنا	کِھلرنا
کنڈ	کمر
کوئ	کوئی
کہُانا	ذبح کرانا
کویل	دیر

گ

گجٹ	گزٹ
گرائیاں	پنڈ والے
گھُراڑے	خرُاٹے
گھلم گھلا	کلاّ / تنہا
گوہ گوچری	غور دے قابل
گور	قبر
گہکدے	ہس دے
گویڑہ	اندازہ

ل

لاثانی	بے مثال
لام	جنگ
لازوال	ہمیشہ رہن والا
لسان القرآن	قرآنی زبان
لو	چانن ۔ روشنی
لیہا	اُن دا کیڑا

م

مانا	غرور
مٹیاراں	جوان کُڑیاں
محرم	واقف
مخبر	جاسوسی کرن والا
ماڑیاں	دو منزلے مکان
مُرسل	گھلیا گیا / رسول
مِسطر	پیمانہ / لکیراں والا کاغذ
مُطہرہ	موکلا / وسیع
مِنبر	واعظ دی اُچی کُرسی
مُہار	نکیل
مُہانے	ملاح
مہا	وڈی
ملوکڑہ	نرم نازک
مہر منیر	روشن چن

ن

نابری	بغاوت
ناقہ	اُونٹنی
نَبات	نباتات / گھاہ وغیرہ
نخلستان	صحرا وچ رُکھاں دا جھنڈ
نفاق	نااتفاقی / پھُٹ
نَفی	نہ / اپنی ذات دا انکار
نُکرہ	کونہ / کنارا / کھونجا
نقارہ	وڈا ڈھول
نَماج	نماز
نماشاں	شام ویلے
نمانے	وچارے
نماناں	عاجز / غریب وچارا
نموجھان	شرمندہ / غمگین
نندیئے	بُرا کہیئے
نیلی دہار	اکاس بیل
نیم	اَدّھا

و

واضیا	واضح
واشنا	خوشبو
وِچار وٹاندرا	خیالاں دا تبادلہ
ورھے	سال
وسوسہ	وہم / گمان
وسوں	رہائش / آبادی
وسیب (وسیبے)	مُعاشرہ سماج
وسنیکاں (وسنیک)	باشندیاں

ون سونے — رنگ رنگ دے
ونڈ — تقسیم
وہندی — ڈُرپیندی
ویس — لباس

ہ

ہاہاکار — رَولا چیخ پکار
ہَٹھ والا — ضدی
ہَرج مَرج — نقصان
ہُم ہُما کے — خُوشی نال اِکٹھے ہو کے
ہنڈے وَرتے — اِستعمال کیتے ہوئے
ہَول — خوف
ہیل کے — برداشت کر کے

ماخذات

۱- اکھیا بابا فریدؒ نے: مرتبہ محمد آصف خان

۲- ابیاتِ سلطان باہوؒ: سلطان الطاف علی

۳- احسن القصص: مولوی غلام رسول عالمپوریؒ

۴- اکلاپے دا مسافر: عارف عبدالمتین

۵- پنجابی ادب: مدیر محمد آصف خان

۶- پنجابی ادب تے سالک: مرتبہ ڈاکٹر عبدالسلام خورشید

۷- تحفہ رسولیہ: میاں محمد بخشؒ

۸- ترنجن: احمد راہی

۹- ٹاہلی تھلے: اشفاق احمد

۱۰- چار چپ چیزاں: منیر نیازی

۱۱- دیوان فریدؒ مرتبہ نور احمد فریدی

۱۲- ڈونگھے پینڈے: پیر فضل گجراتی

۱۳- رستہ دسن والے تارے: منیر نیازی

۱۴- ستاراں دن: ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

۱۵- سجرا سورج: حکیم ناصر

۱۶- شاہنامہ کربلا: دائم اقبال دائم

۱۷- کچے گھڑے: باقی صدیقی

۱۸- کلامِ ہاشم شاہؒ: مرتبہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

۱۹- کلام شاہ حسین: مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد

۲۰- کلام عشق لہر: اُستاد عشق لہر

۲۱- کلام بلھے شاہ: مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد

۲۲- کلام شاہ مراد: شاہ مراد

۲۳- کلیات علی حیدرؒ: مرتبہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

۲۴- کہندا سائیں: مرتبہ افضل پرویز

۲۵- لہراں منشا یاد نمبر، مدیر ڈاکٹر اختر حسین اختر

۲۶- مُحمد صلّی اللہ علیہ وسلّم: مولوی محمد سعید

۲۷- میلہ اکھیاں دا: انور مسعود

۲۸- نویں زاویے: ڈاکٹر سید اختر جعفری

۲۹- ہتھ: ڈاکٹر محمد باقر

۳۰- ہیر وارث شاہ: مرتبہ عبدالعزیز ایڈووکیٹ

پنجابی وِچ لفظ سازی دے طریقے

پنجابی وچ لفظ سازی دے کئی طریقے نیں جنہاں نال اک لفظ توں اگے کئی لفظ بنائے جاسکدے نیں۔ ایتھے طالب علماں دی راہنمائی لئی کجھ طریقے درج کیتے جاندے نیں۔

نفی بنان دے طریقے

۱۔ کسے لفظ وچ نفی دے معنے پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ "الف" دا وادھا کر دتا جاندا اے مثال دے طور تے

مِٹ ۔ امٹ موڑ ۔ اموڑ جوڑ اجوڑ

مر امر لونا الونا

۲۔ لفظ وچ نفی دے معنے پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ "ک" دا وادھا۔ مثال دے طور تے :

راہ : کُراہ چج کچج

پُت کپت ڈھب کڈھب

ویلا کویلا

ذات کذات

۳۔ کجھ لفظاں دے شروع وچ "الف، ن" لگا دتا جائے۔ مثال دے طور تے :

پڑھ اَن پڑھ

جان اَنجان

تھک اَن تھک

جھک اَنجھک

۴ - "بے" دا شروع وچ وادھا کرن نال کجھ لفظاں دے معنے "نفی" بن جاندے نیں۔ جویں ایہہ لفظ :

سواد	بے سواد	ہوش	بے ہوش
سمجھ	بے سمجھ	فیض	بے فیض

۵ - "ن" دا وادھا کر دین نال وی نفی بن جاندی اے۔ مثال دے طور تے :

ڈر	نڈر
کھٹو	نکھٹو
مرد	نمرد
دیدہ	ندیدہ

۶ - صرف "ب" دا وادھا کر دین نال وی بعض لفظ نفی دے معنے دین لگ پیندے نیں جویں ایہہ لفظ :

شرم	بشرم
ہوش	بیہوش

۷ - کجھ لفظاں دے شروع وچ فارسی دے طریقے مطابق سابقے لا کے وی نفی دے معنی پیدا کیتے جاسکدے نیں۔ جویں ایہہ لفظ :

حاضر	غیر حاضر
زور	کم زور
سمجھ	ناسمجھ
بختی	کم بختی

مخفف بنان دے طریقے

پنجابی وچ بعض ویلے نکے نکے ایہے لفظ وی بولے جاندے نیں جیہڑے زیادہ

لفظاں دا مفہوم ادا کر دے نیں۔ مثال دے طور تے :

۱ - انکھے   مَیں آکھیا دا مخفف اے۔

۲ - اَکھے   اوس آکھیا دا مخفف اے۔

۳ - پن پنسیری یا پنسیری -   پنج سیری دا مخفف اے

۴ - پن   پانی دا مخفف اے۔ ایہدے توں اگے "لفظ پن بجلی، پن چکی" تے پنگھٹ بنائے جا سکدے نیں۔

۵ - وچ دا "و" اڈا دین نال خالی "چ" رہ جاندی اے پر معنے پورے نکلدے نیں جویں گھر چ، بزار چ، سکول چ، کالج چ، دفتر چ

۶ - شیشے دا مخفف شیش - مثلاً شیش محل

۷ - کلا دا مخفف کل - کلُ جگ، کل موہناں، کل جیبھا

اِمتحانی پرچوں کی تدوین کیلئے سفارشات

الف : گیارھویں جماعت

نثر - ۴۰ نمبر (سیاق وسباق کے ساتھ مفہوم / تشریح - ۳۰ نمبر

خلاصہ / مرکزی خیال   ۱۰ نمبر

نظم - ۳۰ نمبر (اشعار کی تشریح مع شاعر کا نام)

لوک اصناف - ۱۵ نمبر (اکھان ؛ لوک شاعری کی اصناف)

شعرا کی زندگی و فن ۱۵ نمبر

کل نمبر ۱۰۰

مطالعے لئی کتاباں

۱	ابیات سلطان باہورؒ	مرتبہ سلطان الطاف علی
۲	احسن القصص	مولوی غلام رسُول عالمپوری
۳	اکلاپے دا مسافر	عارف عبدالمتین
۴	آکھیا بابا فرید نے	مرتّبہ محمد آصف خان
۵	پنجابی نعت	مرتّبہ حفیظ تائب
۶	پنجاب دے لوک گیت	مرتبہ مقصود ناصر چودھری
۷	پنجابی ادب دی کہانی	عبدالغفور قریشی
۸	پکّی روٹی	مرتّبہ ڈاکٹر شہباز ملک
۹	ترنجن	احمد راہی
۱۰	جٹ دی کرتوت (ناول)	میراں بخش منہاس
۱۱	جنگ ہند پنجاب	(مرتبہ) محمد آصف خان
۱۲	جگراتے	شریف کُنجاہی
۱۳	ڈُونگھے پینڈے	پیر فضل گجراتی
۱۴	ڈُونگھیاں شاماں	نواز
۱۵	رنگ سنگ	ڈاکٹر اسلم رانا
۱۶	سچی سرکارؐ	عبدالکریم ثمر
۱۷	سسّی	ہاشم شاہؒ
۱۸	سیف الملوک	میاں محمد بخشؒ

۱۹	سفر دی رات	منیر نیازی
۲۰	سوہنی مہینوال	فضل شاہ نواں کوٹی
۲۱	کلام بُلھے شاہؒ	مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد
۲۲	کلام شاہ حسینؒ	مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد
۲۳	نادر شاہ دی وار	نجابت
۲۴	نویں زاویے	ڈاکٹر سید اختر جعفری
۲۵	مرزا صاحباں	حافظ برخوردار
۲۶	منزلاں	ڈاکٹر رشید انور
۲۷	مہکدے پھُل	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
۲۸	دیر وے	ڈاکٹر سید اختر جعفری
۲۹	ہیر وارث شاہؒ	مرتبہ عبدالعزیز ایڈووکیٹ / مرتبہ شریف صابر
۳۰	ہٹھ (ناول)	ڈاکٹر محمد باقر
۳۱	حرف حقیقت	ڈاکٹر اسلم رانا
۳۲	رمز روایت	ڈاکٹر اسلم رانا
۳۳	ادب سمندر	ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد
۳۴	آکھے نوشہ قادریؒ	ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد

تمباکو نوشی صحت کے لیے مُضر ہے

سیریل نمبر

قیمت	تعداد اشاعت	تاریخ اشاعت	طباعت	ایڈیشن
14.45	15,000	اپریل 2000ء	دہم	اوّل